

The Collection of Hindu Law Texts.

Vol. XXV.

THE

S'ÂNTI MAYÛKHA

(*Sanskrit Text.*)

A TREATISE ON
PROPITIATORY RITUALS

BY

BHATTA NĪLAKANṬHA.

EDITED BY

J. R. GHARPURE, B A., LL.B., (Honours in Law.)

Pleader, High Court,

Fellow of the University of Bombay.

First Edition.

(All rights reserved.)

1924.

Printed by C. S. Deole at the Bombay Vaibhav Press, Servant's of India
Society's Home, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay,
and

Published by J. B. Gharpure, at the office of the
Collections of Hindu Law Texts, Girgaon, Bombay.

Important to every Student of Hindu Law.

Recommended as a Text-Book

for the examinations for the office of the High Court Pleader by the
High Court of Bombay and by the Sudder Court of Sindh.

HINDU LAW,

Third Edition

1921.

BY

J. R. GHARPURE, B.A., LL.B. (Hons.)

Fellow of the University of Bombay,

Editor " Collections of Hindu Law Texts "

— o —

*Revised and enlarged, with a Map of India in different Colours
indicating the several territorial Jurisdictions of different Schools ;
and two appendices at the end on the Mimansa Rules of
Interpretation and the Doctrine of Sapinda*

Price Rs. 10.

(Postage and Packing Extra.)

Apply to:—

- (1) The Manager, " Aryabhushan Press, " Poona City
- (2) The Manager, " Collections of Hindu Law Texts, "
Angre's Wadi, Girgaum, Bombay (4).

THE COLLECTIONS
OF
Hindu Law Text-Series.

The following are the Books undertaken and Published
in this Series.

Edited by J. R. Gharpure, B.A., LL.B. (Hons.)
Vakil, High Court, Bombay.

This Series was started in 1909 with the object of publishing all the
important Texts bearing on Hindu Law, together with their
English Translation.

No.

- I. Yājñavalkya-Smṛiti with the Mitākshara of Sri Vijñānes'vara.
(Text) pp. 450 + 63.

This book contains the Smṛiti of Yogi Yājñavalkya with
Vijñānes'vara's Mitāksharā thereon. The book is divided
into three Books or Adhyāyās viz: The Achāra, the Vyavahāra
and the Prāyāschhitta. At the beginning has been given a
short introduction containing information about the two
writers. An exhaustive 'List of Contents' running over
22 pages in double columns, gives the heads of contents in
minute details. The Index to verses indexing each half of a
Sloka and given at the end is also exhaustive covering 28
pages in double columns. Then follows the Index to the
names of the Sages and Authors referred to in the body of the
book, an Index to the Nyāyas or maxims of law quoted in the
book, as also an Index to the Rules of Grammar.

[Completely bound price Rs. 6.]

- II. The Mitāksharā—An English Translation of the text as published
in Vol. I of this series. The translation of the Vyavahāra
Adhyāya has been completed covering 424 pages. The text
of Yājñavalkya is translated and printed in black type, to
distinguish it from the Mitāksharā which is printed in the
ordinary type with the quoted words and passages in thick
types. The notes are critical and copious, and refer to all the
decided cases. The translation of the Achārādhyāya is in
progress.

The translation of Vyavahāra is ready for sale.

[Bound] Volume Rs. 15-0.

धर्मशास्त्रग्रन्थमाला (ग्रन्थाङ्कः २५)

॥ श्री. ॥

महनीलकण्ठकृतभगवन्तभास्करे

शान्तिमयूखः

(द्वादशः)

स च

जगन्नाथ रघुनाथ धारपुरे, बी. ए. एल्. एल्. बी.

हायकोर्ट वकील, विश्वविद्यालयसदस्य.—मुम्बई,

इत्यनेन संशोधित प्रकाशितम् ।

प्रथमावृत्तिः

शकाब्दाः १८४५, क्रिस्ताब्दाः १९२४.

(अल्प ग्रन्थस्य सर्वेऽधिकारा राजशासनेन स्वाक्षरीकृता .)

मोहमय्यां 'सुंबईवैभव' मुद्रणालये 'चिंतामण सत्ताराम देवळे' इत्यनेन मुद्रितः,
'जगन्नाथ रघुनाथ धारपुरे, हायकोर्ट-वकील' इत्यनेन प्रकाशितश्च ।

उपोद्घातः ।

धर्मशास्त्रग्रन्थमालाया अयं पंचविंशो ग्रन्थः प्रकाश्यते । श्रुतिस्मृतिपुराणोतिहासादि-
निबन्धा बहवः प्रमाणग्रन्थाः सन्ति । तत्र बहुषु व्यवहारनिबन्धेषु ससु भट्ट-नीलकण्ठस्य मयूखा
आर्यदेशस्य पश्चिमभूमौ विशेषतस्तत्र च श्रीपरशुरामक्षेत्रे गुर्जरदेशे त्वतीय प्रामाण्यतां गताः ।
राजशासनाधिकारिणोऽपि सामान्येन मिताक्षरामयूखावेव निर्णयेष्वान्वयन्ते ।

तत्र भट्ट—नीलकण्ठस्थितिदेशकालबोधनाय श्रीकाशीक्षेत्रस्थविद्वच्छिरोमणि—‘रानडे उपनामक-
वालशास्त्री’—लिखितानुसारेण रावसाहेब विश्वनाथ नारायण मण्डलीकैस्तदंशो वर्णितः । स च
तथैवात्र वर्णयते ।

“पुरा किल दक्षिणदेशे पेटणाख्यग्रामे गोविन्दमठो नाम महाविद्वांस्यस्तपस्वी ब्राह्मणपुङ्गव
आसीत् । तत्पुत्रो रामेश्वरमठनामा श्रीकाशीक्षेत्रं वासार्थं जगाम । तत्र च श्रीराममन्त्रेण सुचिरं
मगवन्तं श्रीरामचन्द्रमुपासाञ्चक्रे । परिणतावस्थायां तस्य नारायणभट्टनामा पुत्रो बभूव । स बाल्य-
प्रभृति शान्त्यादिगुणसंपन्नो महातपस्वी चामवत् । तदानीमेव यवनैः श्रीविश्वेश्वरप्रासाद उरुत्पादितः ।
ततश्च क्रियता कालेन सर्वस्मिन्मारतवर्षेऽनावृष्टिरजायत । तदा सार्वभौमयवनेर्भट्टनारायणो वृष्ट्यर्थं
प्रार्थितः । ततो नारायणभट्टेनाहोरात्राभ्यन्तरे वृष्टिर्भविष्यतीति प्रतिज्ञातं तथैव सर्वपृथिव्यां देवो
ववर्ष । तेन सर्वं जगन्नन्द । सार्वभौमयवनेभ्यो नारायणभट्टेन श्रीविश्वेश्वरप्रासादनिर्माणानुमति-
याचिता सापि तैर्दत्ता । तदा तेन महाप्रासादं निर्माय श्रीविश्वेश्वरः प्रतिष्ठापितः । तत्तस्य लोकोत्तरं
ब्रह्मवर्चसमालोच्यास्तिकजनाः सर्वे परमभक्तिप्रेमगद्गदा बभूवुः सर्वैश्च जगद्गुरुरिति महापदवी दत्ता
तत्कुलीनानां चाग्रपूजानियमो विहित इतीयं कथा श्रीकाशीक्षेत्रे सुप्रसिद्धा । नारायणभट्टस्य सर्वशास्त्र-
पारावारीणता त्रिस्थलीसेतुप्रयोगरत्नायनेकग्रन्थनिर्मित्या जगत्प्रसिद्धा वर्तते । किंचाद्य यावत्तन्निर्मित-
ग्रन्थैरेव श्रौतस्मार्तधर्मरक्षणं जातमित्यपि सुप्रसिद्धम् । वक्ष्यमाणवंशकर्मो नारायणभट्टपुत्रात्मकृष्णभट्ट-
कृतज्योतिष्टोमपद्धतिग्रन्थे स्पष्टं लिखितस्तस्यैव श्लोकौ—

श्रीमहाक्षिणदेशेऽगस्य इवासीत्स मठगोविन्दः ।

तत्सूनुः श्रीरामेश्वरभट्टोऽभूत्स सर्वदिवक्यातः ॥ १ ॥

तत्पुत्रः श्रीनारायणभट्टो जयति सूर्यवन्द्यमौ ।

तत्सूनु रामकृष्णभट्टो रामैकशरणतां यातः ॥ २ ॥

गोविन्दमठरामेश्वरभट्टाभ्यां निर्मिता ग्रन्थास्तज्जीवनसमयश्च साम्प्रतं यथार्थतया नोप-
लभ्यन्ते । नारायणभट्टस्थितिसमयस्तु साक्षात्तद्वस्तुलिखितपुस्तकस्येभ्योऽङ्केभ्योऽवगम्यते । तत्रैकस्मि-
न्दुस्तके विक्रमार्के संवत् १६२४ इत्यङ्का लिखिताः । पुस्तकान्तरे च

भ्रमिबाणाधिभूगण्ये शाके ज्येष्ठे सिंते रवौ ।
 चतुर्दश्यां विशाखासु ग्रन्थोऽन्तं समगाद्यम् ॥
 मह्वरामेशपुत्रेण काशीपुर्या यथामति ।
 लिखितः सप्तमोऽध्यायो भाष्ये शबरसंस्कृता ॥

इति श्लोकाभ्यामिमेऽङ्का (१४५७) दर्शिताः । तस्यैव पुस्तकस्य द्वादशाध्यायसमाप्तिपत्रे संवत् १६१२ इत्यङ्का लिखिताः । नारायणमहृस्य रामकृष्णमहृशङ्करमहृशर्माणौ महानिबन्धकारौ सकलशास्त्रपारिणौ द्वौ पुत्रावास्ताम् । तत्र रामकृष्णमहृकृतग्रन्थेषु महाग्रन्थस्तन्त्रवार्तिकव्याख्या धर्मशास्त्रे तु जीवत्पितृकनिर्णयप्रभृतयो बहवो ग्रन्थाः सन्ति । शङ्करमहृकृतग्रन्थेषु द्वैतनिर्णयारूढो महाग्रन्थः सुप्रसिद्धः । मीमांसायामपि कानिचित्प्रकरणान्युपलभ्यन्ते । द्वैतनिर्णयारम्भश्लोकाभ्यामेतन्निर्णयते । तौ श्लोकौ यथा—

मीमांसासरसीसरोजमकरन्दास्वादनेकमतो
 हंसः स्वीयशःसिताद्वयमतेरासीद्वृत्तुपामिधः ।
 वाग्देव्यागतमत्सरां श्रियमयं नित्यानुरक्तो भजन्
 नो मुखन्ननिमुक्तकं विजयते श्रीमद्वनारायणः ॥
 विबुधानन्दसन्दोहहेतवे तत्तनूद्भवः ।
 मीमांसाद्वैतसाम्राज्यनीतिज्ञो महृशङ्करः ॥

शङ्करमहृस्य पुत्रौ द्वौ । नीलकण्ठमहृो दामोदरमहृश्च । तत्रायो महानिबन्धकारो दानमयूखा-
 र्दीनां द्वादशानां मयूखानां कर्ता । द्वितीयश्च द्वैतनिर्णयपरिशिष्टकार इति द्वैतनिर्णयस्यदत्ता-
 प्रदानिकप्रकरणादवगम्यते । नीलकण्ठपुत्रः शङ्करमहृस्तत्कृता वतार्कप्रभृतयो ग्रन्था द्वादशार्कान्त-
 नामान् उत्तमनिबन्धाः सन्ति । रामकृष्णमहृस्य दिनकरमहृ-कमलाकरमहृ-लक्ष्मणमहृरूपास्रयः पुत्रा
 बभूवुस्तत्र दिनकरमहृेन कृता उद्योतशान्तिसारादिग्रन्थाः प्रसिद्धाः । दिनकरमहृस्यैव छाचि-
 द्ग्रन्थे दिवाकरमहृ इति नाम्ना व्यवहारः । दिनकरमहृस्य पुत्रो विश्वेश्वरमहृस्तस्यैव गागामहृ इति
 नामान्तरम् । अनेन माहृचिन्तामणिप्रभृतयो बहवो ग्रन्थाः कृताः । कमलाकरमहृस्य निर्णयसिन्धुप्रभृ-
 तयो ग्रन्था बहुतरमेव प्रसिद्धा भाव्याश्च सन्ति । तस्य च स्थितिसमयो निर्णयसिन्धुग्रन्थस्यान्तिम-
 श्लोकेन स्पष्टीभवति । स तथा—

वसुकृतुकृतुमूर्मिते (१६६८) मतेऽद्दे नरपतिविक्रमतोऽथ याति रौद्रे ।
 तपसि शिवतिथौ समापितोऽयं रघुपतिपादसरोरुहेऽर्पितश्च ॥ इति

कमलाकरस्य पुत्रोऽनन्तमहृस्तेन श्रीरामकल्पद्रुमप्रभृतयः पद्धतिग्रन्था बहवः कृताः ।
 लक्ष्मणमहृनिर्मिता अप्याचाररत्नप्रभृतयो ग्रन्थाः प्रसिद्धाः सन्ति । एवमग्रेऽप्यस्मिन्कुले महामहा-
 विद्वांसस्तपस्विनः सत्पुरुषा उग्रनास्तेषामपि कीर्तिर्दिगन्तेषु विख्याताऽस्ति । तेषां प्रदर्शना-
 यायं वंशवृक्षो लिखितस्तत्र ये साम्प्रतं वर्तन्ते तेषां नामसु प्रथमं श्रीशब्दः प्रयुक्तः ॥ ”

अत्र यानि पुस्तकानि यैश्च सुमनस्कृतया प्रेषितानितेषां नामादीनि संज्ञाश्च प्रकाश्यन्ते । तयया

अ—डेकन कालेज संग्रहात्प्राप्तं ६३ अनुक्रमांकेन चिन्हितम्.

ब— ” ” ८८ ” ”

क— ” ” १२८ ” ”

घ— ” ” २६२ ” ”

द— ” ” २९८ ” ”

ध— ” ” ४१८ ” ”

न— ” ” १४३ ” ”

ट—सत्यपुरात् श्रीमद्वालाचार्यगजेन्द्रगडकर इत्येतेः प्रेषितं श्री. माटे इत्येतेषां ।

र—कलिकातारोयल एशिआटिक सोसायटीतः प्राप्तम् ।

ख—राजापुरपाठशालायाः संग्रहात्प्राप्तम् ।

इ—आनन्दाश्रमसंग्रहादानीतम् ३७०६ इत्यनुक्रमांकेन चिन्हितम्

य—श्री सरदारविवलकर इत्येतेषां संग्रहात्प्राप्तम् १६६ ” ”

ट—पुण्यपत्तनस्थश्रीसरदार मेहेदळे संग्रहात्प्राप्तम्

फ—फर्ग्युसन कॉलेज मंडलीकाविभागात्प्राप्तम् अपूर्णं पृ. ४३

क्ष— ” ” ” ”

झ—श्री वाराणस्यां शिलाया मुद्रित.

परमुपकृतं नो धैतानिष दत्तानीतिशं ।

जगन्नाथ रघुनाथ धारपुरे!

विषयः	पृ.	विषयः	पृ.
अधिदेवतास्थापनम्	४०	एकनक्षत्रजन्मशान्तिः	७७
तेषां पुष्पधूम्रवज्रादि	४१	” ” प्रयोगः	७७
होमे मंत्राः	४२	ग्रहचोररक्षी शान्तिः	७८
पूर्णाहुतिः	”	विषयटिकाशान्तिविधिः	७८
अभिषेकमंत्राः	४३	भगवतशान्तिः	”
ग्रहयोगशान्तिः	४४	दिनक्षयादिशान्तिः	७९
ग्रहज्ञानानि	४६	त्रिकशान्तिः	”
आदित्यशान्तिः	”	प्रसववैकृतशान्तिविधिः	८०
चंद्रशान्तिः	”	यमलशान्तिविधिः	”
मंगल ”	४७	कार्तायः प्रयोगः	”
बुध ”	”	वालरक्षाकरणादि	८२
शुक्रः ”	”	थारग्रहस्तवः	”
गुरुपूजा	४८	कालानुसारतो रक्षाकरणं	८५
शुक्रशान्तिः	४९	बलिदानयोर्विकल्पः	”
शानिराहुकेतुशान्तयः	५०	बौधायनोक्तशान्तयः	८७
शानिर्गत	”	आश्वलायनोक्ता शारशान्तिः	८८
शानिस्तोत्र	५१	नक्षत्रशान्तयः	”
अर्काविवाहः	”	तिथिवारसंशु साधारणः प्रयोगः	९२
प्रयोगः	५३	ग्रहणशान्तिः	९३
रजोदर्शनशान्तिः	५४	जलाशयवैकृतशान्तिः	९४
ब्रह्मादीनां फलम्	”	वृष्टिवैकृतशान्तिः	”
प्रयोगः	५५	अभिवैकृतशान्तिः	९५
चंद्राक्षोपरागकालीने विशेषः	५६	प्रतिमादिवैकृतशान्तिः	”
गोमुखप्रसवः	”	आकरिमिकप्रसादपतनादिशान्तिः	९६
प्रयोगः	६०	वृक्षविकारशान्तिः	”
सदंतोत्पत्तिशान्तिः	६१	वत्यातशान्तिः	९७
कृष्णचतुर्दशीजननशान्ति	”	पर्शोघरटशान्तिः	”
सिनीबालीकुट्टशान्तिः	६२	ग्राम्यारण्यादिशान्तिः	९८
” ” प्रयोगः	६३	कपोतशान्तिः	९०
दर्शननशान्तिः	६४	काकवैकृतशान्तिः	”
” ” प्रयोगः	६५	काकभैद्युनदर्शनशान्तिः	१००
ज्येष्ठाशान्तिः	”	काकरुपर्शशान्तिः	”
” ” प्रयोगः	६६	अद्भुतसागरे सिंहप्रसूता गौरवेमादिशान्तिः	१०२
मूलशान्तिः	६७	अश्वशान्तिः	१०४
मूलाश्लेषाशान्त्योः प्रयोगः	७१	गजशान्तिः	१०५
वैश्विन्वत्यतीपातसंक्रान्तिशान्तिः	७४	महाशान्तिः	१०६
” ” प्रयोगः	७६		

अथ शांतिमयूखः प्रारभ्यते ।

(द्वादशः)

श्रीगणेशायनमः ॥

घो लीलया संतनुतेऽत्र विश्वं । तत्पालयत्यात्मानि विश्वरूपे ॥ ५
लयं नयत्याहु च पूर्णरूपः । शिवं तनोत्वाहु रविर्ममासौ ॥ १ ॥
महोमहत्समाराध्य समाकर्ण्य गुरोर्गिरिः । समुच्यतो नीलकण्ठो वक्तुं शान्तिकपीठिकं ॥ २ ॥
महोमयमुदाराभं लोकत्रयनमस्कृतम् । तमहं भास्करं वंदे सतां सर्वार्थसिद्धिदं ॥ ३ ॥
जज्ञे पितामहतनोः खलु कश्यपो यस्तस्माद्जायत मुनिस्तु विभाण्डकाख्यः ।
तं पुत्रिणां धुरंमरोपयद्वेप्यशृंगस्तस्यान्वयेऽप्यजनि शृंगिवराभिधानः ॥ ४ ॥ १०
तस्मिन्वंशे महति वितते सेंगराख्ये नृपाणां । राजा कर्णः समजनि यथा सापरे शीतपद्मिः ॥
कीर्त्या यस्य प्रथिततरया श्रोत्रजातेऽभिपूर्णे । कर्णस्यापि प्रविततकथानावकाशं लभते ॥ ५ ॥
विशोकाख्यदेवस्ततस्तत्सुतोऽभूद्दिशोर्कीकृता येन सर्वा धरित्री ।
ततोऽप्यास राजाऽस्तशत्रुस्ततोऽभूद्रयाख्यो रयेणैव सर्वाहितघ्नः ॥ ६ ॥
चभूवाथ वैराटराजस्ततोऽभून्नृपो मेदिनी बल्लमो वीढराजः । १५
नरबलदेवस्ततो मन्युदेवस्ततोऽभून्नृपश्चेद्रपालामिधानः ॥ ७ ॥
शिवगणाख्यनृपः समजन्यथो शिवगणाख्यपुरं प्रचकार यः ।
शिवगणेन समः सकलैर्गुणैः शिवशिवप्रथमो गणनासु यः ॥ ८ ॥
रोलिचंद्र इति तत्तनयोऽभूत्कर्मसेननृपतिस्तमथानु ।
लोकपो नरहरिर्नृपराजो रामचंद्र इति तत्तनुजातः ॥ ९ ॥ २०
यशोदेवस्ततो जातस्ताराचंद्रनृपस्ततः । चक्रसेनस्ततो राजा राजैसिंहनृपो यतः ॥ १० ॥
ततोऽप्यभूद्रपतिसाहिदेवः स्वकीर्तिभिर्निर्जितदुग्धसिंधुः ।
अभूत्ततः श्रीमगवंतदेवः सदैव भाग्योदयवान् क्षितीशः ॥ ११ ॥
यद्दानद्रविणाद्रिनिर्जितवपू रत्नाचलो लज्जया ।
दूरे स्तब्ध इलावृते निविशते नो यत्र पुंसां गतिः ॥ २५
किंच ब्रह्मदरातिवामनयनानेत्रांबुभिर्वर्द्धित-
स्तेजोभिर्वह्वामुस्तोऽथहतभुक्तुल्यः कथं नो मयेत् ॥ १२ ॥

१ क्ष-श्रीकाशीविश्वेश्वरान्ध्यां नमः । श्रीगालभैरवाय नमः । ध्रुव श्रीपरस्वचै नमः । ई-श्रीरविजेयति ।

फ-श्री लक्ष्मीनेत्रनाय नमः । २ खड्गयरदइअकक्ष पाठः । ३ इ-हरम् । ४ ई-विशेषी । ५ द-जय ।

६ क्ष-स्यो ।

आज्ञतस्तेन राज्ञा विबुधकुलमाणिर्द्राक्षिणात्यावतसो
भट्टश्रीनीलकण्ठः स्मृतिषु दृढमतिर्भूमिनीयेऽद्वितीयाः ।
आज्ञामादाय मूर्द्धा सविनयममुना तस्य सर्वाञ्जिवधान्
दृष्ट्वा सम्पक् विविच्य प्रविततकिरणस्तन्यते भास्करोऽय ॥ १३ ॥

५ प्रेतारकैरादृतमत्र किञ्चिन्मया तु निर्मूलतया तदुद्दिप्तत ।
ऊनोत्तिताऽतो न हि तेन काचित्स्वपुष्पहीनाऽपचितिर्न हीयते ॥ १४ ॥

सत्काराचारकाला समुचितरचना श्राद्धनीती विवाधो
दानोत्सर्गप्रतिष्ठा जगति जयकरा. संगतार्थानुबद्धा ।
प्रायश्चित्तं विशुद्धिस्तदनु निगादिता शांतिरेवं क्रमेण
१० स्व्याता ग्रयेऽत्र शुद्धे बुवजनसुखदा द्वादशैते मयूखा ॥ १५ ॥
भगवत्भास्करारूपे ग्रयेऽस्मिन् शिष्टसमते च तत ।
शांतिविवेकमयूखः प्रतन्यते नीलकण्ठेन ॥ १६ ॥

अस्पष्टपापविशेषनिदानकैहिकमात्रानिष्टानिवर्तक पापाप्रयोजक वैध कर्म शांतिकं ।
क्षयादिहेरदानादावतिप्रसंग वारयितु निदानकत । आमुष्मिकानिष्टानिवर्तक त वारयितु-
१५ मैहिकेति । प्रायश्चित्त वारयितु मात्रपद । प्रायश्चित्त त्वामुष्मिकानिष्टानिवर्तकमपि । अमि-
चारप्रत्यभिचारादौ वारयितु पापाप्रयोजकमिति । तयो. फलतो हिंसात्वेन तदनुष्ठाने प्राय-
श्चित्तोक्तेश्च पापप्रयोजकत्वात् । अनिष्टानिवर्तकत्व च शांतिकस्य तन्निदानपापनाशरूपसामग्री-
विघटकत्वेन पुष्टिफलक वैध कर्म पौष्टिक ।

तत्र परिभाषा ।

२० मार्कण्डेयपुराणे (अ ३१ श्लो. ५६)

“शिरस्नातश्च कुर्वीत दैव विन्मथयापि वा । प्राह्मणोद्दङ्मुक्तो वाऽपि इमंशुक्लं च कारयेत् ॥”
तत्रैव (अ ३१ श्लो ६४।६५)

“ देवार्चनादिकर्मणि तथा गुर्वभिवादन । कुर्वीत सम्यगाचम्य प्रयतोऽपि सदा द्विज ” ॥

वृहन्मनु “ प्राणानायम्य कुर्वीत सर्वकर्मणि सयत ॥ ” मार्कण्डेय “ सकल्प्य
२५ विधिवत्कुर्यात्स्नानदानव्रतादिक ॥ ” देवल

“ मासपक्षतिथीना च निमित्ताना च सर्वेश । उल्लेखनमकुर्वाणो न तस्य फलभागभेदिति ॥”
मानपक्षतिथय प्रयोगाधिकरणभूता सर्वेऽपि ।

यत्तु अनेकदिनसाध्य कर्मव्यायदिने सकल्पकालीना तिथिमधिकरणत्वेनोल्लेख्य ज्योति-
ष्टोमेनाह यक्ष्ये इत्यादिसकल्पवाक्य प्रयुजते यायजूका तत्त पदानामन्वयायोगाद्नादर्तव्य ।

३० यदपि केचित्तेन तेन रूपेण प्रयोगगतया विहितानामेव मासादीनामुल्लेख इति तदपि न ।

१ यदकखड्भक्षज्ञ पाठ २ ड-विमन । शांतिरपुष्टिमयूख । ३ क्ष-ति । ४ क्षज्ञयनच
फकर-क । ५ क्ष-त । ६ कार्याणि ति मुदिनागठ । ७ ' तद्वदनमुपाक्रयाम् ' इत्यपर पाठ ।
८ दक्षध-ला ।

मानामावात् । अविहितमासादिक आधानादौ मासपक्षतिथीना ज्योतिष्टोम एकादशशिवनादौ च मासपक्षयोस्त्वैसोभावप्रसंगाच्च । अतो ज्योतिष्टोमादावेकादश्यादिपूर्णिमातानामुल्लेख । एव-
मन्यत्रापीति दिक् ।

अत्र च शूद्राणामप्यधिकारः । “ श्रावयेच्चतुरो वर्णाङ्कत्वा ब्राह्मणमग्रतः ” इत्यादि वाक्येषु श्रावणस्य श्रुत्यर्थतया रागप्राप्तत्वेन तद्विवौ वाक्यवैयर्थ्यापत्तेर्निजविवक्षया श्रवणविधाना-
त्तेषां पुराणश्रवणेऽधिकारेण ज्ञानसद्भावात् ।

वैदिकमंत्राभावे कथं तद्वत्सुकर्मस्वधिकार इति चेत् शृणु

“ धर्मेष्वस्तु धर्मज्ञाः सता धर्ममनुष्ठिताः । मंत्रवर्जनं न दुष्यति प्रशस्ता प्राप्नुवति चेति ॥ ’
मनुना मंत्रवर्जनात् (अ १०-श्लो १२७) । यस्तु मेधातिथिर्मंत्रवर्जितेषूपवासादिष्वधिकारार्थमिदं
न तु समनक्रेषु मंत्रपर्युद्देशेनाधिकारार्थमिति तन्न । अमत्रकोपवासादिषु
श्रवणविधिनेषाधिकारसिद्धावितदावयानर्थक्यापत्तेः । अत एव मोक्षधर्मोऽपि “ मंत्रवर्जनं न
दुष्यति कुर्वाणाः पौष्टिकीं क्रियामिति ” अत्रैतद्वाक्यस्य पौराणत्वेन तत्सामान्योप-
स्थितपौराणक्रियोद्देशेन मंत्रवर्जनविधौ पौष्टिकीमिदं यस्याद्देश्यविशेषणत्वेनाविवाक्षित्वैव । एव
मनुवाक्यस्यैतस्य चैकैव श्रुतिमूलत्वेन कल्पने । गृह्यपरिशिष्टे “ आदौ विनायकं पूज्य
अते तु कुन्देवताः ” । शौनक

“पुण्याहवाचनविधिं वक्ष्यामोऽथ यथाविधि । प्रयुक्तं कर्मणामादावते चोदयसिद्धये” ॥

कर्मप्रदीपे

“ कर्मादिषु तु सर्वत्र मातरं सगणाधिवा । पूजनीयाः प्रथमेन पूजिताः पूजयति ताः ॥

“ प्रतिमासु च शुद्धासु लिखित्वा वा पटादिषु । अपि वाऽक्षतपुत्रेषु नैत्रैश्च पृथग्विधैः ॥

“ कुड्यग्र्या वसोर्धारा सप्तवारं घृतेन तु । कारयेत्यवधारावा नातिनीचा न चोच्छ्रिता ॥ २०

“आयुष्याणि च शात्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहित । पद्भ्यः पितृभ्यस्तदनु श्राद्धदानमुपकमेदिति” ॥

पद्भ्य इति कार्त्तियुक्तदोगपर । अन्येषां तु नवदेवैः ।

“ अन्वष्टकामु ब्रह्मो च गयायां च क्षयेऽहनि । अत्र मातुः पूयक् श्राद्धमन्यत्र पतिना सहेति ॥ ”
वचनात् । सर्वत्राचार्या यजमानसमशास्त्रीय एव । अन्येषांऽऽचार्यस्य यजमानशास्त्रा-
ध्ययनाभावे तच्छास्त्रीयपदार्थानां निर्वाह एव न स्यात् । स्वशास्त्रेषां ननुष्ठाने तु वैगुण्यं । तथा च
पराशरः

“ यः स्वशास्त्रा परित्यज्य परशास्त्रा समाश्रयेत् । अग्रमाणमपि कृत्वा सौऽधे तमसि मज्जतीति ॥ ”
ऋत्विजस्तु मित्रशास्त्रीया अपि । सर्वेषां चार्थ्यं ब्रह्मर्त्विजो मधुपर्केण पूज्यः । “ ऋत्विजो
वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् ” इत्याश्वलायनोक्तेः (१।२५) । “ सपूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म
कारयेदिति ” विश्वामित्रोक्तेश्च । यो ऋत्विक् यच्छास्त्रीयं कर्म करोति तच्छास्त्रास्तेन प्रकारेण
काढानुसमयेन मधुपर्कं कुर्वति यायजूका केचित् । पो वै यजमानशास्त्रात्तत्र । यजमानेन

१ ज्ञानैपर्यापत्तेः । २ इत्युक्त्वा-विधिना । ३ इत्युक्त्वा-विधिना । ४ यद्-अग्रण ।
५-पृ ८३१९ २०-३० । ६ इत्युक्त्वा-विधिना । ७ यजमानकर्म-ध्वनि । ८ इत्युक्त्वा-विधिना ।
९ इत्युक्त्वा-विधिना । १० मां वा अ ५ । ११ न-पाठ ।

स्वशास्त्रीया ऋत्विग्भिश्च स्वस्वशास्त्रीयाः पदार्थाः । अनेकेषु ऋत्विक्षु पदार्थानुसमयेनानु-
ष्ठेया इति तु युक्तं । तत्तच्छास्त्राप्ययनजन्यज्ञानस्यांगत्वादेकप्रयोगविधिपरिग्रहाच्च । ऋत्विग्भ्यो-
देयमुक्तं लिङ्गपुराणे

“ वस्त्रयुगं तथाऽप्यूरं केयूरं कर्णभूषणं । अंगुलीभूषणं चैव मणित्रयस्य भूषणं ॥

५ “ कंठाभरणयुक्तानि प्रारंभे धर्मकर्मणः । पुरोहिताय दत्त्वाऽथ ऋत्विग्भ्यश्चापि दापयेदिति ॥”

आपः पूर्यतेऽस्मिन्नित्यप्यूरं जलपात्रं । मत्स्यपुराणे

“ यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः । पश्चिमद्वारमाश्रित्य प्रविशेद्यागमंडपं ॥”

संग्रहे “ समंततश्च सिद्धार्थान् किरेद्रेशोन्नमंत्रतः ” । प्रतिष्ठासारे

“ सर्वतः पंचगव्येन प्रोक्षयेद्यागमंडपं । आपो हि धा तृचेनैव ततः स्वस्त्ययनं जपेत् ॥”

१० अत्र हेमाद्रौ वास्तुपूजाऽप्युक्ता

“ समंढपं प्रविश्याथ तोरणादि प्रपूज्य च । वास्तुयागं ततः कुर्यात्पासादे मंडपेऽथ वा ॥”

“ वास्तुमंडलं च नैऋत्यां दिशि वास्वींशं ब्रह्माग्रांश्च समर्चयेदिति ” शारदोक्तेः । वास्तु-
होमस्तु भिन्नस्यांहिले कार्यः । मुख्यायतने वा । तत्राप्यादौ पृथक्प्रयोगतया प्रधानसमंतत्रतया
वा । शारदातिलके तु होम एव नोक्तः । सर्वं च शान्तिकं पौष्टिकं महादानादि लौकिकामौ

१५ कार्यं । श्रौतस्मार्त्ताग्निप्राप्तौ मानाभावात् । यत्तु मनुः (अ. ३ श्लो. ६७)

“ वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत गार्ह्यं कर्म यथाविधि । पंचयज्ञविधानं च पंक्तिं चान्वाहिकीं गृहीति ॥”
तत्सपष्टं गृह्योक्तपरं । वैवाहिक इति च दारदायाद्यकालिकयोरप्युपलक्षणं । तत्सजातीयसंस्कारस्यैव
साधनतावच्छेदकत्वात् । यद्यपि याज्ञवल्क्यः (आचारे ९७)

“ स्मार्त्तं कर्म विवाहाम्नौ कुर्वीत प्रत्यहं गृही । दायकालाद्दत्ते वापि श्रौतं वैतानिकाग्निविति ॥”

२० तत्रापि सामान्यं स्मार्त्तपदं गौर्ह्यं उपसंह्रियते । एतेनाहवनीयादयो निरस्ताः । याहव-
नीये जुव्हतीत्यादावश्वप्रतिग्रहेष्टौ वैदिकत्वसाम्येन वैदिकाश्वदानप्रतिग्रहोपस्थितिवत् वैदिक-
होमोपस्थितेश्च । यद्यप्यत्र गार्ह्यं स्मार्त्तं एव श्रौतं च वैतानिक एवेति नियमेन स्मृत्युक्तेऽपि
कर्मणि श्रौतस्मार्त्ताग्न्योः प्राप्तिः संपाद्यते तथापि न साहवनीयावसथ्यत्वाद्विरूपेण किंतु
लौकिकसाधारणज्वलनत्वेनैव । अवैवाहुतिप्रक्षेपे आहवनीयत्वादि विधातापत्तेश्च । अत एव
२५ सर्वाधानिन औपासनाभावाद्वैतानिकाप्राप्तेश्च तेन गार्ह्यं लौकिक एव कार्यं । अमुमेव सर्वमर्थं
स्मृत्यर्थसारकुदपि संज्ञग्राह

“ गार्ह्यमौपासने कुर्यात्सर्वाधानी तु लौकिके । स्मार्त्तं च लौकिके कुर्यात्श्रौतं वैतानिकाग्निविति ॥”

यत्तु नारायणवृत्तौ “ सर्वाधानिना सीमंतोन्नयनादिगार्ह्यकर्मार्थं स्मार्त्ताग्निरूपादनीयः”

इति तत्र मूलमन्वेर्ष्यं । यद्यपि विज्ञानेश्वरो ग्रहयज्ञ औपासन इत्युक्ते तत्रापि मूलमन्वेर्ष्यं

३० कालीयपरं वा । तत् तत्सूत्रे तथाम्नानात् । अत एव स विनायकशांती लौकिकाग्निमेवा-
वोचत् । अतः स्मृत्युक्तं लौकिक एवेति । कृत्यरत्नाकरे

“शुभपार्तं तु कास्यं स्यात्तेनाग्निप्रणयेद् बुधः । तस्याभावे शरावेण नवेनामिमुसं च तं” ॥

गोभिलीये “आहूय चैत्र होतव्यो यो यत्र विहितोऽनलः” । तथा

“लक्षहोमे च बन्धि स्यात्कोटिहोमे हुताशनः । पूर्णाहुत्या मुडो नाम शातिके वरदः सदा ॥”
अन्येषु संस्कारादिकर्मस्वप्नेर्नामविशेषा प्रयोगरत्ने ज्ञेयाः । होमे विशेषो गोभिलीये

“न मुक्तकेशो जुहुयान्नानुपातितजानुकः । उत्तानेनैव हस्तेन अगुष्टाश्रेण पीडितं ॥” ५

“सहतागुलिपाणिस्तु वाग्यतो जुहुयाद्भिरिति” ॥ बहुकर्तृके होमे प्रत्याहुतित्यामाशक्ते-
होमारम एव सर्वा देवताश्चतुर्थ्यतेनोद्दिश्य सर्वाणि द्रव्याणि त्यजेदिति हेमाद्र्यादयः ।

इति परिभाषा ।

अथ विनायकसूत्रपत्रं ।

याज्ञवल्क्यः (आचारे २७१-२७४)

१०

“विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थं विनियोजितः । गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥

“तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।

“स्वप्नेऽवगाह्यतेऽयं जलमुडांश्च पश्यति । कापायवाससश्चैव क्रयादाश्चाधिरोहति ।

“अत्यर्जैर्गर्भैरुग्ने सहैकत्रावतिष्ठति । वज्रचपि तथाऽऽत्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः” ॥

उपसृष्ट उपद्रुतः । स्वप्ने स्रोतसाऽपह्नियते । तत्र मज्जति वा । न त्ववगाहनमात्रं विवक्षितं । १५

तस्य शुभसूचकत्वात् । अन्यजैश्चडाले । प्रत्यक्षलक्षणान्याह (आचारे २७४-२७६)

“विमना विफरारमः ससीदत्यनिमित्तकः । तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दन ॥

“कुमारी नैत्र भर्तारमपत्यं गर्भमगना । आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ॥

“वणिकं लाभं च नामोति कृषिं चापि कृषीवलः” ॥ ससीदति कारणं विना दीनमनस्को

भवति । एतदुपलक्षणं यस्य यदि स चेद्विद्वत्सामग्रीसत्त्वे तत्र प्राप्नोति तदा तदुपद्रुतो २०

बोध्यः । एतदुपद्रवपरिहारार्थं कर्माहः । (आ = ७७) “लभनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽ-

न्नि विधिपूर्वकं” । अत्र पुण्येऽन्त्यविशेषेऽपि विशेषोऽपराकीर्णं (पृ ५६३) भविष्ये

“शुक्रपक्षे चतुर्थ्यां च वारेण धिषणस्य च । तिथ्ये च वीरनक्षत्रे तस्यैव पुरतो नृपेति ॥”

अत्रादौ देवतापूजोक्ता तत्रैव (पृ. ५६४)

“व्योमकेशः तु संपूज्य पार्वतीं भीमजं तथा । कृष्णस्य पितरं केतुं अर्द्धमारं सितं तथा ॥ २५

“धिषणं क्लृप्तपुत्रं च कोणं लक्ष्मं च भारत । विधुतुदं बाहुलेयं नदकस्य च धारिणमिति ॥”

व्योमकेशः शिवः । भीमजो गणेशः । आरो भीमः । सितः शुक्रः । धिषणो गुरुः ।

क्लृप्तपुत्रो बुधः । कोणः शनैश्चरः । लक्ष्मं तद्वाश्वदः । बाहुलेयं स्कन्दः । नदकधारी कृष्णः ।

“शौरसर्पपङ्कत्केन साज्येनोत्सादितस्य च । सर्वोपैर्षैः सर्वगैर्विजितस्यैव सस्तथा ॥ ३०

“भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्ति वाच्या द्विजेः शुभाः॥” गौरसर्पपपिष्ठेन गोघृतयुक्तेनेत्सादित-
स्योद्धर्तितस्य । सर्वोपधानि छंदोगपरिशिष्टे

“ कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुराशैलेयचंदनं । वचा कर्चूरमुस्ते च सर्वोपध्यः प्रकीर्त्तिताः ॥” इति ॥
सर्वगंधैश्चंदनकुंकुमागरुकस्तूरिकाजातीफलादिभिः । वेद्यां सितवस्त्रप्रच्छादितश्रीपर्णीपीठं

५ भद्रासनं । स्वति वाच्याः स्वति वाचनीयाः । ब्राह्मणद्वारा स्वस्ति वाचनं कारयेदित्यर्थः ।

“ अश्वत्थानाद्भजस्थानाद्दुर्लभात्संगमाम्ब्रुदात् । मृत्तिकां रोचनां गंधं गुग्गुलुं चाप्सु निक्षिपेत् ॥

“ या आहता एकवर्णेश्चतुर्भिः कलशैर्हृदात् । चर्मण्यानहुहे रक्ते स्थाप्य भद्रासनं ततः॥”
आनहुं चर्म च वेद्यां प्राग्मीवमूर्ध्वलोम च स्थाप्यमिति विज्ञानेश्वरः । या आपः ते चत्वारोऽपि
कलशा भद्रासनात्पूर्वादिचतुर्दिक्षु स्थाप्या इति सांप्रदायिकाः । पूर्वादिदिक्त्रयावस्थित-

१० कलशोदकेनाभिपेकक्रमेण मंत्रानाह

“ सहस्राक्षं शतघारमृपिभिः पावनं कृतं । तेन त्वामभिषिंचामि पावमानीः पुनंतु ते ॥

“ भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः । भगमिंद्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥

“ यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमंते यच्च मूर्द्धनि । ललाटे केशयोरक्षणोरावस्तद्धंतु ते सदा ॥ ”

सहस्राक्षं बहुशक्तिकं । पावमानी इत्यनंतरमाप इति शेषः । भगं कल्याण । दौर्भाग्यं
१५ कल्याणं उद्गदिगयस्थितेनाभिपेके पूर्वोक्तास्त्रय एव मंत्राः । सर्वैश्चतुर्थमिति विज्ञानेश्वरोक्तं-
लिंगात् । किंच

“ सनातस्य सार्षपं तैलं सुवेषोदुंबरेण तु । जुहुयान्मूर्द्धनि कुशात् सव्येन परिशुद्ध च ॥”
सव्यपाणिगृहीतकुशांतहिते सार्षपं तैलमुदुंबरनिर्मितेन श्रुवेण यजमानमूर्द्धनि जुहुयादाचार्यः ।

“ मितश्च संमितश्चैव तथा शालकृटकटौ । कूपमांडो राजपुत्रश्चेत्यंते स्वाहासमन्वितैः ॥

२० “ नामभिर्बलिमंत्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ॥ ”

स्वास्ति स्वाहेति चतुर्थी । एतानि षट् विनायकनामानि इति विज्ञानेश्वरः (पृ. ८५. पं. ८) ।

अपरार्कस्तु शालकृटकट इत्येकवचनात् पपाठ । तेन तन्मते पदैवाहुतयो भवति । अत्र
लौकिकेऽग्नौ स्थालीपाकविधिना चरं कृत्वा तेभ्य एवाहुतिपट्टं हुत्वेन्द्रादिदशलोकपादेभ्यस्तत्तन्नाम्ना
बलिं दद्यात् इति मिताक्षरायां (पृ. ८५ पं १०-१२) । तत्र चरुहोमे ईन्द्रादिभ्यो बलि-
२५ दाने च मूलं चिंत्यं । अने स्वाहासमन्वितैर्नामभिर्जुहुयात् । नमस्कारसमन्वितैरेवेत्यादिभ्य एव बलिं
दद्यादिति वक्ष्यमाणेन संबध्यत इति तु युक्तं ।

“ दद्याच्चतुष्पथे सूर्यं कुशानास्तीर्य सर्वशः । कृताकृतांस्तैर्दुलांश्च पलकौदनमेव च ॥

“ मत्स्यान्पकांस्तथैवामान्नांसमेतावदेव तु । पुष्टं चित्रं सुगंधं च सुरां च त्रिविचामपि ॥

“ मूलकं पुरिकापूपास्तथैर्वैदिरकस्रजः । दध्यन्नं पायसं चैव गुहपिष्टं समोदकं ॥

३० “ एतान्सर्गान्समाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः” । कृताकृतान्सकृद्वहतात् । पलकौदनः ।

१ याज्ञवल्क्ये आचारे २०५१२८० । २ पृ. ८३ पं. २०-२८ । ३ क्ष-द्विष्यं । ४ या०
आचारे २८१-२८३ । ५ “ सर्वदा ” इति याज्ञवल्क्ये पाठः । ६ पृ. ८५ पं. १२ । ७ या.
आचारे २८४ । ८ या. भा. २८५-२८६ । ९ व्याकरण अ० २ पा. ३ सू० १६ । १० याज्ञवल्क्ये
आचारे २८६-२८९ ।

तिलपिष्टं मिष्ट ओदन इति मिताक्षराया । अपकमांस मिश्रओदन इति तु युक्त ।
 “पलल क्रव्यमामिपामिति” कोशात् (अमरकोशे २।७३२) । आमानपक्वान् । मांसमेता-
 वदेव तु । परुमपकमांसमन्यदित्यर्थ । त्रिविधा सुरा गौडी पैठी माध्वी च । मूलकं कंदाकारो
 भक्ष्यविशेष इति मिताक्षरायां (पृ. ८५ प. २३) । स्वरूपत एव ग्राह्यमिति तु युक्तं ।
 उभयमपि ग्राह्यमिति मत्तार्णवे । अपूपा स्नेहपक्वा गोधूमविकारा इति विज्ञानेश्वरः (पृ २४) ।
 उडेरकाः पिष्टविकारा नानाविधास्ते मज इत्युच्यते । गुडपिष्ट गुडमिश्र शाल्यादिपिष्ट । अत्र
 सुरामांसं चाब्राह्मणाविषय । नाह्नणैस्तु मांससुरास्थाने तु सलवण पायसं दुग्धं च ग्राह्यं ।

“पायस लवणोपेत मांसस्थाने प्रकल्पयेत् । दुग्ध लवणसंमिश्र सुरास्थाने प्रकल्पयेदिति” ॥
 स्मरणादिति महार्णवादिषु । विनायकाविकारागायत्रीम्या विनायकमंत्रिका च नमस्कृ य पूर्वोक्त-
 द्रव्यजात तपोरमत उपहृत्य तच्छेष शूर्पे निधाय चतुष्पथे शूर्पे सस्थाप्य बलि दद्यादेतैर्मन्त्रे १०

“बलि गुणहस्विम देवा आदित्या वसवस्तथा । मरुतोऽथाश्विनौ रुद्रा सुपर्णा पन्नगा गृहा ॥
 “अमुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरगा । शाकिन्यो यक्षवेताला भोगिन्य पूतनाशिव ॥
 “जभैका सिद्धमधर्वा नामा विद्याधरा नमः । दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥
 “जगता शातिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षय । मा विघ्नं मा च मे पाप मा सतु परिपथिन ॥
 “सौम्या भवतु तृताश्च भूतपेता सुखावहा ॥” ॥ द्यादित्यत्रापि देहलीदीपवदन्वेति ॥ ११

“विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्तत्रोऽविक्रा । दूर्वासर्षपपुष्पाणा दत्त्वाऽर्घ्यं पूर्णमजलि ॥”
 अनंतरं विनायकमंत्रिकां च दूर्वाद्यजलिमर्षं च दत्त्वोपतिष्ठेत् । उपस्थानमत्रमाह
 “रूप देहि यशो देहि भग भवति देहि मे । पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामाश्च देहि मे ॥”
 भगवान्त्युह्य विनायकमन्युपतिष्ठेतेति विज्ञानेश्वरः (पृ ८६ प ३) । अत्र मदन
 विनायकोपस्थानं कृ वाऽविकोपस्थानं कार्यमित्याह । किंच २०

“तत शुक्लाधरश्च शुक्लमाल्यानुलेपन । ब्राह्मणान् भोजयेद्द्यादृच्छसुगमं गुरोरपि ॥”
 गुरोराचार्याय । अपिशब्दाद्दक्षिणामिति । एवविध कर्म कुर्वत फलमुत्त (आचारे २९३)
 “एव विनायक पूज्य गृहाश्चैत्र विधानतः । कर्मणा फलमाप्नोति श्रियमाप्नोत्यनुत्तमा ॥”
 अस्या कर्मागत्येन पौष्टिकत्वेन च वर्णचतुष्टयस्याध्यत्राधिकार । शूद्रस्य तु मन्त्रवर्ज । ता-प्रक्रम्य
 “मन्त्रवर्ज न दुह्यनि कुर्वाणा पौष्टिको त्रियामिति” मोक्षधर्मश्रवणादिति वदति । २५
 महार्णवोऽपि यजमानस्तु शूद्रश्चेदिति वदन् तस्याधिकारमभिप्रैति ।

इति विनायकशांति ।

अथ प्रयोगः

- कर्त्ता देशकालौ संकीर्त्य विनायकोपसर्गनिवृत्यर्धममुककर्मणो निर्विघ्नतासिद्धयर्थं वा विनायकनमनं करिष्ये इति संकल्पयेत् । ततः पुण्याहवाचननांदाश्रान्दांतं यथोक्तं कुर्यात् । अपरे पुण्याहवाचनं नेच्छति । अग्रे तस्य कर्त्तव्यत्वात् । अथाचार्यं क्त्विकचतुष्टयं च वृणुयात् ।
- ५ क्त्विको न संतीति केचित् । तदाचार्य एव वक्ष्यमाणमभिषेकं कुर्यात् । यजमानः प्रतिमास्वस्त-पुंजेषु वा शिवं पार्वतीं गणेशं वसुदेवं केतुं अर्कं मौमं शुक्रं गुरुं बुधं शनिं चंद्रं राहुं स्कंदं कृष्णं चावाह्यं पूजयेत् । तथाऽऽचार्यः पंचवर्णचूर्णैः पूर्वादिचतुर्दिक्षु चत्वारि मध्यस्थवेद्यां चैकमिति^१ स्वास्तिक-पंचकमालिख्य मध्यस्थस्वस्तिकोपरि आनडुहं रक्तं चर्म प्राचीनग्रीवमूर्ध्वलोम संस्थाप्य तस्योपरि श्रीपर्यापीठं संस्थाप्य सितेन वाससा संच्छादयेत् । एतद्भद्रासनमिति । अथ चतुर्पुं स्वस्तिकेषु
- १० पूर्वादिदिक्षु चत्वारोऽपि क्त्विकजः कलशान् संस्थापयेयुः । आचार्यो वा । तत्रायं प्रकारः । “मही^२ धौः पृथिवी च नेति ” भूमिं स्पृशन् संप्रार्थ्य “उपधयः संमिति^३ ” यवान् शिखा “आकलेशेध्विति ” तेषु कलशं संस्थाप्य “ इम मे^४ गंगेति ” तीर्थोदकेनापूर्य्य “ गंधद्वारामिति ” चंद्रनागरुद्रस्तूरीपूरकारोचनादीन् गंधादीन् गुग्गुलुं च निक्षिपेत् । “ या ओषधीरिति ” सर्वोषधीः । ‘ ओषधयः समिति ’ यवान् “कांडात्कांडादिति ” दूर्वाः ।
- ११ “ अश्वत्थेव ” इति पंचपल्लवान् । “ स्योनापृथिवीत्यनेन ” “ उद्धृतासि वरोहण कुण्डेन शतबाहुना । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतमित्यनेन ” पंचमृदः क्षिपेत् । “ याः फलिनीरिति ” फलं । “ स हि रत्नानीति ” पंचरत्नानि । “ हिरण्यरूपं ” इति हिरण्यं । “ युधौ सुवासा ” इत्यनेन वक्षेण रक्तसूत्रेण च वेष्टयेत् । “ पूर्णादूर्वाति ” धान्यपूर्णापात्रकलशोपरि निदध्यात् । अत्र च वरुणावाहनपूजने अपि केचिदाहुः । ततः कलशे “ सर्वे समुद्रौ ” इति
- २० गंगावावाहनं । ततः कुंभमंत्रणं

“कलशस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः । मूले त्वस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥

“कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥

“ अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिता ॥ ” इति । ततः कुंभप्रार्थना

“ द्रेवदानवसंवादे मध्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि तदा कुंभं विधृतो विष्णुना स्वयं ॥

२५ “ त्वत्तो ये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठंति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥

“ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः ।

“ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः । त्वयि तिष्ठंति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः ॥

“ त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव । साञ्जित्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदेति ॥ ”

१ या आचारे २९१ । २ ह्यक्षयइकडफदअर-भगवति । ३ इयदअ-आचार्यः । ४. सं ११२।६ । ५. सं. ८।५।११ । ५. सं. ६।८।७ । ६. सं. ८।३।६ । ७. सं. ८।५।११ । ८. सं. ८।५।८ । ९. सं. ४।४।२५ । १०. सं. २।७।२३ । ११. सं. ३।१।३ । १२ अक्षयइकडफदअर-सप्त ।

तत ऋत्विज " आनो भद्रा " इति शातिसूक्त पठेयुरिति केचित् । आनोभद्रेतिशातिसूक्तस्य राहूगणो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् आया पच पच सप्तमी च जगत्य षष्ठी विशाट्टनेपास्त्रिष्टुभे शाति सूक्तत्रये विनियोग । आ नो भद्रा शत्रोवात पवतामित्यादिको वा । तस्मिन्नेव समये आचार्यो भद्रासनस्योत्तरत ईशान्या वा ब्रह्माच्छादितपीठादौ विनायकप्रतिभामविकाप्रतिमा चाग्न्युत्तारणपूर्वं प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारै पूजयेदिति निबध्नकृत । तत्र विनायकमत्र

५

" गणानां त्वा गुत्समदो गणपतिर्जगती गणपत्यावाहने विनियोग । ॐ गणानां त्वा ॐ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुडाय धीमहि । तन्नो दृति प्रचोदयादिति वा । गौर्यास्तु गौरीर्मिमाय दीर्घतमा उमा जगती गौर्यावाहने विनियोग । " गौरीर्मिमाय " (ऋ स २।२।२२)

" सुभगायै विश्वे काममालिन्ये धीमहि । तन्नो गौरी प्रचोदयादिति " । अत्र मिताक्षराया होमोऽभ्युक्त (पृ ८६ प ८) शिष्टाश्च कुर्वति । तस्मिन्क्षेत्राचार्यो गृह्योक्तविधिना कुड्डे स्थडिले १० वाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रादेशमात्र समिद्धयमादाय " अस्मिन्होम देवतापरिग्रहार्थमन्वाधान करिष्य " इति ऋक्स्य ' चक्षुषी आजयेने " त्यतमुक्त्वा अत्र प्रधान मित समित शालकट कट कूपमाह राजपुत्र मेता प्रधानदेवता एकैक्या चर्वाहुत्या यक्ष्ये । शेषेण स्विष्टकृत " मि यायुक्त्वाऽप्रावाद्ध्यत् । अत्रारकमते तु पचेवाहुतयस्वन्मते त्वाधाने होमद्वये च तथैवानुसंधेय । तत परिसमूहनादि- चन्ध्रपणत कृत्वा गोघृतलोहिकृतेन गौरसर्पकल्कनोद्धृतिताग सर्वोपधिचूर्णे कस्तुरिकागुरुचन्दना- ११ द्भिर्विलितशिरस यजमानमाचार्यो भद्रासने उपवेशयेत् । ततो यजमान स्वतिवाचन कुर्यात् । अनतर रूपगुणशालिनीभि सुवासिनीभिर्नीगजन कारयेत् । ततो भद्रासनात्पूर्वदेशावस्थित कलशमादायाभिर्पिचेदाचार्य । मन्त्रश्च

" सहस्राक्ष शतधारमृपिमि पावन कृत । तेन त्वामग्निषिचामि पावमानी पुनतु ते ॥ "

ततो दक्षिणदेशावस्थित कलशमादाय

२०

" भग ते वरुणो राजा भग सूर्यो बृहस्पति । भगमिद्रश्च वायुश्च भग सप्तय्यो ददुरि ॥ " त्यनेना भिपिचेत् । तत पश्चिमदिगवस्थित कलशमादाय

" यत्ने केशेषु दीर्भाग्य सीमते यच्च मूर्द्धनि । ललाट केशयोरक्ष्णोरापस्त प्रतु ते सदेति ॥ "

तत उदक्देशावस्थित कलशमादाय पूर्वोक्तेष्वभिर्भद्रैरभिपिचेत् । वृष्टत्पराशरेणान्येऽपि भद्रा उक्ता

" एतद्वै पावन स्नान सहस्राक्षमृपिस्मृत । तेन त्वा शतधारेण पावमा य पुनतु मा ॥ २५

" शक्रादिदशदिकपाला ब्रह्मेशो केशवाद्य । आपस्ते प्रतु दीर्भाग्य शान्तिं यच्छतु सर्वदा ॥

" सुमित्र्या न आप ॐ षधय सतु । दुर्मित्र्यास्तस्मै सतु । योऽस्मान् द्वष्टि । य च वय द्विष्म ॥ "

" समुद्रा गिरयो नयो मुनयश्च पतिव्रता । दीर्भाग्य प्रतु ते सर्व शान्तिं यच्छतु सर्वदा ॥

" पाद्गुम्फारुजपादौ नितवाद्रनाभिषु । स्तनोरुवाहुस्तप्रक्षीवाअंशान्निषिषु ॥

" नासाललाटकणभ्रुकेशातेषु च यत्स्थितम् । तदापो प्रतु दीर्भाग्य शान्तिं यच्छतु सर्वदा ॥ " ३०

इ यैतेष्वभिपिचिदिति केचित् । चतुर्धकलशाभिषेचन एवैते पठनीयाः ।

अथाचार्यो यजमानस्य पश्चिमतस्तिष्ठन् सन्ध्याणिगृहीतकुशातर्हिने यजमान शिरसि औद्वारेण

सूत्रेण सार्षप तैः जुहुयात् । “ ॐ मिताय स्वाहा ” यजमानो “ मितायेद् न ममेति ” त्यजेद्देव सर्वत्रापि । ॐ समिताय स्वाहा । ॐ शालाय ० ॐ कटक्याय ० ॐ कूप्याढाय ० ॐ राजपुत्रायेति ॥

अथाचार्योऽन्यर्चनायाज्यभागात् कृत्वा चरुणा मितादिभ्य एव जुहुयाद्यजमानस्तु पूर्ववत्पजेत् । आचार्यं स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोकात् कर्मशेष समापयेत् । यजमानस्त्वभिषेकशालागामिद्रादि

५ दशलोकपालेभ्यो नाम्ना विश्व विदिश्व च बलीन् दद्यात् । एतानि अग्निस्थापनरुहोमदिकपाल-
वालिदानानि मिताक्षरामनुष्योक्तानि । ततो “ मिताय एष बलिर्न ममेति ” पायसेन मापमक्तेन वा मितादिभ्यो बलिं दत्त्वा विनायकाविकयोरग्रतः सकृद्वहततद्गुलाना मासेन तिलापिष्टेन वा

मिश्रमोदनमत्स्यभास पक्रमपक च गौढी पैष्टी माधीति त्रिविधा सुरा च त्राघ्नस्य मासस्थाने सलवण पायस सुगस्थाने सलग्न दुग्ध चित्र पुण्य सुगधिद्रव्य मूलक पूरिका अपूपा उडेरक-

१० स्रज दध्यन्न पायस गुडमिश्रतटलादेपिष्ट मोदकाश्च पात्र सस्थाप्य “ तत्परुपाय विग्रह ” इति मन्त्रेण विनायकाय “ सुभगायै विग्रह ” इति मन्त्रेण चाविकार्ये निवेदयेत् । अथाचार्यो नूतनशूर्पे सर्वमुपहारशेष सस्थाप्य चतुष्पथ गत्वा तत्र गोमयेनोपलिम्ब्य कुशानास्वीर्यं तत्र

शूर्पं प्राङ्मुखं सस्थापयेत् । यजमानस्त्वेतैर्मन्त्रैर्बलिं दद्यात्

“ बलिं गृह्णत्विम दत्त्वा आदित्या वसवस्तथा । मरुतोऽथाश्विनौ रुद्रा सपर्णा पन्नग ग्रहा ॥

१५ “ असुरा यातुवानाश्च पिशाचा मातरारगा । शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्य पूतना शिवा ॥

“ जभका सिद्धगर्धवा नागा विद्याधरा नगा । दिकपाला लोकपालाश्च ये च विन्नविनायका ॥

“ जगता शातिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च मर्ष्येय । मा विन्न मा च मेऽप्याय मा सतु परिपथिन ॥

“ सौम्या भवतु तृप्ताश्च भूतप्रता सुखावहा ” इति । “ देवादित्यवसुमरुदाश्विरुद्रसुपर्णपन्नग-

ग्रहासुरयातुधानपिशाचमापुरगशाकिनीयक्षत्रेतलयोगिनीपूतनाशिवजमकसिद्धगर्धवनागविद्याधर-

२० नगादिकपाललोकपालविन्नविनायकजगत्त्रातिकर्त्तृब्रह्मादिमहर्षिभूतप्रेतभ्य इदं न ममेति ” त्याग ॥

तत शिरसा भूमिं गत्वा पुष्पयुतमर्घं “ तत्परुपायेति ” मन्त्रेण विनायकाय “ सुभगायै ”

इत्याविकार्ये च दद्यात् । ततो दूर्वासर्पपुष्पाणा पूर्वाक्तविनायकमन्त्रेण विनायकायाजलिं दद्यात् ।

अविकार्ये तन्मन्त्रेण तथैव दद्यात् । ततो विनायकमविका चोपातिष्ठत् । मन्त्रस्तु

“ रूप देहि यशो देहि मम भगवति देहि मे । पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वोत्क्रामाश्च देहि मे ॥ ”

२५ अस्मिन्मन्त्रे । “ मम भगवन् देहि म ” इत्युच्य विनायकमुपातिष्ठत् । अनन्तरं यजमान

प्राङ्मुखोपविष्ट उदङ्मुखानाचार्यादीन् पूजयित्वा आचार्याय वासोयुगरूपा ऋत्विग्भ्यश्चान्या

यथाशक्ति दक्षिणा दद्यात् । तत “ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत ” इत्यनेन “ यातु देवगणा ” इत्यनेन

च विनायकमविका चोत्थाप्य विमुञ्ज्य प्रतिमादिसर्वा सामग्रीमाचार्याय दद्यात् । ततो यथा-

शक्तिं भूयसां दक्षिणा दीनानाभ्येभ्यो दत्त्वा यथाशक्ति विनायकप्रतिमविकाप्रतिथे च ब्राह्मणान्

३० भोजयित्वा सकल्प्य वा “ यस्य स्मृत्ये ” त्याग्युक्ता न्यूनातिरिक्तं सर्वं सपूर्णमास्त्विति तान्स-
प्रार्थ्यं तैरनुज्ञप्तं सुहृद्युतो भुजीत ।

इति श्रीमच्छंकरभट्टसूरिसूतभट्टनीलकण्ठकृते भगवतभास्करे शातिमयूरे
विनायकशातिपद्धति समाप्ता ॥

अथ ग्रहयज्ञः ॥

स्कांद्दे

- “ देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः । पीडयन्ते ग्रहपीडाभिः किं पुनर्भुवि मानवाः ॥
 “ ज्ञानैश्वरेण सौदासे नरमांसे नियोजितः । राहुणा पीडितो राजा नलो भ्रातो महीतले ॥
 “ अंगारकविरोधेन रामो राष्ट्राग्निवासितः । अष्टमेन शशकेन हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ५
 “ रविणा सप्तमस्येन रावणो विनिपातितः । गुरुणा जन्मसंस्येन हतो राजा सुयोधनः ॥
 “ पांडवा बुधपीटार्या विकर्माणि नियोजिताः । पृष्ठेनोश्मत्ता युद्धे हिरण्याक्षो निपातितः ॥
 “ एते चान्ये च बहवो ग्रहदोषैस्तु पीडिताः ॥ ” याज्ञवल्क्यः (आचारे ३०८)
 “ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रायाः पतनानि च । भावामात्रो च जगत्स्तस्मात्पूज्यतमा महाः॥”

प्रयोगपारिजाते उत्पलपरिमले

१०

- “ कार्यारंभेषु सर्वेषु प्रतिष्ठास्वधरेषु च । नववेङ्गमप्रवेशे च गर्भाधानादिकर्मसु ॥
 “ आरोग्यघ्नानसमये संक्रांतौ रोगसंभवे । अभिचारे च यः कुर्याद् ग्रहपूर्जा विधानतः ॥
 “ सोऽभीष्टफलमाप्नोति निर्विघ्नैर्न न संशयः ॥ ” इति ॥ याज्ञवल्क्यः (आचारे २९५)
 “श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् । वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाऽभिचरन्नपि ॥”

मात्स्ये (अ. ९३ श्लो. ५।६)

१५

- “ ग्रहयज्ञास्त्रिधा प्रोक्ताः पुराणश्रुतिकोविदैः । प्रथमोऽयुतहोमश्च लक्षशोमस्ततः परः ॥
 “ तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः ।
 “ ग्रहस्योत्तरपूर्वेण मंडपं कारयेद्बुधः । रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुद्गुण्डम् ॥
 “ दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्वाद्दिधानतः । तस्य द्वाराणि चत्वारि कर्त्तव्यानि विचक्षणैः”

स्कांद्दे

२०

“ नवमहमरो कुंडं हस्तमात्रं रामं भवेत् । चतुरस्रमधोहस्तं योनिवक्रं समेसलं । ”
 योनिरेव वक्रं यस्य तत् । पुत्रादिकामनया तु योन्यायाकारा अपि भवन्ति ।

“ चतुंगुलमिस्तारा मेघना तद्दुष्टिना । ” अत्र विशेषोपदेशादेकैव मेसला ।

मात्स्ये (अ. ९ श्लो. १२४; १२५)

“वितर्हितमात्रा योनिः स्यात् पट्टसत्तंगुलविस्तृता । कूर्मपूजोन्नता मत्स्ये पार्श्वयोश्चांगुलोच्छ्रिता ॥२५
 “ मज्जोष्ठसदृशी तद्द्वयायता चिद्रासंगुना । मेसलापरि सर्वत्र अन्वयदलसन्निभा ॥ ”
 एवं कुंडं च मंडपेशानमागे उदीच्या वेति हेमाद्रिः । अयुनादिशोभं प्रकृत्य यस्मिन्नस्तु ।

“ कुंडं तन्मत्स्यभागे तु कारयेच्चतुरस्रम् । कुटस्येजानभागे तु पूजावेदिं प्रकल्पयेत् ॥ ”

इत्याह । अत्र चतुरस्रमित्यनेन क्षत्रियादिपुरस्कारेण विहितानामाकारविशेषाणां स्त्रीपुरस्कारेण विरितस्य योन्याकारस्य निशुक्तिः । योनी पुत्राः शुभं ददुंद्गम इत्यायाः काम्यान्वाकारा ३० भवन्त्येव । येषां विशेषमाह गोभिलः

“ कुंडस्य प्रागुदीच्या या प्राच्यामुत्तरीऽपि वा । चतुरस्रं चतुर्द्वारं कर्त्तव्यं मत्पीठकं ॥

“ श्रीकाम पूर्वन कुर्यात्पुण्यं दक्षिणेन तु । पश्चाद्दिग्मासिद्धयर्थं शान्त्यर्थं चोत्तरेण तु ॥
 “ ऐशान्त्यं सर्वकामाय त्वाम्नेत्या त्वमिचारके । नैर्ऋत्या पुत्रलाभाय पुष्ट्यर्थं गायत्रेण त्विति ॥”
 ग्रहेदी तु स्थडिलपक्षेऽपि कार्या । वसिष्ठ “ लिखेदष्टदल पत्र वेदिकोपरि तदुल्ले । ”
 अत्रैकामिन्द्राचार्यपक्षमुक्त्वा तेषां नवसरंषा कुट्टपु तत्तन्महाकाराश्चाह प्रयोगपारिजाते

५ भगवान्

“ मनोरमे शुचौ देशे होमशालामलज्जताम् । कृत्वा तु सज्जतां प्रातो ग्रहस्थानं प्रकल्पयत् ॥

“ तन्मध्ये मास्करस्थानं भवेत्पूर्वात्तरे बुध । पूर्वस्मिन् मार्गवस्थानं सोमो दक्षिणपूर्वक ॥

“ दक्षिणस्या कुजस्थानं राहोर्दक्षिणपश्चिमे । शनैस्तु पश्चिमे स्थानं कतोऽक्षरपश्चिमे ॥

“ उत्तरस्या गुरो स्थानमेव च स्थडिलं भवेत् ॥” स्थडिलमन्वर्थं ।

१० “ मास्करस्य च वृत्तं स्याच्चद्रस्य चतुस्त्रयं । कुजस्य तु त्रिकोणं स्याद्वाणाकारं बुधस्य तु ॥

“ गुणेर्दीर्घचतुष्कोणं पंचकोणं सितस्य तु । चापाकारं शनै राहो शूर्पं कतोर्ध्वजाकृति ॥

“ नवधा विभजेद्भिः श्रौतकर्मनिधानतः । ऋत्विजश्च यथायागं कुट्टेषु ब्राह्मणा पृथक् ॥

“ अथ स्रुवेण जुहुयात्सूर्यपाकदाहकान् । ऋत्विजो जहयु सर्वं स्रुवेणैव पृथक् पृथक् ॥

“ अष्टौ तु शकलान् गृह्यसमारोपणमग्निषु । प्रधानान्नो निवायेमानित्य होम समाचरेदिति ॥”

१५ “ अत्रैव च स्थडिलं भवेदि ” त्यनेन स्थडिलानां कुडानां च सम आकारस्तत्तद्विस्तृतं

निवेशश्चोक्तः । ब्राह्मणा पृथगित्यनेन न वाचार्या ब्राह्मणाश्च न वक्तव्यं । अत्रार्थसंक्षेप

प्रयोगपारिजाते “ मध्यकुटे स्मार्त्तमिन्द्रिगुणोद्गनादिहविर्भिराज्यं च महादिमत्रैर्हुत्वा -पस्तसमस्तव्याहृतिभिश्च

तिष्ठान् हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं कृत्वा पूर्णाहुतीर्गुह्युरिति । ”

२० “ कुट्टमुक्त्वा स्कादे

“ तस्य चोत्तरपूर्वेण स्थडिलं एतन्मात्रकं । त्रिवर्षं चतुस्त्रयं च वितस्युच्चूयसमितम् ॥”

स्थडिलं वेदि । वषो मेखला । मास्कर्ये (अ १३ श्लो १६।१७)

“ द्विगुलोच्छ्रितो वषः प्रथमं समुदाहृतं । अथगुलाच्छूयसयुक्तं वषद्वयमथोपरि ॥

“ अगुलस्तत्र विस्तारं सर्वेषां कथितो बुधे ॥” तत्र ग्रहानाह याज्ञवल्क्य (आचारे २१६)

२५ “ सूर्यं सोमो महीपुत्रं सोमपुत्रो बृहस्पतिः । शुक्रं शनैश्चरो राहुः केतुश्चति ग्रहा स्मृता ॥”

स्काद

“ नवग्रहमस्य कुर्याद्विजश्चतुरं शुभान् । अथवा चैकमभ्यर्च्य विधिना ब्रह्मणा सह ॥”

त्रिविधमपि नवग्रहमुपकम्य वसिष्ठस्तु

“ षोडशं ब्राह्मणान् शुद्धान् दमानुतविवर्जितान् । तेषां मध्ये श्रेष्ठतममाचार्यं तं प्रकल्पयेदिति ॥”

३० अत्र पारिजातं नवाचार्या एको ब्रह्मा षड्विजः । “ आचार्येभ्यो नवभ्यश्च

ग्रहार्चनकालं ततः ” इत्युक्ते । आचार्यं कर्म एव कुर्यात् । परे त्वारममान् । ये वाया ग्रहदक्षिणा

अपि तेभ्य एव देवा इष्यायुक्तं तदयुक्तं । उपक्रमे एकाचार्यं श्रुतेराचार्यानाचार्यसमुदाये

१ ज्ञानधस-सत्या । २ क्षसध-बलान् । ३ क-एकम् ।

प्राणभूत उपदधातीतिवर्लिगसमवायमात्रेण नवभ्य इत्युपसंहारस्यपदोपपत्तेः । उपक्रमेऽपि यद्यप्याचार्यस्य संस्कार्यत्वेनैकत्वमविवाक्षितं तथाऽऽप्याचार्यस्य भूतभाव्युपयोगाभावात्संस्कार्य-त्वानुपपत्तेर्वृत आचार्यः स्वकर्म कुर्यादिति कल्पिते वाक्ये उपादेयत्वादाचार्यस्य भवत्येकत्वं विशिष्यतम् । उपपादितं चेद्रमध्वर्युं वर्णति होतारं वर्णति पुरोहितं वर्णति इत्यत्र मिश्रैः

“ जन्मभूर्गोत्रमग्निश्च वर्णस्थानमुत्तानि च । योज्ञात्वा कुरुते शान्तिं ग्रहास्तेनावमानिताः ॥ ” ५
तत्र वर्णजन्मनी आह दामोदरीये वृद्धपरारारः

“ रक्तः कश्यपजो भानुः शुक्लो ब्रह्मसुतः शशी । रक्तो रुद्रसुतो भौमः पीतः सोमसुतो बुधः ॥

“ पीतो ब्राह्मसुराचार्यः शुक्लः शुक्रो मृगद्वहः । कृष्णः शनी रवेः पुत्रः कृष्णो राहुः प्रजापतेः ॥

“ कृष्णः केतुः कृशानूत्यः कृष्णाः पापास्रयोऽप्यमी ” ॥ स्कांदे

“ उत्पन्नोऽर्कः कलिगेषु यमुनायां च चंद्रमाः । अंगारकस्त्ववंत्यायां मगधायां हिमांशुजः ॥ १०

“ सैधवेषु गुरुजातः शुक्रो भोजकटे तथा । शनैश्वरस्तु सौराष्ट्रे राहुर्वे राठिनापुरे ॥

“ अंतर्वेद्यांततया केतुरित्येता ग्रहभूमयः ।

“ यस्य यस्य च यद्गोत्रं तत्ते वक्ष्याम्यतः परं । आदित्यः काश्यपे गोत्रे आत्रेयश्चंद्रमा भवेत् ॥

“ भरद्वाजोऽद्रवो भौमस्तथाऽऽत्रेयश्च सोमजः । शक्रपूज्योऽगिरीगोत्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा ॥

“ शनिः काश्यप एवाह्य राहुः पैठीनसिस्तथा । केतवो जैमिनेयाश्च ग्रहाग्निस्तदन्तरम् ॥ ” १५

“ आदित्यः कपिलो नाम पिंगलः सोम उच्यते । धूमकेतुस्तथा भौमो जाठराग्निर्बुधः स्मृतः ॥

“ गुरोश्चैव शिखी नाम शुक्रो भवति हाटकः । शनैश्वरो महातेजा राहुकेत्वोहुताशनः ॥ ”

एतानि ग्रहविशेषतोऽग्निनामानि । कर्मविशेषतोऽपि देवीपुराणे

“ शुभो ग्रहविधौ क्षमिलक्षहोमे पराजितः । कोटिहोमे शिवो वन्हिः सर्वकामप्रदायकः ॥ ”

कश्चित् “ लक्षहोमे तु वन्हिः स्यात्कोटिहोमे हुताशन ” इति । स्कांदे २०

“ भास्करांगारकौ रक्तौ श्वेतौ शुक्रनिशाकरो । सोमपुत्रो गुरुश्चैव तावुभौ पीतकौ स्मृतौ ॥

“ कृष्णे शनैश्वरं विंशद्वाहुं चित्राश्च केतवः । मध्ये तु भास्करं विद्याच्छशिनं पूर्वदक्षिणे ॥

“ दक्षिणे लोहितं विंशद्वाहुं बुधं पूर्वोत्तरेण तु । उत्तरेण गुरु विंशत्पूर्वेणैव तु भार्गवं ॥

“ पश्चिमेन शनिं विंशद्वाहुं पश्चिमदक्षिणे । पश्चिमोत्तरतः केतुः स्थाप्यो वै शुक्रतंडुलः ॥

“ अथवा वर्णकैः कार्याः कार्याः स्वर्णादिधातुभिः ॥ ” याज्ञवल्क्यः (आचारे २९७) २५

“ ताम्रकात्पट्टिकाद्रक्तचंद्रनात्स्वर्णजातुभौ । रजतादयसः सीसात्कांस्यात्कार्या महास्तथा ॥ ”

वसिष्ठः “ यथाहचिप्रमाणेन प्रतिमाः कल्पयेत्मुधीः । ” अत्र सर्वत्र ग्रहाणां सूर्यादिः

क्रमः स्पष्टः । धौघायनस्तु “ सूर्यांगारकशुक्रचंद्रबुधगुरुशनिम् ” इत्याह । स्कांदे

“ भानुं तु मंडलाकारं सोमं तु चतुरस्रकं । अंगारकं त्रिकोणं च बुधे षाण्डाकृतं तथा । ३०

“ दीर्विचतुस्र गुरु पचास्र मर्मात्र तथा । घनुस्तुल्य शर्भि विद्याद्राहु शूर्पाकानि तथा ॥

“ घञाकारा कतवश्च गणज्ञा तत्र रुषिण ” ॥ रुषिण हस्वपादावयवयुक्त । स्थापये च्छुक्कृतहुलेर्बर्णाङ्गैरूपा इत्यतः पक्षयोगैः ङाकाराकारेति हेमाद्रि । तत्रैव

“ शुक्राङ्गो प्राङ्मुखो ज्ञेयो गुरुसोम्याबुद्गमुत्तौ । प्रत्यङ्मुख सग्नि सोम शेषा दक्षिणतो मुत्ता ॥”

५ इदं च शुक्रादीनां प्राङ्मुखत्वादि “ आदित्यामिमुत्ता सर्व ” इति (अ १३ श्लो १८) मात्स्योकादित्यामिमुत्तत्वेन विकल्पते । यत्तु हेमाद्रिविकल्पपरिनिहीर्यया प्राङ्मुखता-वृत्तदृष्टौ उद्गमुत्तौ वामदृष्टौ प्र पङ्मुखोऽधोदृष्टिर्दक्षिणतो मुत्ता दक्षिणदृष्टय इति व्याचष्टे तत्र मूल चित्य विरोधतात्पर्यं च ।

“ वर्णरूपगुणैर्युक्ताय प्पाहृत्याऽऽनाहयेत्तु तात् ” । मात्स्ये (अ १३ श्लो ४)

१० “ पुष्पेऽग्नि विषकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचन । अप्रिपणयन कृत्वा वेद्यामावाहयत्सुरार ॥

“ देवानां तत्र सप्त्याप्या विंशतिर्द्विंशधिकः । आदित्यामिमुत्ता सर्व साधिपत्याधिदेवता ॥ ”

विष्णुधर्मोत्तरे

“ अत पर प्रवक्ष्यामि या दसो यो ग्रह स्मृत । अग्निर्ह स्मृत सोमो वरुण परिकीर्त्तित

“ अगारक कुमारश्च ब्रुधश्च भगवान् हरि । युक्तपति स्मृत शक्र शुक्रा दवी च पार्वती ॥

१५ “ प्रजापति शनिश्चैव राहुशंभो गणाधिप । विश्वकर्मा स्मृत कर्तुर्वै प्रहासते सुरा स्मृता ॥ ”

अत एवाग्न्यादिलिङ्गका मत्रा सूर्यादित्यापने उक्ता । रक्तादे

“ अग्निं दृष्ट दिनेशाप्य चद्राचार्यवत् इत्यपि । सैवा ना पुष्यिने भोमाय इदर्विष्णुर्वाधाय च ॥

“ इद्र आसा मुरेजयाय शुक्रज्योति सिताय च । प्रजापतेति सौराय आय गौरिति राहवे ॥

“ केतवं ब्रह्मजज्ञान स्वैस्वैर्मित्रे प्रनिष्ठिता ॥ ” एतया च मत्राणा

२० “ व्याहृत्याऽऽवाहयत्तु तात् ” इत्युक्तामि-र्याहतिमिरावाहने विकल्पः । मदनस्त्वावाहनस्थापनयो र्भङ्गावाहतिमिरावाहन एतेर्भङ्गे स्थापनमित्युच्ये । पारिजाते चामनस्तु

“ प्रणव त्वादिता कृत्वा भूर्भुवस्वस्तन परम् । चतुर्ध्यानानसयुक्त नमस्कारात्तयोजित ॥

“ एष मत्र समारपातो ग्रहपूजाविधायक । अनेनावाहन कुर्यादनेनैव विसर्जनम् ॥ ”

इत्युच्ये । अत्रावाहनवाक्येषु विज्ञपमाह बीधायन “ किरीटिन पद्मसन पञ्चकर

२५ पञ्चगर्भसमुत्ति सत्तस्य सतलड फलिगदेश्च काश्यपयोत्र विश्वामित्रार्थं त्रिणवृत्तस रत्नावरधर रत्नाभरणभूषित रत्नगणानुत्तरन रत्नउत्तम्वज्रपताकिन मुञ्चटकेपूमाणिशोभित-माच्छ रथ त्रि-० मेरु षड्दिशिणीकुर्वीण म मडके प्रविष्टमधिदेवतामिस्तहित प्रत्यधिद्वतश्वासहित रत्नवृत्तमन्त्र वृत्तमुत्तमादित्यमावाहयामि ॥ ”

“किरीटिन रक्तमाल्यावर रक्तशूलगदाधर चतुर्भुज मेघममनेमवतिदेशज वासिष्ठगोत्रज जमदग्न्यार्षं जगतीछन्दस रक्तावरधर रक्ताभरणभूषित रक्तमाल्यानुलेपन रक्तछत्रध्वजपताकिन मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाण ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताभूमिसहित प्रत्यधिदेवतास्कन्दसहित त्रिकोणरक्तमण्डले दक्षिणामुत्तमगारकमावाहयामि ।

“किरीटिन श्वेतवर्ण चतुर्भुज दण्डिन वरद काव्य साक्षसूत्रकमण्डलु कीकटदेशज भागव- ५
गोत्रज शीनकार्षं पत्किउदस श्वेतावरधर श्वेताभरणभूषित श्वन श्वेतगधानुलेपन श्वेतछत्रध्वज-
पताकिन मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाण ग्रहमण्डले प्रविष्टमधि-
देवतैर्द्राणीसहित प्रत्यधिदेवैर्द्रसहित शुक्लपचकोणमण्डले प्राङ्मुख भगवत शुरुमावाहयामि ।

“किरीटिन श्वेतावरधर दशाश्व श्वेतमूषण पाशपाणि द्विबाहु वनायुदेशजमत्रिगोत्र-
मात्रेणामनुष्टुप्उदस श्वेतावरधर श्वेतगधानुलेपन श्वेतछत्रध्वजपताकिन मुकुटकेयूरमणि- १०
शोभितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणी कुर्वाण ग्रहमण्डले प्रावेष्टमधिदेवतासहित प्रत्यधिदेवतोमासहितं
चतुरस्रमण्डले प्रत्यङ्मुख सोममावाहयामि ।

“किरीटिन पीतमाल्यावरधर पीतवर्ण कर्णिकारसमप्रति सङ्गचर्मगदापाणि सिंहस्य वरद
मगधदेशजमत्रिगोत्रज भारद्वाजायं बृहतीछन्दस पीतावरधर पीताभरणभूषित पीतगधानुलेपनम्
पीतछत्रध्वजपताकिन मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाण ग्रहमण्डले प्रविष्ट- १५
मधिदेवताविष्णुसहित प्रत्यधिदेवताविष्णुसहित पीतवर्णमण्डले दक्षिणामुल बुधमावाहयामि ।

“किरीटिन पीतवर्ण चतुर्भुज दंडिवरद साक्षसूत्रकमण्डलु सिधुदेशजमागिरसगोत्र वासिष्ठार्थ
मनुष्टुप्उदस पीतावरधर पीताभरणभूषित पीतगधानुलेपन पीतछत्रध्वजपताकिन मुकुटकेयूर-
मणिभूषितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाण ग्रहमण्डले प्रविष्ट अधिदेवतैर्द्रसहित प्रत्यधि- २०
देवतावृक्षसहित पीतद्विचतुरस्रमण्डल उदङ्मुख गुरुमावाहयामि ।

“किरीटिनमिद्रीलसमप्रति शूलधर वरद गृध्रवाहन सवाणौसनधर सौराष्ट्रदेशज काश्यप-
गोत्रज भृग्वार्षं गायत्रीछन्दस कृष्णावरधर कृष्णाभरणभूषित कृष्णगधनुलेपन कृष्णछत्रध्वज
पताकिन मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाण ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवता-
प्रजापतिसहित प्रत्यधिदेवतायमसहित वृष्णधनुर्मण्डल प्रत्यङ्मुख शनैश्वरमावाहयामि ।

“किरीटिन करालवदन सङ्गचर्मशूकधर सिंहासनस्य पूर्वदेशज पाटलिगोत्रमागिरसःसर्पमनु- २५
ष्टुप्उदस कृष्णावरधर कृष्णाभरणभूषित कृष्णगधनुलेपन कृष्णउत्रध्वजपताकिन मुकुटकेयूर-
मणिशोभितमारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाण ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवतासर्पसहित प्रत्यधि-
देवताकालसहित वृष्णसूर्पमण्डले दक्षिणामुल राहूमावाहयामि ।

“धूम्र र् द्विबाहु पाशधरान् विद्वृतानान् गृध्रवाहानान् किरीटिनो मन्वदेशजान् जैमिनि-
गोत्रजान् गोतमार्षान् नानाउदसश्चित्रावरधराश्चित्राभरणभूषिताश्चित्रगधानुलेपनान्कृष्णापिङ्गलध्वज- ३०
पताकिनो मुकुटकेयूरमणिशोभितानारुह्य रथ दिव्य मेरु प्रदक्षिणीकुर्वाणान् ग्रहमण्डले प्रविष्टा-

नधिदेवतान्नसहितान् प्रत्यधिदेवताचित्रगुप्तसहितान् कृष्णपिङ्गलध्वजमंडले दक्षिणामुक्तान् ।
केतूनावाहयामि ” । स्कान्दे

“ ईश्वरं मास्करे विंशतुमां विद्याभिशाकरे । स्कंदमंगारके विंशद्भुधे नारायणं विदुः ।

“ गुरो वेदनिधिं विंशत् शुके शको विधीयते । शनैश्चरे यमं विंशद्ग्राहो कालस्तथैव च ।

“ चित्रगुप्तोऽधिपः केतोरित्येता ग्रहदेवताः । ” वेदनिधिर्वह्ना । तत्रैव

“ वक्ष्ये स्थानानि देवानामीश्वरादि यथाक्रमं ।

५ “ सूर्यस्य चोत्तरे शंभुमुमां सोमस्य दक्षिणे । स्कंदमंगारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥

“ सौम्यात्पश्चिमतो विष्णुं ब्रह्मा जीवस्य पूर्वतः । इंद्रमैत्र्यां सिताद्विद्धि मंदाद्राग्रेयतो यमं ॥

“ राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहं । केतोर्नैऋतादिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥ ” स्कान्दे

“ अतः स्थापनमंत्रांश्च कथयाम्यनुपूर्वशः । ईश्वरं त्र्यंबकं चेति श्रीश्वते चेति पार्वती ॥

“ यदकंदेति च स्कंदं विष्णुं विष्णोरराष्टीति । आब्रह्मन्निति ब्रह्माणं सजोपेदेति वासवं ।

१० “ यमाय त्वेति च यमं कालं कार्पिरसीति च । चित्रावस्विति मंत्रेण चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥

“ अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्रश्चैत्री प्रजापतिः । सर्पो ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमं ॥

“ अग्निं दूतामिति त्वश्वैरुणस्य उदुत्तमम् । स्यो नां पृथिवि मेदिन्या इदं विष्णुस्तु विष्णवे ।

“ इंद्रोपेदे इतोऽद्रस्योत्तानपंणे शचीस्थितौ । प्रजोपते प्रजेशस्य एव ब्रह्मेति वै विधेः ॥

“ मंत्रो नमोऽस्तु सर्पेभ्यः सर्पाणां स्थापने मतः ।

१५ “ ग्रहदेवाधिदेवानां नैवेद्यं कुसुमानि च । ग्रहवच्चासनं दानं स्थापनं चानुपूर्वशः ॥ ”

सूर्यादयो ग्रहा ईश्वरादयो देवाः अग्न्यादयोऽधिदेवाः । तत्रेश्वरादिदेवानां सूर्यस्यैवोत्तरे शंभुमित्यादिना पूर्वं स्थलान्युक्तानि । अग्न्यादयोऽधिदेवास्तु ग्रहदेवयोर्मध्ये स्थाप्याः । तथा च मदनरत्ने गोभिलवसिष्ठौ

“ ग्रहदेवतयोर्मध्ये अधिदेवान्निधापयेत् ” । तत्रैव संग्रहे तु ईश्वरादयो देवा अधिदेवता

२० त्वेन व्यवहृताः । अग्न्यादयस्तु प्रत्यधिदेवतात्वेन । तेषां स्थानांतरं चोक्तं

“ अधिदेवा दक्षिणतो वामे प्रत्यधिदेवताः । स्थापनीयाः प्रयत्नेन व्याहृतीभिः पृथक् पृथक् ॥ ”

तत्रैव वासिष्ठिये तु देवतानां स्थानांतरं कचिन्मन्त्रांतरं चोक्तं

“ रुद्रं त्र्यंबकमंत्रेण रवेरुत्तरतो न्यसेत् । सोमस्याग्नेयदिग्भागे श्रीश्व ते मेनकात्मजा ॥

“ यदकंदेति भौमस्य स्कंदं याम्ये प्रदापयेत् । विष्णुं विष्णोरराष्टीति यजेत्पूर्वं बुधस्य च ॥

२५ “ गुरोरुत्तरतोऽभ्यर्च्यो ब्रह्मा ब्रह्मेति मंत्रतः । सजोपेदेति शुक्रस्य प्राच्यां शक्रे निधापयेत् ।

“ शनेः पश्चिमतः स्याप्यो यमाय त्वेऽयुचा यमः । कार्पिरसीति मंत्रेण राहोः कालं तयोत्तरे ॥

“ चित्रगुप्तं तु केतूनां चित्राय स्वेति नैऋते । महाश्च देवताः ख्याताः शृणुष्वत्तोऽधिदेवताः ॥

१ ऋ. सं. ५.४।३० । २ ऋ. सं. २।३।११ । ३ ऋ. सं. ३।३।११-सजोय इति । ४ ऋ. सं. १।१।२२ । ५ ऋ. सं. १।२।१५ । ६ ऋ. सं. १।२।६ । ७ ऋ. सं. १।२।७ । ८ ऋ. सं. ७।१।४७ । ९ ऋ. सं. ८।८।३ । १० ऋ. सं. ८।७।४ ।

“ अग्निरापो धराविष्णुरिंद्राणी प्रजापतिः । सर्पो ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमं ॥

“ ग्रहदेवतयोर्मध्ये अधिदेवास्त्रिवेशयेत् ” । एतानि च वासिष्ठीयवचांसि कैश्चिन्नाद्रियंते ।

पारिजाते

“ पद्मरागदलमारभ्य दलाग्नेषु क्रमान्यसेत् । इंद्रादिलोकपालांश्च तत्तन्मंत्रैः प्रपूजयेत् ॥

“ विनायके तथा दुर्गा वायुमाकाशमेव च । आवाहयेद्यादितिभिस्तथैवाश्विकुमारकी ॥ ”

एतेऽत्र विनायकायाः पंचग्रहेभ्य उत्तरतः स्थाप्या इति सांप्रदायिकाः । दक्षिणपश्चिमवायव्योत्तर-
पूर्वेषु यथाक्रममिच्छन्त्ये ।

“ राहुमंददिनेशानामुत्तरस्थां यथाक्रमं । गणेशो दुर्गावायुश्च राहुकेत्वोश्च दक्षिणे ॥

“ आकाशमश्विनौ चेति पंचैतान् स्थापयेद्बुध ” । इति संप्रह्वचनानुसारेणेति पितामह-
चरणा रूपनारायणश्च । स्कांदे

“ उत्तरे शनिसूर्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे । गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्कृतं ” ॥

शनिशनिकेतुगुरुणां मध्य इति फलितोऽर्थः । विनायकरूपमुपक्षणम् । तेन दुर्गादयोऽप्यत्रैव
स्थाप्या इति केचित् । चंद्रनाडिनियमस्तत्रैव

“ दिवाकरकुजाभ्यां हि दापयेद्रक्तचंद्रं । चंद्रे च मार्गत्रे चैव सितवर्णं प्रदापयेत् ॥

“ कुंकुमेन तु संयुक्तं चंद्रं जीवसौम्ययोः । अगुरुं चंद्रं दयाश्राहुकेत्वर्कत्रेषु च ॥ ”

“ ग्रहवर्णानि पुष्पाणि गायत्र्या धूपमादहेत् । रवेः कुंदुरुकं धूपं शशिनस्तु घृताक्षताः ॥

“ भौमे सर्जरासं चैव अगुरुं च बुधे स्मृतम् । सिल्हकं गुरवे दद्याच्छुके विल्वागुरुं तथा ॥

“ गुग्गुलं मंदवारं तु लाक्षा राहोश्च केतवे ” ॥ कुंदुरुकः सल्लर्कनिर्यासः । सिल्हकं

सिल्हा इति मध्यदेशे प्रसिद्धम् । विल्वागुरुं त्रिल्वफलनिर्याससहितमगुरुं । मंदवारः शनिः ॥

“ उदीप्यस्वेति मंत्रेण दीपं दयादतंत्रितः । ”

विहितगंधधूपदीपानामसंभवे तु याज्ञवल्क्यः (आचारे २९८—२९९)

“ यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च । गंधश्च वलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलुः ॥ ”

स्कांदे

“ गुडोदनं रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसं । लोहिताय हविष्याजं बुधाय क्षीरपाण्डिकम् ॥

“ दध्योदनं गुरोर्दद्याच्छुक्राय च घृतोदनं । मिश्रितं तिलमाप्येव नेवेद्यं तु शनैश्चरे ॥ ”

“ राहोर्मांसोदनं दद्यात्केतोश्चित्रोदनं तथा ” ॥ चित्रोदनं

“ तिलतंडुलमिश्रं स्याद्दजाक्षीरं च शोणितं । कर्णनासा गृहीतं स्यादेतच्चित्रोदनं स्मृतमिति ॥ ” वामोदरः

एतेरेव द्रव्यैर्ब्राह्मणा अपि भोज्याः । तथा च याज्ञवल्क्यः (आचारे ३०४—३०५)

“ गुडोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरपाण्डिकं । दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं चिनाममेव च ॥

“ दद्याद् ग्रहकमादेतद्दिनेभ्यो भोजनं बुधः । शक्तितो वा यथालामं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ”

वासिष्ठः

“ उपचारानि सर्वेषामपि शुक्रक्षतेः सदा । गंधामावे शुक्रगंधं पुष्पाभावे सुगंधकं ॥

“ धूपामावे गुग्गुलुः स्याद्द्वयामावे तु मिश्रकं । पंचामूर्त्तं गवामेव मिश्रकं न कदाचनेति ॥ ”
मात्स्ये (अ. ९३ श्लो. २१।२२।२३।२४)

- ५ “ प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यभ्रताविभूषितम् । चूतपल्लवसंयुक्तं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥
“ पंचरत्नसमायुक्तं पंचभंगयुतं तथा । स्थापयेद्व्रणं कुंभं रुणं तत्र विन्यसेत् ॥
“ गंगायाः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च । गजाश्वरथ्याऽग्नीकसंगमाद्भृद्गोकुलात् ॥
“ मृदमानीय विप्रेन्द्र सर्वोपधिसमान्विताम् । स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥ ”
याज्ञवल्क्यः (आचारे ३०२)
- १० “ अर्कः पलाशः सद्दिर अपामार्गोऽथ पिप्पलः । उदुंबरः शमी दूर्वाकुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ ”
ईश्वरादिदेवानां स्वस्य ग्रहसमिद्धिरेव होमः । हेमाद्रौ देवीपुराणे
“ गणाधिपतये देया प्रथमा तु वराहुतिः । अन्यया विफलं विप्र भवतीह न संशयः ॥ ” इति ।
आश्वलायनः “ जुहुयात्सामिद्भ्राज्येनाभिर्ऋगिर्मर्यादाक्रममिति ” ॥
समित्सु विशेषमाह याज्ञवल्क्यः (आचारे ०३३) “ होतव्या मधुसर्पिर्म्यां दध्ना क्षरिण
१५ वा युता ” इति । न चात्र संप्रतिपन्नदेवताकानेकद्रव्याणामेकेवाहुतिः सान्नाप्यवत्तदिति वाच्यं ।
“ आदौ तु समिद्भ्राज्यैः पृथगष्टोत्तरं शतमिति ” वासिष्ठात् । अन्यत्रापि संप्रतिपन्न-
देवताके स्मार्त्तं कर्मण्यनेकद्रव्यके पृथगेव होम इति सांप्रदायिकाः । बहुषु कर्मसु प्रायो
वचनान्यप्येवं । स्कादि
“ आकृणोर्न सहस्रांशोरिमं देवा तथेदेवे । अग्निर्मूर्द्धेति भौमाय उद्बुध्यस्व वुधाय च ॥
२० “ वृहस्पतेति च गुरोः शुक्रायान्नात्स्यैरि श्रुतः । शनेश्वरस्य मंत्रोऽयं शन्नोदेवीरुदाहृतः ॥
“ कया न इति राहोश्च केतुं कृण्वंस्तु केतवे ” । मात्स्ये (अ. ९३ श्लो० ३८, ४६)
“ आदौ राजोति रुद्रस्य बलिं होमं समाचरेत् । औपो हिष्ठेत्युमायास्तु ईयोनेति स्वामिनस्तथा ॥
“ विष्णोरिद् विष्णुरिति त्वमिरेसेति स्वयंभुवः । इन्द्रमिद्देवतांतय इतीन्द्रस्य प्रकीर्तितः ॥
“ तथा यमस्य चायं गौरिति होमः प्रकीर्तितः । कालस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मंत्रः प्रशस्यते ॥
२५ “ चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमिति पौराणिका विदुः । अग्निं दूतं वृणीमह इति वन्दे रुद्रादृतः ॥
“ उदुत्तमं वरुणमित्यपां मंत्रः प्रकीर्तितः । भ्रुमेः पृथिव्यंतरिक्षमिति वेदेषु पठ्यते ॥
“ सहस्रेशीर्षां पुरुष इति विष्णोरुदाहृतः । ईद्रीयंदो मरुत्वत इति शक्रस्य शस्यते ॥
“ उत्तौणपर्णे सुभगे इति शच्याः समाचरेत् । प्रजापतेः पुनर्होमं प्रजापत इति स्मृतः ॥

१ याज्ञवल्क्ये “ औदुम्बर ” इति पाठः । २ ऋ. सं. १।३।६. ३ ऋ. सं. ६।३।१९. ४ ऋ. सं. ८।५।१८. ५ ऋ. सं. २।५।३१. ६ ऋ. सं. यद्—याशान्यस्तुते । ७ ऋ. सं. ७।६।५. ८ ऋ. सं. ३।६।२४. ९ ऋ. सं. १।१।११. १० ऋ. सं. ३।४।२०. ११ ऋ. सं. ७।६।५. १२ ऋ. सं. १।२।६. १३ ऋ. सं. १।२।७. १४ ऋ. सं. ५।८।३५. १५ ऋ. सं. ५।७।२५. १६ ऋ. सं. ८।८।४७ । १७ ऋ. सं. १।१।१२. १८—ह्य-विष्णो । १९ ऋ. सं. १।२।१५. २० ऋ. सं. ८।४।१७. २१ ऋ. सं. ७।१।४०. २२ ऋ. सं. ८।८।३. २३ ह्य-णि । २४ ऋ. सं. ८।७।८.

“ नमोऽस्तु सर्वेभ्य इति सर्वाणा मन्त्र उच्यते । एषं ब्रह्माय ऋत्विज इति ब्रह्मण्युदाहृतः ॥

“ विनायकस्य चातून इति मंत्रो बुधे स्मृत । जातवेदैसे सुनवाम उर्गामत्रोऽत्र उच्यते ॥

“ पूर्णाहुतिं च मूर्द्ध्नीं दिव इत्यभिपातयेत् ” ॥ स्कान्दे

“ नैवेद्यशेषं हुत्वा च होममत्रादनतरः । अयं व्याहृतिभिर्हुत्वा एकैकस्य यथाक्रमम् ॥

“ अष्टोत्तरं च साहस्रं शतमष्टादिकं तथा । अष्टाविंशतिरष्टौ वा एकैकस्य तु होमयेत् ॥

“ हातव्यं च घृतं तत्र चरुलक्ष्णादिकं पुनः । मन्त्रैर्दशाहृतीर्हुत्वा होमो व्याहृतिभिः स्मृतः ॥”

अथेति अथवेत्यर्थः । गृहीत्वा तामथान्विक्रामितिवत् । मन्त्रस्तत्रयवेत्येव पपाठः । तत्तन्मन्त्राणां

व्याहृतीनां च परस्परं विकल्पः । अथाष्टोत्तरसहस्रादिसत्यां तु पक्षद्वयेऽपि नैवेद्यशेष-

होमस्तु शाखाविशेषपरं इत्यपि स एव । लक्ष्णादिकं पुनर्व्याहृतिभिर्होमो मन्त्रैर्दशाहृतीर्हुत्वा स्मृत

इत्यन्वयः । मन्त्रैर्ग्रहमन्त्रैः । व्याहृतिभिर्व्यस्ताभिः समस्ताभिश्च । तातच्छरणास्तु अथ व्याहृतिभिः १०

हुत्वेति पृथक्वाक्यम् । ‘ एकैकस्यति ’ तु प्रतिद्वैवतमष्टादिसंख्यान्वयार्थः । ‘ एकैकस्य तु होमयेदि-

त्येकैकपदं तु चत्वारिद्रव्यपरं न देवतापरं । अस्मिन्नेव होमे घृतचक्रद्रव्यविभ्रमे ।

लक्ष्णादिकं इत्येतत्तु अथ व्याहृतिविहिते होमे लक्ष्णादिसत्याविध्यर्थः । मन्त्रैरित्यादि तु चरुहोमोत्तर

सोम रीजानामिति मन्त्रेण यथाप्रकृतिस्विष्कृत्वा सूर्यादिमन्त्रैर्दशदशाहृती प्रतिद्वैवत लक्ष-

होमाद्द्रव्येण हुत्वा व्याहृतिभिर्लक्ष्णादिहोमं कार्यं इत्याह । यथाघृतमन्त्रेण महादिभिः १५

प्रत्येकं दशाहृतीस्तन्मन्त्रैर्हुत्वा तेनैव द्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरयुतलक्षकोऽथ यतमसत्यया

जुहुयादिति हेमाद्रिमन्त्रोः । तानि च द्रव्याणि देवीपुराणे

“ यवत्रीहिघृतक्षीरतिलकगुमसारिका । एकजोशारविन्वाकंदला होमे प्रकीर्तिता ॥

“ उद्दुग्मुत्ता प्राड्मुत्ता वा कुर्युर्ब्राह्मणपुगवा । मन्त्रवतश्च कर्तव्याश्चरव प्रतिद्वैवत ॥

“ हुत्वा च ताश्चरुन् सम्यक् ततो हामं समारभेत् ” । चर्वादि च घृतार्थकं होतव्यं । ‘ हातव्यं २०

च घृताद्यक्तं चरुमश्यादिकं पुनरिति ” मात्स्यात् (अ ९३ श्लो ३२, ३३) । मन्त्र

द्राक्षादि । चरुनैवेद्याशेषो गुडोऽनादि । तानि द्रव्याण्युक्त्वा “ इत्येतानि हवींषि स्युः समित्सरया-

समाहुता ” इत्याश्वलायनोक्तेः । अधिदेवतादिभ्याऽपि हामो हेमाद्रौ

“ चरुणा च सामिन्द्रिश्च सर्पिषा च तिलैः कृमात् । तत्तन्मन्त्रैश्च होतव्या जमादत्राविदेवता ” ॥

गृह्यपरिशिष्टे । “ प्रवानदशाशनं पार्श्वद्वैवतयोरिति ” । अधिदेवतादिहोमे सरया वासिष्ठे २५

“ द्विजाश्चैत्राधिदेवता पचाना चैत्रं पचधेति ” । द्विजा पच । पचाना गणेश्विद्वाना पचया

प्रत्येकमित्यर्थः । केचिन्तु द्वौ त्रयो वा द्विजा । विनायकादीनां पचया एकैकामिति केचिन् ।

प्रयोगपरिजगते

“ इन्द्रादिलोकपालाश्च तत्तन्मन्त्रे प्रपूजयेत् । तत्तन्मन्त्रैर्जप कुर्यात्ततो होमं समारभेत् ” ॥

ऋसिंहपुराणे

“ ततो व्याहृतिभिः पश्चाज्जुहुयाच्च तिलादिकं । यावत्प्रपूजयत सरया लक्ष्णा वा कोऽपि वा ” ॥

वाशादादयुतमपि । महयज्ञश्च न नियतकालीनः । “ स्वेच्छापज्ञं स उच्यते ” इति भविष्योत्तरात् ।

१ ज-पू। २ क स १।२।२। ३ क स १।३।३। ४ क स ४।५।५। ५ माहेश्वरपुराणे । ६ क स १।३।२। ७ हा-हृती ८ ब्रह्म-घृताम्यक्त हा-सह

“ ततो वधाह्वतिभिः कुर्यात्तिलहोमं प्रयत्नतः । प्रथमोऽयुतहोमः स्याद्विष्टहोमो द्वितीयकः ॥

“ तृतीयः कोटिहोमः स्यात्त्रिविधो ग्रहयज्ञकः ॥

“ एकरात्रं त्रिरात्रं वा पंचरात्रमथापि वा । शिवगाथां विष्णुगाथां शांतिं ब्राह्मणमोजनं ॥

“ समापयेत्प्रतिदिनमेवं मक्सिमन्वितः” ॥ इति । वासिष्ठेऽप्येकरात्रादिग्रहणं नियमानादर्थार्थं ।

५ अत्र सूक्तादिजपोऽपि तुलादानवदिति केचित् । वासिष्ठे

“ अथाभिषेकमंत्रेण वाचमंगलगीतकैः । पूर्णकुंभेन तैत्र्य होमांते प्रागुदङ्मुखैः ॥

“ अव्यंगावयवैर्ब्रह्मन् हेमस्रग्दामभूषितैः । यजमानस्य कर्तव्यं चतुर्भिः रूपनं द्विजैः ॥”

अभिषेकमंत्राः प्रयोगे वक्ष्यन्ते । वसिष्ठः

“ स्वस्तिकं कल्पयेत्पश्चात्कुण्डस्येशानभागतः । यजमानाभिषेकार्थं तत्र मद्रासनं न्यसेत् ॥

१० “ प्राङ्मुखस्योपविष्टस्य यजमानस्य तत्र च । अभिषेकं ततः कुर्युः साचार्याः षोडशार्त्विजः ॥

“ विविधैर्मगलैर्घोषैः सूतमागधजैः सह । ततस्तस्याभिषिक्तस्य रक्षार्थं बलिमुत्क्षिपेत् ॥

“ द्विग्विद्विभुश्चित्रिर्वादिर्दीपैर्नीराजयेत्ततः । शुक्लमाल्यांवरधरः शुकुगंधानुलेपनः ॥

“ ततो मंष्टपमागत्य ध्यायेदग्निं सुरान् ग्रहान् । प्रत्येकं प्रतिमंत्रैश्च दद्यात्पुष्पांजलिं ततः ॥” इति ।

चामनः

१५ “ आचार्यपमृतिभ्यश्च ग्रहार्चनफलं ततः । समिदाजपचरुणां च तिलहोमफलं च यत् ॥

“ ब्रह्मत्वे कुंभपूजायां चार्चनस्य फलं च यत् । गणपक्षेत्रपाश्रीशुद्धुर्गादिव्यंगदेवताः ॥

“ तासां जपफलं सम्यक् गृह्णीयाज्जलपूर्वकं ” । एतानि च चामनवचांसि निर्पूर्णातीति

पितामहचरणाः । वासिष्ठगोभिलवचसामपि केचिदाहुः । वसिष्ठः “ ततो जपादीन्

नुहुयात्पूर्णाहुतिमथाचरेत् ” । तत्रैव “ मंत्रेण सप्त ते अग्रे इति पूर्णाहुतिं चरेत् ” । आग्नेपुराणे

२० “ मूर्धानं दिव मंत्रेण संमंत्रेण च धारया । दद्यादुत्थाय पूर्णां वै नोपविश्य कदाचनेति” ॥

मात्स्ये (९३।५८-६२)

“ पूर्णाहुतिं च मूर्धानं दिव इत्यभिपातयेत् ” । अत्र भिन्नशाखागतेकादशद्वादश-

कपालभेदेऽप्येन्द्राग्न्यैत्र्यवद्वेकमंत्रयुक्ताया अनेकस्मृत्युक्ताया अपि पूर्णाहुतरेकत्वान्मंत्राणां

विकल्पः । उपांशुयाज इव शास्त्रभेदभिन्नानां याज्यानुवाक्यानां समुच्चयेन तु पठंति । वसोद्धारा

२५ त्वयुतहोमे नास्ति । प्रमाणाभावात् ।

“ ततः शुक्लांवरधरः शुक्लगंधानुलेपनः । सर्वोपधैः सर्वगंधैः आपितो वेदपुंगवैः ॥

“ यजमानः सरस्वीक ऋत्विजस्तान्तमाहितः । दक्षिणाभिः प्रथमेन पूजयेत्तद्विस्मयः ॥

“ सूर्याय कविलां धेनुं दद्याच्छंखं तथेदवे । रक्तं धुरंधरं दद्याद्भौमाय कहुदाधिकं ॥

“ बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीतवाससी । श्वेताश्वं देत्यगुरवे कृष्णां गामकंसूनेव ॥

३० “ आयसं राहव दद्यात्कैतवे ङागमुत्तमं । सुवर्णेन समाः कार्या यजमानेन दक्षिणाः ॥”

बुधप्रतित्यर्थं देवहेन्ता सह सर्वा मूल्यतः समा इति केचित् । अस्मिन्पक्षे षोडशमापविशिष्ट-

हमर्वाचिसुवर्णपदाः सामंजस्यापचोराट्टशसुवर्णमूल्यं प्रत्येकमिति परे । बद्धल्पमूल्येषु तथा हेमा

देय यथा सर्वा प्रत्येक दशमावसुवर्णेन समा भवतीति तु सम्यक् ।

‘ सर्वेषामथवा गावो गुरुर्वा येन तुष्यति । स्वमत्रेण प्रदातव्या सर्वा सर्वत्र दक्षिणा ॥’

स्कादे “ केतवे छागमासानि सर्वेषामेव काचनमिति ” । तत्रैव

“ यस्तु पीडाकरो नित्य स्वल्पचित्तस्य वा ग्रह । तमेव पूजयेद्भक्त्या दक्षिणाभि स्वशक्ति ॥ ”

वानोद्योते आश्वलायन

“ यथाशक्ति ततो विप्रानृत्विजश्चेतरानपि । एकमेकाहुतौ विप्र होमे त्वन्नेन भोजयेत् ॥ ”

“ अत्यर्थो मध्यमश्चापि विप्रमेक शताहुतौ । सहस्रस्य हुतेर्वैक जघन्योऽपि प्रभोजयेत् ॥ ”

तत्रैव “ तस्माद्दातुमशक्तोऽपि दक्षिणा चाश्रमेव वा । जपे प्रणामे स्तोत्रैश्च तोपयेत्तर्पयद्गुरु ॥ ”

स्कादे

“ यथा ग्रहे द्विजस्तद्विज्ञेयो वेदपारग । तोपयन् मृदुवस्त्राद्यैस्तुष्टमेन विसर्जयेत् ॥ ”

“ अन्नहीनो दहेद्राष्ट्र मत्रहीनश्च ऋत्विज । यजमानपददक्षिण्यो नास्तियज्ञसमो रिपु ॥ ”

तत्रैव

“ यथा समन्वित यत्र यत्रेण प्रतिहन्यते । एव समुच्छ्रित घोर शीघ्र शात्या विनश्यति ॥ ”

“ आर्हिसकस्य दातस्य धर्माजितधनस्य च । नित्य च निशमस्थस्य सदा सानुग्रहा महा ॥ ”

“ महा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषत । पूजिता पूजयत्येते निर्दहत्यपमानिता ॥ ”

“ ग्रहाणामिन्द्रमातिश्च कुर्यात्सवत्सरादपि । आरोग्यबलसपन्नो जीवेच्च शरदा शत ॥ ”

मात्स्ये ‘ एव समग्रान्निष्पाद्य सर्वान्देवान्विसर्जयेत् ’ । तत्र मत्र

“ यातु दवगणा सर्वे पूजामादाय पार्थिवी । इष्टकामप्रसिद्धचर्थ पुनरागमनाय च ॥ ”

भविष्योत्तरे

“ तत समाप्त यज्ञ तु कारयेत्तु महोत्सव । शशतुर्थ्यनिनादेन ब्रह्मघोपरवेण च ॥ ”

मात्स्ये (अ १३ श्लो ७८ । ८३ । ८४ । १४० । १४१ ।)

“ अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजा समारभेत् । सर्वान्कामान्वाप्नोति प्रेत्य स्वर्ग महीयते ॥ ”

“ सदैवायुतहोमोऽय नवग्रहमख स्मृत । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ”

“ निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ तथाद्गाद्रुतेषु च । वश्यकर्माभिस्त्रारादि तथेवोच्चाटनादिक ॥ ”

“ नवग्रहमख कृत्वा तत काम्य समारभेत् । अन्यथा फलद् पुसा न काम्य जायत कचित् ॥ ”

“ तस्माद्युतहोमस्य विधानं तु समारभेत् ॥ ” विवाहत्यादिना च विवाहादिषु काम्येषु

कर्मस्वगत्रमुक्त । अत्र ग्रहस्वरूपवर्णदेशमोक्षाग्निस्थानमुक्ताकारस्थापनहोममत्रचन्द्रनक्षत्रदीपनैवेद्य

समिद्धक्षिणाधिदेवताप्रत्याधिदेवतोषदेशकवाक्येषु ग्रहाणा स्वरूपनिर्देशस्थापनहोममत्रोषदेशक

वाक्येषु वाधिदेवताप्रत्याधिदेवताविनापकादिपचलोक्तालानामनेकस्मृतिपुराणभेदेन भूयो

विसंवादिभिरनैकै पर्यायशब्दैरुपस्थितनात्रैकवैधशब्दनियम । नापि मत्रवर्णनैक-

शब्दोपस्थिति । शब्दविशेषैर्देवता अनूय तत्समौक्तया मत्रविनियोगेन मत्राणा देवता-

प्रापकृत्वायोगात् । तेषा बाहुल्येनास्पष्टलिङ्गवाच्च । अतो द्रव्ययागादिषु स्वरूपातिनिर्देशकस्मृति-
मन्वर्णोपस्थितशब्दानाम-यतमेन शब्देनोद्देशो ग्रहादीनामिति शिष्टाचारोऽप्येव । अत्र व्याहृति-
करणकेऽयुनहोमेऽग्निवायुसूर्यप्रजापतय एव देवता । न नवग्रहा । ऐन्द्रादिवत्तत्राशकत्वेन
विनियोगामावात् । अत एव पारिजाते

- ५ “ॐ भूर्भुव सुवश्वेति तिस्रो व्याहृतयो जपेत् । आभिश्च होमे निम्बमिञ्चतुर्थी स्यात्समासत” ॥ इति ।
समस्ताभिरेव होमः । स चाग्निवायुसूर्यदेवत्य इति तु मदन । सर्वथा व्याहृतिहोमे
न ग्रहा देवता इति । प्रधान चात्र ग्रहपूजा तद्धोमोऽयुतहोमादिश्च । “श्रीकाम शातिकामो
वा ग्रहयज्ञ समाचरोदि”त्यादिना तत्पूजातद्दोमयो फलसंबन्धः । “ग्रहयज्ञसिधे”त्युक्त्वा
“प्रथमोऽयुतहोम” इत्यादिनाऽयुतश्शक्रेतिहोमाना ग्रहयज्ञविशेषत्वेनोपक्रमात् “तस्मादयुत-
१० होमस्य विधानं तु समाचरोदि”त्युपसहाराच्च । ग्रहा ग्रहदेव यकर्मसमूहः “प्राणभूत उपदधातीति”-
वृत्तिसमवायेन ग्रहयज्ञशब्दः । तातचरणास्त्वयुतहामादीनामेव प्राधान्यग्रहहामस्त्वगमित्याहुः ।
तदाशयं न जाने । यो हि कामशब्देन फलसंबन्धः “श्रीकाम शातिकामो वा ग्रहयज्ञ समा-
चरोदि”त्यादि स तावत्ग्रहपूजाहोमयोरेवोचितः । ग्रहसन्वयप्रतिग्रहयज्ञशब्दस्य तन्नामवात् ।
न चायुनहोमादीनां फलसंबन्धं तत्रकरणपाठान् ग्रहपूजाहोमयोरेवोचितं वाच्यं । वैपरित्यस्यापि
१५ सुवचत्वात् । अयुनहामादिशब्दानां ग्रहयज्ञसामानाधिकरण्येन ग्रहयज्ञनामत्वं तु लिङ्गसमवायेन
न तद्गतत्वेन आर्थवादिकः । फलसंबन्धस्तु

“अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजा समाचरेत् । सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥”
इत्यत्र यज्ञदेवपूजासगतिकरणदानेऽधित्यनुशिष्टयोः पूजाहोमयोः “सदैवायुतहोमोऽयमिति”त्यायुप-
कम्प्य “निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ” इत्यादिना त्वयुतहोमादीनामपि स्मृतिषु तु प्रायः आर्थवादिकमत्र फलः ।

- २० अत्र कामशब्दोपनति फले सत्यार्थवादिक संबन्धे न वेति तु विचारातरः । किञ्च
याज्ञवल्क्यादिः स्मृतिषु न तावदयुतहोमादीनां विधिर्नाप्यनुवादः । अतो ग्रहपूजाहोमयो
प्राधान्याभावे तत्रत्येति कर्तव्यतासंबन्धो न स्यात् । अतो ग्रहपूजाहोमयोरपि प्राधान्यं भाति ।
अत एव क्वचित्केवलग्रहसूत्रेषु तद्गकेषु च शांतिः क्वादि कर्मस्वेकस्मृत्युक्तागप्रधानादरेण स्मृत्यतरोक्त
प्रधानभूतायुतादिहोम विनापि शास्त्रातरोक्तग्रहयोग्यास विनैकशास्त्रीयग्रहयागाभ्यासमात्राणामिव
२५ पूजा ग्रहदेवत्यहोमयोरवानुष्ठानं कथञ्चित् शिष्टानां सगच्छते । ग्रहपूजाहोमयोरगत्वे त्वगमात्रा
नुष्ठानमेव स्यात् ।

अथ ग्रहादीनां लक्षणानि ।

मात्स्य (अ १४ श्लो १)

- “पद्मासनं पद्मकरं पद्मगर्मसंयुति । सप्ताश्वरथसस्यश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥
३० “श्वेतः श्वनावरधरो दशाश्वः श्वतभूषणः । त्रिपाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥
“रक्तमान्धावरधरः शक्तिपूलमादाधरः । चतुर्भुजा मेघगमो वरदः स्याद्द्वारासुतः ॥

- “ पीतमाल्यांबरधरः कर्णिकारसमश्रुतिः । खड्गचर्मगदापाणे सिंहस्यो वरदो युधः ॥
 “ देवदेव्यगुरु सद्दत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ । दडिनौ वरदौ कार्पो साक्षसूत्रकमडलू ॥
 “ इंद्रनीलश्रुतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः । बाणत्राणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतः सदा ॥
 “ करालवदनः राङ्गचर्मशूली वरप्रदः । नीलः सिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ॥
 “ घ्नूरा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृतानना । गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥
 “ सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकाहितावहा । अगुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदेति ” ॥

अथाधिदेवताप्रत्यधिदेवतालक्षणानि ।

विष्णुधर्मोत्तरे

- “ पचवक्रो वृषारूढः प्रतिवक्र त्रिलोचन । कपाली शूलतट्टागी चद्रमौलिः सदाशिवः ॥
 “ अक्षसूत्र च कमल दर्पण च कमडलुं । उमा त्रिभर्ति हस्तेषु पूजिता विदेशैरपि ॥
 “ कुमारः पम्पुखः कार्यः शिखडकविभूषणः । रक्तावरधरो देवो मयूरवरवाहनः ॥
 “ कुक्कुटश्च तथा घंटास्तस्य दाक्षेगहस्तयो । पताका वेजयंती स्याच्छक्तिः कार्या च वामयो ॥
 “ विष्णुः क्रौमोदकीपद्मशतचक्रधरः क्रमात् । प्रदक्षिण दक्षिणाथ करादारभ्य निःपशः ॥
 “ पद्मासनस्थो जटिलो ब्रह्मा कार्यश्चतुर्भुजः । अक्षमाला सुवं विभ्रतुस्तक च कमडलु ॥
 “ चतुर्दंतगजारूढो वज्री कुलिशमूत्करः । शचीपति प्रकर्तव्यो नानाभरणभूषितः ॥
 “ ईषश्रीलो यम कार्या दडहस्तो विजानता । रक्तदृक्पाशहस्तश्च महामहिषवाहनः ॥
 “ कालः करालवदनो नीलामश्च विभीषणः । पाशहस्तो दंडहस्तः कार्पो वृश्चिकरोमवान् ॥
 “ अवीच्यवेपस्वाकार द्विभुज मौम्यदर्शनः । दक्षिणे लेखनी चित्रगुप्त वामे तु पात्रक ॥
 “ विगलश्मश्रुकेशाक्ष पीनागजठरोरुणः । छागस्थ साक्षसूत्रोऽग्निः सतार्चि शक्तिधारकः ॥
 “ चिन्हितं चमरेणास्य करमन्य प्रकल्पयेत् ।
 “ आप स्त्रीरूपधारिण्य श्वेता मकरवाहना । दधाना पाशकलशो मुक्ताभरणभूषिता ॥
 “ शुक्रवर्णा मही कार्या दिव्याभरणभूषिता । चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चडाशुसटशवरा ॥
 “ रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमोषधिसयुतं । पद्म करे च कर्तव्यं भुवो यादवनदन ॥
 “ दिङ्गागाना चतुर्णां सा कार्या पृष्ठगता तथा ” । विष्णोरिंद्रस्य चोक्तं
 “ वामे शच्या करे कार्या सौम्या सतानमंजरी । वरदा मंडिता कार्या द्विभुजा च तथा शची ॥
 “ यज्ञोपवीती हंसस्थ एकवक्त्रश्चतुर्भुजः । जक्षसूत्रं सुच विभ्रत्कुडिका च प्रजापति ॥
 अक्षं अक्षमाला । कुंडिका कमडलुं ।
 “ अक्षसूत्रधराः सर्पा कुडिकापुच्छभूषणाः । एकमोगास्त्रिमोगा वा सर्वे कार्याश्च भीषणा ” ॥
 ब्रह्मलक्षणमुक्त
 “ ग्रहाणा दक्षिणे पार्श्वे स्थापयेदधिदेवता । ग्रहाणामुत्तरे पार्श्वे न्यसेत्प्रत्यधिदेवताः ॥ ”
 अथ विनायकादिलक्षणानि
 “ चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च कर्तव्योऽत्र गजानन । नागयज्ञोपवीतश्च शशांककृतशेखरः ॥

“ दक्षे दंतं करे दद्यादिनीये चाभसूत्रकं । तृतीये परशुं दद्याच्चतुर्थे मोदकं तथा ॥
 “ शक्तिं बाणं तथा शूलं खड्गं चक्रं च दक्षिणे । चंद्रविंशमघो वामे खेटमूर्ध्वे कपालकं ॥
 “ मुकुटं च विभ्राणा सिंहासूटा तु द्विभुजा । एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गासिंहारिणी ॥
 “ धावद्वरिणपृष्ठयो ध्वजधारी समीरणः । वरदानकरो धूम्रवर्णः कार्यो विजानता ॥
 ५ “ नीलोत्पलामं गगनं तद्वर्णावरधारि च । चंद्रार्कहस्तं कर्तव्यं द्विभुजं सौम्यसंदृढवत् ॥
 “ द्विभुजौ देवभिपजौ कर्तव्यौ रूपसंस्थितौ । तयारोपधयः कार्यौ दिव्या दक्षिणहस्तयोः ।
 “ वामयोः पुस्तकौ कार्यौ दर्शनीयौ तथा द्विजाः । एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे चान्यस्य यद्द्वयं ।
 “ नारीयुगं प्रकर्तव्यं सुरूपं चारुदर्शनं । रत्नमांडकरे कार्यं चंद्रशुक्लावरे तथा ” ॥
 अथ लोकपालरूपाणि । तत्रैन्द्राग्रियमरूपाण्याधिप्रत्याधिदेवतोक्त्वोक्तानि

१० “ सद्गुरुचर्मधगे चालो निक्वतिर्नरवाहनः । ऊर्ध्वकेशो विरूपाक्षः करालः कालिकाग्रियः ॥
 “ नागपाशाघरो रक्तमूषणः पद्मिनीप्रियः । वरुणोऽनुपतिः स्वर्णवर्णो मकरवाहनः ” ॥
 वायुर्विनायकादिपंचके उक्तः । सोमो ग्रहेषु । अनंतैः सर्पः । स प्रत्यधिदेवनासु ।

इत्ययुतहोमः ॥

अथ लक्षहोमः ।

१५ तत्र ग्रहपीडादीनि निमित्तान्युक्तान्ययुतहोमारंभो देवीपुराणेऽपि
 “ लक्षहोमं प्रवक्ष्यामि यथा प्रोक्तं तु शंभुना । भूमिकपे विशां दाहे ग्रहयुद्धे उपस्थिते ॥
 “ केतुसंदर्शने चैव आदित्यस्य च कंपने । कृष्णवर्णेऽप वा सूर्ये तथा छिद्रसमान्विते ॥
 “ रक्तवृष्टिस्तथा नद्यो विपरीतां वहन्ति च । निर्गीत गगनाद्धूमं वारिमध्ये च यत्स्थितं ॥
 “ उपसर्गास्तथा लोके रक्षंतु क्षयकारकाः । यस्य राशौ ग्रहाः पंच अथ सप्त सुराधिप ॥
 २० “ ग्रहणं चंद्रसूर्यस्य ग्रहैर्वाऽष्टमसंस्थितैः”रित्यादि । तथा
 “ कंपनं स्वेदनं गात्रे अंबुपानार्थजल्पनं । देवतानां सुराध्यक्ष उत्पाताः क्षयकारकाः ॥
 “ लक्षहोमं प्रकूर्वात कोटिहोममयापि वेत्ति ” ॥ मात्स्ये (९२।९३-९५; ९७, ९९, १००)
 “ अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहोमः स्वयम्भुवा । आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥
 “ द्विहस्तविस्तृतं तद्ब्रह्मतुर्हस्तायुतं पुनः । लक्षहोमे मवेकुंडं यानिवक्त्रं त्रिमसल ॥ ”
 २५ व्यासतो द्विहस्तविस्तृतं फलतश्चतुर्हस्तायतं भवतीत्यर्थः । तथा
 “ तस्य चोत्तरपूर्वेण विनसितत्रयसंमितं । प्रागुद्भूतप्रवर्णं तद्ब्रह्मचरं समंततः ॥
 “ विष्कंभाद्धोचिद्धृतं प्रोक्तं स्थांडिलं विश्वकर्मणा । सस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमावृतं ॥
 “ तस्मिन्स्त्वावाहयेद्देवाद् पूर्ववत्पुष्पतंडुलैः । गरुभानाधिकस्त्रज संपूज्यः श्रियमिच्छता ॥
 “ सामघ्वनिशरीस्त्र वाहनं परमेष्ठिनः । विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ”

१ क्ष-सकटक । २ खध-सिंहेरुडा, इ-सिंहेरुडा इ-य ३ दय-चतुर्भुज, इ-जा-४ इहा-देशोक्तानि, क-देवनोक्तानि, ध-देवतोक्तानि, देवनोक्तयोक्तानि । ५ क्षड-अनन सर्प प्रत्यधिदेवतासु, इदयध-अनंत प्रत्यधिदेवतासु । ६ क्षख-देवपुराणे । ७ क्ष-द्विहस्त ।

अयं गरुडावाहनमंत्रः

- ‘ पूर्ववत्कुंभमामंत्र्य तद्वद्धोर्मं समाचरेत् । सहस्राणां शतं कृत्वा समित्संख्यादिकं पुनः ॥ ”
 ‘ पूर्वदेव समिदाज्यचरुहोमं पूर्वोक्तेरेव मंत्रैः कुर्यात् । गुरुमतेस्तु “ सुपर्णोऽसि गरुत्मानिति ”
 ‘ इंद्रं मित्रमिति ” (ऋ. सं. २।३।२२) वा मंत्रः ।
 ‘ घृतकुंभत्रसोद्धीरां पातयेदनलोपरि । उडुंबरीमथार्दीं च ऋज्वीं कोटरवर्जितां ॥ ५
 ‘ बाहुमानां सुचं कृत्वा ततः स्तंभद्वयोपरि । घृतधारां तथा सम्यगग्नेरुपरि पातयेत् ॥
 ‘ श्रावयेत्सुकमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैदवं । महावैश्वानरं सम्यग्ज्येष्ठसाम च पाठयेत् ॥
 ‘ स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचने ॥
 ‘ दातव्या यजमानेन पूर्ववद्दक्षिणा पृथक् । कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्न्यः शांतचेतसा ॥
 ‘ तद्वद्दादश चाष्टौ वा लक्षहोमेऽपि ऋत्विजः । कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चतुरो वा विमत्सराः ॥” १०
 यद्वाचार्यसहितानामेवेयं संख्येति केचित् ।
 ‘ नवग्रहमस्त्रात्सर्वं लक्षहोमं दशोत्तरं । दद्याच्च मुनिशार्दूल भूषणान्यपि शक्तितः ॥
 ‘ शयनानि च वस्त्राणि हेमानि कटकानि च । कर्णागुलीपवित्राणि कंठसुत्राणि शक्तितः ॥
 ‘ न कुर्याद्दक्षिणाहीनं वित्तशोभयेन मानवः । अदत्त्वा होमलोपाद्वा कुलक्षयमवाप्नुयात् ॥
 ‘ अन्नदानं यथाशक्या कर्तव्यं भूतिमिच्छता । मंत्रहीनं कृतो यस्माहुर्भिक्षफलदो भवेत् ॥” तथा १५
 ‘ तस्मात्त्रोडाकरोऽनीव य एव भवति ग्रहः । तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा त्रीन्वा यथाविधि ॥” तथा
 ‘ पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः । यावत्कल्पशतान्यष्टौ अथ मोक्षमवाप्नुयात् ॥” तथा
 ‘ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनं । मार्यार्थी लभते भार्यां कुमारी च शुभं पतिम् ॥
 ‘ भ्रष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् । य यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
 ‘ निष्कामः कुरुते यस्तु परं वद्व स गच्छति ॥” २०

इति लक्षहोमः ॥

अथ कोटिहोमः ।

- नवाप्ययुतलक्षहोमप्रकरण एव निमित्तान्युकानि । भविष्योत्तरेऽपि संवरण उवाच
 ‘ भगवन्महदुत्पातसंभवे भूप्रकंपने । निर्घाते पांशुवर्षे च ग्रहभंगे तथैव च ॥
 ‘ जन्मनक्षत्रपीडासु अनावृष्टिमयेषु च । क्रूरासु ग्रहपीडासु दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ॥ २५
 ‘ व्याधीनां संभवे जाते शरीरे चांतिपीडिते । क्लेशे महति चोत्पन्ने किं कर्तव्यं नरोत्तमैः ॥
 ‘ स्वर्गस्य साधनं यत्तत्कीर्तिर्दं धनदं तथा । प्रहूहि मनुजश्रेष्ठ तथाऽऽरोग्यप्रदं वृणां ” ॥
 सतत्कुमार उवाच

गृणु राजन् प्रवक्ष्यामि शांतिकर्मण्यनुत्तमं । कोटिहोमाख्यमतुल सर्वकामफलप्रदं ॥

‘ ब्रह्महत्यादिपापानि येन नश्यंति तत्क्षणात् । उत्पाताः प्रशमं याति महत्संपद्यते सुसौमं ॥ ३०

“ विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वैकमना भव ॥

“ देवागारे च भवने तीर्थे वा शिवसन्निधौ । पर्वते वाऽथ कुर्वीत य इष्टेऽक्षेममात्मनः ॥

“ शुभनक्षत्रयोगे च वारे सर्वगुणान्विते । यजमानस्यानुकूले कोटिहोमं समाचरेत् ॥

“ पूजयित्वा प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारगं । वस्त्रैर्विभूषणैश्चैव गंधमाल्यानुलेपनैः ॥

५ “ प्रणम्य त्रिविधोत्तमै च्चात्मानं विनिवेदयेत् ॥

“ त्वं मे यतः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणं । त्वत्प्रसादेन विप्रपे सव मे स्यान्मनोगनं ॥

“ आपद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुत्तमं । कोटिहोमाख्यमतुलं शांत्यर्थं सार्वकामिकं ॥

“ पुरोहितस्ततः प्राज्ञः शुक्लांबरधरः शुचिः । ब्राह्मणेः संवृतः पुण्यैः संयुतः सुसमाहितैः ॥

“ भूमिभागे समे शुद्धे प्रागुदकप्रवणे तथा । पुण्याहं वाचयेत्पूर्वं कृत्वा विप्रांस्तु पूजयेत् ॥

१० “ ततः समाहितो विप्रैः सूत्रयेन्महदपं शुभम् । उत्तमं शतहस्तं तु तदद्वेन तु मध्यमं ॥

“ अधमं तु तदद्वेन शक्तिकालाद्यपेक्षया । मध्ये तु मंडपस्यापि कुंडं कुर्याद्विचक्षणः ॥

“ अष्टहस्तप्रमाणेन आयामेन तथैव च ॥

“ मेखलात्रितयं तस्य द्वादशांगुलविस्तृतं । तत्प्रमाणं तथा योनिं कुर्वीत सुसमाहितः ॥

“ कुडस्य पूर्वभागे तु वेदीं कुर्याद्विचक्षणः । चतुर्हस्तां समा चैव हस्तमानोच्छ्रितां नृप ॥

१५ “ स्थापनं च सदेवानां कुर्याद्यत्नेन बुद्धिमान् ॥

“ उपालिप्य ततो भूमिं मंडपस्य प्रकल्पयेत् । स्थापयेद्विशु सर्वासु तोरणानि विचक्षणः ॥

“ एषं संभृतसंभारः पुरोधाः सुसमाहितः । पुण्याहजयघोषेण होमकर्म समाचरेत् ॥

“ स्थापयित्वा सुरान् वेद्या वक्ष्यमाणानरिदं ॥

“ ब्रह्माणं पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दन । पश्चिमे तु तथा रुद्रं वसूनुत्तरतस्तथा ॥

२० “ ईशान्या च ब्रह्मन्सर्वानाग्नेय्यां महस्तथा । वार्युं सौम्यां तथैशान्या लोकपालान्क्रमेण तु ॥

“ एवं संस्थाप्य विनुद्यान् यथास्थानं नृपोत्तम । पूजयेद्विधिवद्ब्रह्मैर्गंधमाल्यानुलेपनैः ॥

“ वेदोक्तमंत्रैस्तद्विगैः पुराणोक्तैः पृथक् पृथक् ॥

“ आदित्या वसवो रुद्रा लोकपालास्तथैव च । ब्रह्मा जनार्दनश्चैव भूलपाणिर्महेश्वरः ॥

“ अत्र सन्निहिताः सर्वे भवंतु सुखमागिनः । पूजां गृणहंतु सर्वत्र मया भक्त्योपपादितां ॥

२५ “ प्रकुर्वंतु शुभं सर्वे यज्ञकर्तुः समाहिताः ॥

“ एवं संपूजयिवा तान् देवान् यत्नेन शुद्धधीः । नैवेद्यैर्विधिवैर्भक्ष्यैः फलैश्चैव सुशोभितैः ॥

“ ततस्तु तैर्द्विजैः सर्वैः कुडस्य विधिपूर्वकं । कुर्यात्संस्कारकरणं यथोक्तं वेदवित्तमैः ॥

“ ततः समाब्हयंद्ग्निं नाग्रांलयातं घृताचिंतं । नियोजयोद्देजांस्तत्र शतसंख्यान्नुपोत्तम ॥

“ अलाभं तु बहूनां च यथालाभं नियोजयेत् ॥

- “ वियावित्तवयोवृद्धान् गृहस्थान् सयतेंद्रियान् । स्वकर्मनिरतान् शुद्धान् ज्ञानशीलान्प्रयत्नत ॥
 “ चित्तयेत्तत्र देवेश पचस्य नृप पावक । मुत्तानि तस्य चत्वारि सप्त जिहानि पार्थिव ॥
 “ एकम्ब्हमथैकं तु तस्मृतं सर्वकामिक । धूमायमाने न वृथा होतव्यं ज्वलितेऽनले ॥ ”
 “ ऋग्मि. पूर्वमुखे कार्यो यजुर्भिश्चोत्तरामुखे । सामभिः पश्चिमे कार्यं पूर्ववद्दक्षिणामुखे ॥
 “ आधारावाज्यभागो तु पूर्वं हुत्वा विचक्षणा । परितश्च परिस्तीर्णो कल्पिते च तथासने ॥ ५
 “ ब्राह्मणः पूर्वमेव १ तु सर्वं पश्चात्समाचरेत् । होमो व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तथ विधीयते ॥
 “ प्रणवादिभिश्च तल्लिगैः स्वाहाकारातयोजितैः । जुहुयात्सर्वदवानां वेद्या य चावकल्पिता ॥
 “ एव प्रकल्पयेद्यज्ञं कोटिहोमारयमुत्तम । तिला कृष्णा घृताभ्यन्ता किञ्चिदवीहिसमन्विता ॥
 “ किञ्चिद्वसमायुक्ता १ इति क्वचित्पाठः । “ होतव्या कोटिहोमे तु सामिध सुपलाशजा ॥
 “ पूर्णो पूर्णं सहस्रे तु दद्यात्पूर्णाहुतिं शुभाम् । पचमे तन्मुखे राजन् सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १०
 “ पूर्णाहुत्यं समाख्याता कोटिहोमे नराधिप । सहस्राणि नृपश्च दश शाध्वविशारदे ॥
 “ प्रारभदिनमारभ्य ब्राह्मणैर्नृपवादिभिः । होतव्यं यजमानेश्च अथवा सुपुरोहितैः ॥
 “ कोषलोमादयो दोषा वर्जनीया प्रयत्नत । यजमानेन राजेन्द्र सर्वकामानभीप्सता ॥ ”

मात्स्ये (अ ९३ श्लो० ११९।१२०।१२१)

- “ अस्माच्छतगुणं प्रोक्तं कोटिहोमं स्थयभुवाः । आहुतीमि प्रयत्नत दक्षिणाभिः फलनं च ॥ १५
 “ पूर्ववद्ब्रह्मदेवानामावाहनविसर्जनं । होममत्रास्त एवोक्ता स्नानदानं तथैव च ॥
 “ कुडमडपवेदीनां विशेषोऽयं नित्रोप मे ॥
 “ कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं च सर्वशं १ । योनिवक्रद्वयोपेतं तदप्याहुत्त्रिमसल ॥ ”
 सर्वशं चतुर्हस्तमिति विस्तारायामस्तातेष्वित्यर्थः । योनिवक्रद्वयोपेतमित्येका योनिः पश्चिमतोऽन्या
 दक्षिणत इति हेमाद्रिः । वक्रं कठं । योनिवक्रद्वयोपेतमिति पितामहचरणा । २०

मात्स्ये (अ ९३ श्लो १२६-१४०)

- “ वेदिश्च कोटिहोमं स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयं । चतुरस्रा समाहूता त्रिभिर्विप्रैः समावृता ॥
 “ वर्षप्रमाणं प्रोक्तं वै वेदिकायास्तथोच्छ्रय ॥ उक्तमयुतहामे
 “ तथा षोडशहस्तं स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखं । पूर्वदारे च सस्थाप्य बद्धं च वदपारगं ॥
 “ याजुर्वेदं तथा ऋग्ये पश्चिमे सामवेदिनं । अथर्ववेदिनं तद्दत्तुरे स्थापयेत्तथ ॥ २५
 “ अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदांगवेदिनः ।
 “ एव द्वादश तान् विप्रान् वस्रमाल्यानुलपनैः । पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या सर्वामरणभूपितैः ॥
 “ रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमगलं । पूर्वता बद्धं च ह्यस्ति प्रज्ञास्मिन् उद्भृत्सुल ॥
 “ शाकं रौद्रं च सौम्यं च कौण्डिण्यं शांतिमेव च । पठन्तु दक्षिणे द्वारि याजुर्वेदिकमुत्तमं ॥
 “ सौपर्णमथ वैराजमाग्र्यं रौद्रसहिता । ज्येष्ठसामं तथा शांतिं छद्मेण पश्चिमं पठेत् ॥ ३०

१ झडन-वृष्णा रकधमक्ष-वृद्धान् । २ धरक्षफखकअडन-ते ई वे । ३ झ वान इ-ब्राह्मण
 । झ-तु ५ ड-भक्ता । ६ ख-दि । ७ ड-त्र । ८ झ-वप्रमानमया प्रोक्तं । ९ डडरखक्ष-यजुर्वेद । १० क्षक
 न-यग । ११ क्षखधन-वेदिक इ-यजुर्वेदक ।

- “शांतिस्तूक्तं चैवं तथा तथा शाकुनकं शुभं । पौष्टिकं च महाराजशुचरेणाध्यथर्ववित् ॥
 “पंचमिः सप्तमिर्बाऽप होमः कार्येऽन पूर्ववत् । स्नाने दाने च मंत्राः स्मुरत एव मुनिसत्तम ॥
 “वसोर्द्धाराविधानं तु लक्ष्मोमवद्विष्यते ॥
 “अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् । सर्वान्कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं व्रजेत् ॥
 ५ “यः परेच्छृणुयाद्वाऽपि ब्रह्मशांतित्रयं नरः । सर्वपापविशुद्धात्मा पश्चिंद्मस्य गच्छति ॥
 “अश्वमेधसहस्राणि दैश वाऽष्टौ च धर्मवित् । कृत्वा यत्फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदभुजे ॥
 “ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्जुदानि च । नश्यति कोटिहोमेन यथाश्चर्च्छ्रवमापितं ॥”

इति कोटिहोमः ॥

अथ शतमुखकोटिहोमः ।

१० संथरण उवाच

- “बहुत्वात्कर्मणो ब्रह्मन् कोटिहोमः सुदुष्करः । कालेन महता चैव कर्तुं शक्यः कथंचन ॥
 “निधमा ब्रह्माचर्याया दुष्करा इति मे मतिः । निरोधो ब्राह्मणानां च भूशय्यादि सुदुष्करः ॥
 “कार्याणामलक्ष्मीप्राप्त्यारम्भकालध्यायेक्षया ॥
 “एतद्विज्ञाय तं ब्रह्मन् सर्वशास्त्रेषु पठ्यते । कोटिहोमस्य संक्षेपं तद् मे ब्रह्मसंभव ॥”

१५ सनत्कुमार उवाच

- “शतानने दशमुखो द्विमुखैकमुखस्तथा । चतुर्विधो महाराज कोटिहोमो विधीयते ॥
 “कार्येषु गुह्यतां ज्ञात्वा नैकत्रयमथ पर्वणः । यथासंक्षेपतः कार्यः कोटिहोमस्तथा शुभ ॥
 “कृत्वा कुंडशतं दिव्यं यथोक्तं मानसमितं । एकैकस्मिंस्तथा कुंडे दशं विध्यान्वियोजयेत् ॥
 “सद्यः पक्षे तु विधानां सहस्रं परिकीर्तितं । एकस्थानेप्रणीतोऽगो सर्वतः परिभाषिते ॥”

२० एकस्थानात्सर्वतः सर्वैरिभम् कुंडे परिभाषिते संकृतेऽगो प्रणीत इत्यर्थः ।

- “होमं कुरुर्द्विजाः सर्वे कुंडे कुंडे यथोदितं ॥
 “यथा कुंडबहुवेऽपि राजसूये महाप्रतौ । न चार्थमिभ्रह्मत्वं स्थात्र च यशोऽपि^१ मिथये ॥
 “तथा कुंडशतेऽप्यत्र घृतादिभिः निधायिते । एक एव भवेत्प्रज्ञः कोटिहोमो न संशयः ॥
 “एवं चैः क्रियन्ते क्षिप्रं व्याकुलेः कार्यगीरवात् । शताननः स विज्ञेयः कोटिहोमो न संशयः ॥

२५ “स्वल्पैरहोमैः कार्यैः स्थादीर्षिकालादिकेऽपि वै । तदा दशमुखः कार्यः कोटिहोमः शुभे मते ॥

- “विधानां द्विशते तत्र प्रथिमज्यं नियोजयेत् । तेऽपि विशातशिलाः स्युर्वृत्तवतो जितेन्द्रियाः ॥

१ क्ष-च तथा । २ क्षट-स्नानदाने, क, म्नां दाने । ३ क्षप्ररटअक-चाष्टी च, इ-दृष्ट पाठे च ।
 ४ एकअक्षर-द्व, क्ष-देव । ५ क्षटन-विषमाहमययां । ध-नियमाय । ६ क्ष-दि-२, नरअ-दिमु-
 दुस्तर । ७ क्षकअअ-सा । ८ कट-दश । ९ क्षट-स्थाने । १० क्ष-यथैः सर्वतः, क-मर्वतस्या...
 भाषितेऽगो । ११ कटन-चाभिपुत्र्यं स्थान, नर-नरामिबहुत्र्यं स्थान, ध-नश्रीप्रबहुत्र्यं स्थान । १२
 न-न च यथादि मिश्रते, र-न च यशोऽपि मयते । १३ कट-नियोजने, अ-नियोजयेत् । १४ एकयन-

- “ यत्र कुंडद्वयं कृत्वा विभज्य च विभावसुं । होमं कुर्युर्द्विजा भूयः संस्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥
 “ शतं तत्र नियोज्यं च विप्राणां प्रविभज्य वै । मासेऽथ वाऽर्द्धमासे वा कार्य्यः काले क्षुपस्थिते ॥
 “ तदापि द्विमुस्रः कार्य्यः कोटिहोमो विचक्षणैः ॥
 “ यद्वा तु स्वेच्छया यज्ञं यजमानः समापयेत् । कालेन बहुना राजंस्तदा चैकमुखो भवेत् ॥
 “ एककुंडस्थितो वन्हिरकचित्तैः समाहितैः । यथाळामस्थितोर्विप्रैर्ज्ञानशालैर्विचक्षणैः ॥ ५
 “ न संख्यानियमश्चात्र ब्राह्मणानां नरोनम । न कालनियमश्चैव स्वेच्छायज्ञः स उच्यते ॥
 “ आवृत्त्या कर्तुकामस्य चातुर्मास्यादिकर्मवत् । तदा प्रसक्तः कर्तव्यो यज्ञोऽयं सार्वकामिकः ॥
 “ अयमेकमुखो राजन् कालेन बहुना भवेत् । बहुविप्रश्च कालो वै तस्मात्संक्षेपमाचरेत् ॥
 “ यतो वै वित्तमायुश्च चित्तं चैवास्थिरं सदा । अतः संक्षेपतः कार्य्यं धर्मकार्य्यं प्रशस्यते ॥
 “ ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्सुमहोत्सवं । शंसतूर्य्यानिनादेन बह्वचोपरवेण च ॥ १०
 “ ततस्तु दक्षयोद्विप्रान् भ्रातृजः श्रद्धयान्वितः । एकैकं कनकैश्चैव कुंडलैर्विधिर्नृप ॥
 “ गोशतं चैव दातव्यमश्वाना च शतं तथा । सहस्रं तु सुवर्णस्य सर्वेषामपि दापयेत् ॥
 “ ग्रामैर्गजै रथैश्चैः पूजयेच्च पुरोहितं । दीनांधकूपणान् सर्वान् वस्त्रान्नेश्वापि पूजयेत् ॥
 “ ततश्चावभृथे स्नायात्तैर्षटैः पूर्वकल्पितैः । लक्षहोमोक्तमंत्रेण सदा विजयकारिणा ॥
 “ एवं समापयेद्यस्तु कोटिहोममखं शुभम् । तस्यारोग्यं प्रियाः पुत्रा आयुर्वृद्धिस्तथैव च ॥ १५
 “ सर्वपापक्षयश्चैव जायते नृपसत्तम । अनावृष्टिमयं चैव उत्पातभयमेव च ॥
 “ दुर्मिक्षग्रहपीडाश्च प्रशमं याति भूतले ॥
 “ एतत्पुण्यं पापहरं सर्वकामफलप्रदं । सनत्कुमारमुनिना पार्थिवाय निवेदितं ॥
 “ सर्वोपसर्गशमनं भवनाशनं वा ये कारयन्ति मनुजा नृप कोटिहोमं ।
 “ भोगानवाप्य मनसोऽभिमतान् प्रकामं ते यांति शकसदनं भुवि शुद्धसत्वाः ॥ ” २०
 अथ यथैते साहस्राः साद्यस्का इत्येकसंज्ञयोपक्रान्तेषु क्रामान्तेषु च निकायिसंज्ञकेषु
 यागेषु प्रथमस्याम्नातधर्मकस्य धर्मा उत्तरेष्वनाम्नातधर्मकेषु निकायित्वावांतरसामान्यात्साहस्र-
 साद्यस्काद्येकनामकरवाच्च प्रवर्त्तत इत्यष्टमे निकायिनां तु पूर्वस्योत्तरेषु प्रवृत्तिः स्यादित्यत्र निर-
 णायि । तथेह “ चतुर्विधो महाराज कोटिहोम ” इति चतुर्णां कोटिहोमनामैस्त्वावांतरे सामान्येन
 आम्नातधर्मकस्येकमुखस्य धर्मा अनाम्नातधर्मकेषु द्विमुलादिषु प्रवर्त्तते तेन तेषां विकृतित्वं २५
 द्विमुखे तावत्कुंडद्वयं प्रकृतिप्राप्तेषु शतपंचाशत्पंचविंशतिहस्तमंडपेषु मध्यमनवमांशे कार्य्यं । तस्यैव
 “ मध्यमे नवमांशे तु कुंडं कुर्याद्विचक्षण ” इति प्रकृतौ वचनेनात्रापि तथा प्राप्तेः । तच्च कुंड-
 द्वयं षट्हस्तं “ दशलक्षमिते होमे षट्पूरं संप्रचक्षत ” इति भविष्यत्पुराणात् । पंचहस्तं
 वा “ कुंडं पंचकरं प्रोक्तं दशलक्षाहुतौ क्रमादिति ” तंत्रांन्तराच्च । दशलक्षोत्तरमेकोनटिपथ्यंतं
 पंचषट्पूरे इत्यर्थः । अयुतहोमतः प्रातः एकहस्तत्वं प्राकृतं परिमाणं त्वहृष्टार्थत्वापत्याऽप्राकृत- ३०
 कार्य्यत्वाद्वाध्यते । अर्थात्परिमाणमिति कात्यायनोक्तेश्च । तत्र पंचविंशतिहस्ते मंडपे

१ खअरयफध-तदा तु, क्षकडन-तदा तु ज्ञ-सदृश । २ रनज्ञक-सर्व । ३ क्षरधफन-वित्त ।
 ४ ध-दक्षये विप्रान्, इ-ततस्त्वभ्यर्चयेत् । ५ ड-नंदन । ६ यडकद्वअइ-सहस्र । ७ फक्षरधर-
 डयप्रफइइ-होमत्वावोतर । ८ ज्ञकडनअधरखसक-र ९ अधखज्ञ-तधर्मकस्य, द्य-अधर्मकस्य ।
 १० ज्ञ-तत्त्वां, रक्षइयअदड-एकहस्तत्वमयुतहोमीय प्राकृतं ।

- मध्यनवांशे दक्षिणोत्तरयोः कुंडेद्वयं निविशते कथंचित् प्रकृतितो द्वादशांगुलमेतलाप्राप्तेः । इतस्पोस्तु मंडपयोः सुगम एव निवेशः । एवं दशगुलेऽपि प्राकृतैकहस्तस्ववाचिण पंचकराणि पटकराणि वा दशकुंडानि । तेषु प्रत्येकं दशलक्षा आहुतयः । तत्र पंचविंशतिहस्ते मंडपे मध्यमांशे पूर्वोद्विप चतुर्थं दिक्षु मध्ये संलनानि चत्वारि कुंडानि । प्राकृतमध्यमांशाधिकरणत्वस्य
- ५ शालसंभवमनुमहस्य न्याय्यत्वात् । प्राचिं नवमांशे तु प्राकृती चतुःकशा वेदी । सप्तवंशेषु पट कुंडानि यः कश्चिदेकोऽशस्त रिक्त एव । कुंडद्वयं मध्यमांशे । अष्टवंशेषुपटावित्थैपि केचित् ।
- १० शतगुलेऽपि पंचविंशतिहस्ते तावन्मंडपे शतकुंड्यानिवेशो वापित एव । पंचाशद्धस्ते यद्यपि संभवति तथापि सहस्राविप्राणां मुलेन निवेशो वापितः । अतः शतहस्त एव निवेश उच्यते । तत्र मध्यमांशे प्राग्भागे उद्भ्रंसस्थापंचानामेका पंक्तिः । तेषां च कुंडानां प्रत्येकमंतर सा द्विसप्तहस्ताः सप्तगुलानि च । तत्रः प्रतीच्यामेतादृशमेवाभ्यर्त्पणिक्रियं कार्यम् । पंक्त्यानामंतरं चाष्टौ हस्ताः । सप्तगुलानि च । एवं विंशतिकुंडानि मध्यभागे अन्येष्वष्टसु माणेषु मध्ये द्वे द्वेऽष्टसु
- ११ दिक्षुपटाववाचि । प्रत्येकं दशदशेति ।

ननु शतकुंडेषु प्रत्येकं लक्षाहतिप्राप्तिः । न चैत-सयःकोटिशोमपक्षे संभवति । “ कृत्वा कुंड-शतं दिव्यं यथोक्तं हस्तसंमितमिति ” शतमुखप्रकरणे कुंडानां हस्तपरिमाणोक्तेरिति चेन्नत्र केचित् हस्तसंमितमित्यत्र हस्ताभ्यां हस्तैर्वा संमितमिति विषहेण त्रिचतुर्हस्ताप्याऽपि युज्यते । दिहस्तेऽपि तु लक्षमाहुतयः समीत्येव । अत एव हेमाद्रौ

- २० “ अयुते स्वथ होतथ्ये कुंडे स्याद्धस्तमात्रकं । दिगुणं लक्षहोमे तु कोटिहोमे चतुर्गुणमिति ” ॥ यद्यथोक्तमिदं एकवचनतिनेत्र विषहस्तफोप्यनुपपत्त्या द्विवहुवचनानेनापि क्रियते । यथा “ सप्त दश प्राजापत्यस्य पञ्चालमत ” इत्यत्र चोदकमातिरूपशुभिम्यनष्टद्वयस्यैकात्रशावदान्गणानुरोधेन प्राजापतिर्दत्ता यस्यासौ प्राजापत्यः प्राजापत्यश्च प्राजापत्यश्च प्राजापत्य इति कृतेऽद्विगतानमेक-श्रेय एव योगो न तु ‘ अयं चायं चैक ’ इत्येकशेषोत्तरं तद्वित्तं चोदकगणधारेरित्युक्तं ।
- २५ एवं द्विचतुर्हस्तकुंडसंपत्त्या युज्यंत एकैकस्मिन् कुंडे लक्षमाहुतय इत्याहुः । तातचरणास्तु व्याघ्रतुन्यरातेन पटपंचचतुर्दिशम्पुण्डानां पंचमेतलानां विंशत्पंगुलानवा च मध्यमकाशधितृ-या एकैकहस्तेऽपि शक्या एव लक्षमाहुतयः कर्तुं । जनारभ्याम्नातपंचमेतलापक्षेण प्राकृतमेतलात्रय-वापस्तुप्राद्विष्टकहस्तत्वानुरोधेनेति युक्तमाहुः ।

अत्रैकस्मिन्कुंडे आज्यभागान्तं कृत्वाऽन्यकुंडेषुप्रियणयनमिति केचित् । तत्र । वार्हेण-

- ३० प्रापासिकदक्षिणोत्तरावेधोरनुष्ठीयमानायामाहृत्यामाश्रेयाद्यष्टहविषु चोंबाराज्यभागप्रयाज्यांशाना पृथगनुष्ठानवदान्यभागान्तं विष्टकृदायंगानुष्ठानवदिहापि तिस्र आहुतीर्जुहेःतपितेवत्तत्स्यथ

१ ड-कुंडं निविशते । २ ड-पु ३ ड-पूर्वदि । ४ दशपरकट-कुर्विषु । ५ ट-प्राचीन । ६ ह-प्राजाप, न-प्राजाप, इ-प्राह-न, य-प्राह-न । घ-प्रकृति । ७ ह-हति । ८ ह-ज, यद-उ । ९ दशर-पंचपटकराभ्यांरपुण्डानि । क-पदस्या- १० घ-द्वयद-स्तान् ११ पंचगुणानिच, टकरयल-अष्टगुलानि च । १२-सप्तपटन-समीत्येव, घ-समीत्येव, द्यद-समान्येव १३ दशअक-गणानुरोधेन । १५ दशर-धकयद-अ-पटदितानं । १६ अह-वस्य । १७ शअदय-न । १८ ह-सिप आहुती विदर ।

भेदेषु कोटिसरयाकेषु होमेषु लक्षश शतकुण्डेष्वनुष्ठीयमानेष्वज्यमागात्स्विष्टकृदाद्यगानुष्ठान-
 दस्यैव न्याय्यत्वात् । किञ्च अप्रमादार्थं दीक्षाकालीनैजागरणेन दीक्षोपयुक्तसभारसरक्षणेऽपि
 यणीयाद्यैर्बसभारसरक्षणार्थानिदेशिकजागरणावृत्तिवदिहाप्याग्निस्वामिधनाथ-माधानावृत्ति कथ
 प्यर्वायैव । न हि आचार्यकुण्डस्थेऽग्नी समिद्धे कुडातरस्याना समिधन भवति । अत एवायुतहोमे
 र्गलिसिततद्व्यहाकारकुण्डोपक्षे प्रधानायतनादग्निं विभज्य नैव कुण्डेषु प्रणीय नवाचार्या आज्यमागात् ५
 त्वेत्यादिना होमशेष समाप्य पूर्णाहुतीर्हृत्वेत्यतेनाज्यमागाताना स्विष्टकृदादीना चागानावावृत्ति-
 उत्सव प्रयोगपारिजातीय समचउते । तदेव च कोटिहोमे चोदकात्प्राप्त प्राकृताष्टसख्यावाधेन
 चनवतिसरयामात्र विधीयते । यद्यपि प्रणयनातर तथापि तद्वर्गमेव सर्वथाऽगानामा
 त्तिरेव । एतावान्पर विशेष । शतसख्याया कुण्डेषु नवसख्याग्रहाद्याकारा स्थलविशेषाश्च निवर्तते ।
 न्तोऽग्निस्थापनोत्तरमेव प्रणयन । १०

यत्तु पारिजाते मध्यकुडात्प्रणयनमुक्त तन्न । प्रामुद्गपवर्गप्रचारबाधात् । तेन तत्सरक्षणार्थं
 त्कृत्यकुडादव प्रणयन कार्य । अस्तु वा कथंचिदयुतहोमे मध्यकुडसद्भावात्तस्य च
 र्वप्रधानभूतसूर्यदेवत्यत्वात् कथंचित्त प्रणयन । शतमुखे तु मध्ये कुडनिवेशामावात्र ततोऽग्नि
 णयन मध्यस्थलसमीपवर्तिष्वनककुण्डेषु तु विनैगमनाविरह । सर्वाऽप्यथ कोटिहोमविचार-
 तातचरणौर्द्ध्वनिर्णये सुविवृत इति नेह विस्तर । १५

अथ प्रायो मत्स्थानुसारिणीं भद्रकृता पद्धतिमनुसृत्य घट्टमखप्रयोग । कर्त्ता प्रारभ
 देनात्पूर्व सुदिने दानमयूखीयास्मदुक्तप्रकाराणामन्यतमप्रकारेण प्राचीं ससाध्य तत्र
 वेतस्त्यच्छ्राय मडपनिवेशयोग्य चतुरस्र चत्वर कृ वा पूर्वाण्हे देशकालौ स्मृत्वाऽमुककर्म कर्तुं मडप
 र्दिव्य इति सकल्प्य गणेश कर्म शेष वर्षुंधा दिजाश्च सपूज्य

‘ आमच्छ सर्वकल्याणि वसुधे लाकधारिणि । उद्धृतासि वराहेण सशोखनकानना । २०
 ‘ मडप कारयाम्यथ स्वदूर्ध्वं शुभलक्षण । ग्रहाणाऽर्ध्वं प्रया दत्त प्रसन्ना शुभदा भवेति ”
 सुधाया अर्ध्वं दत्त्वा “ स्यो ना पूंथिवीति ” ता प्रार्थ्य मडप तदुदीच्या मध्ये वा कुड वदि च
 दुर्यात् । मडपश्चाद्युतहोमऽहस्तो दशहस्तो वा कुड हस्तमित चतुरगुलकमेलेला वदी मडपोत्तर-
 भागे हस्तविस्तृता वितस्त्युच्छ्रिता वप्रत्रयवती कार्या । तत्र प्रथमो वप्रत्रयगुलेच्छ्राय । तदुपरि-
 त्तो प्रत्येक ब्यगुलोच्छ्रितौ । विस्तारस्तु सर्वेषामपि प्रत्येक ष्यगुल । लक्ष्मणे तु मडपो २५
 शदशचतुर्दश । षाडशहस्तोऽपि कुड क्षेत्रफलतश्चतुर्कर । तदेव न्यासतो द्विकर । द्वित्रिचतु
 गुलेच्छ्रितमखल । तत्रोपरित्नी चतुरगुलविस्तारा अधोगत द्वे अपि प्रत्येक ब्यगुलविस्तारे ।
 कुडादीशान्या साद्देहस्तविस्तृता तदद्वाच्छ्रितेशानप्रवया पूर्ववन्नववा वदी । काटिहोमे तु
 शततदद्देतदद्देपोडशा-यतमहस्ता मडप । कड तु अष्टहस्त दशहस्त षोडशहस्त वा फलत ।
 च न्याससमसात मडपमध्ये तस्य दक्षिणपश्चिमयोयानिद्वय । वेदी च प्राच्या द्विहस्तविस्तृतेति २०
 विशय । द्विमुखदशमुचशतमुखेषु तु निर्णयावसरे सन्निवेश उक्त । कर्त्ता सुदिने मासपक्षादि

१ क्षरकडन-मलीनेन फ-कालनेन । २ क्ष प्रयणायाच । ३ ह्य अनिकर्षेव । ४ उक्ष-कुण्डेऽग्नी ।
 ५ क्ष-त । ६ ह्य-वच । ७ ह्य-आचार्यकुण्डेषु । ८ क्ष-त-नवति-प्रत्या इ-नवतिसत्या-यामात्र । ९ उक्ष-प्रणयना-
 न्तर । १० ह्य-एतावान् विशेष । ११ ध-निगमनाविरह । १२ उह-पूत्रपुदिने । १३ ह्य-वासुकि ।
 १४ क्ष-स ११०। १५ क्ष-इन्द्र-अ-हस्तमान, यद्-हस्तमान । १६ क्षय-अहस्त-मेलनं, क्षधरखफ-
 न-मेल । १७ क्ष-चतुरकर । १८ क्ष-परी । १९ उक्ष-त्रिद्वगुल । २० उ-भुजाना ।

संकीर्त्य श्रीकामादिर्ग्रहीषीद्वानिवारणकामो वाऽयुतहोमं वा करिष्य इति संकल्प्य । गणेश- ।
पूजास्वस्तिवाचनमातृपूजावृद्धिश्राद्धाचार्यादिवरणानि कुर्यात् । तत्रायुतहोमे चत्वार ऋत्विजो षे
द्वौ वा । लक्षहोमे द्वादशायौ चत्वारो वा । कोटिहोमेऽष्टौ होमार्थं चत्वारो द्वारजापका इति पि
द्वादश । अयुतलक्षकोटिहोमेषु त्रिष्वपि षोडश वा । ब्रह्माचार्यावप्येतन्मध्य एव सर्वत्र य

५ वरणमंत्रास्तु

“ आचार्यस्तु यथा स्वो शक्रादीनां ब्रुहस्पतिः । तथा त्वं मम यज्ञेऽस्मिन्नाचार्यो भव सुव्रत ॥

“ यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा स्वर्गलोके पितामहः । तथाऽस्मिन्मम यज्ञे त्वं ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ॥ १० ॥

“ अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽभ्यर्चिता मया । सुप्रसन्नाः प्रकुर्वन्तु शान्तिकं विधिपूर्वकम् ॥
कोटिहोमे तु गुरुप्रार्थना

१० “ त्वं मे यतः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणं । त्वत्प्रसादेन विप्रैः सर्वं मे स्यान्मनोगतं ॥

“ आपाद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुत्तमं । कोटिहोमारुख्यमतुलं शान्त्यर्थं सर्वकामिकमिति ॥ ११ ॥

ततः सर्वानाचार्यादीन्ब्रह्मास्वीयानामृत्विक्कुशास्त्रीयानां च पदार्थानामनुसमयेन मधु-
पर्केण संपूज्य शुक्लमाल्यांबारानुलेपनैः सपत्नीक ऋत्विक्कुसाहितो “ मद्रं कर्णेभिरिति ” वेद्वेषिण-
मंडपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविशेत् । तत आचार्यो

१५ “ यद्ब्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यवस्थं तत्र गच्छतु ॥

“ अपक्रामंतु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशं । सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे” ॥ इति

सर्वपान्धिकीर्य “ शुची वो हं व्येति ” “ एतोन्विन्द्रमिति ” च तृचाम्यां “ आपो हिष्टे ”

त्यादिभिश्च मुखं प्रोक्ष्य स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति ऋद्र्यं पठेत् । ततो मंडपनिकीर्तनाग्रे हस्तमितां

वेदिं कृत्वा तस्यां वल्लं प्रसार्य तत्र सुवर्णादिशलाकया नवरेखाः प्राक्पश्चिमायता नव च

२० दक्षिणोत्तरायताः कृत्वा मध्यकोष्ठचतुष्टयमेकीकृत्य प्रतिकोणं त्रिषु पदेषु सूत्रं दद्यात् । तथः
चतुर्विंशतिरर्द्धपदानि संपद्यते । मंडलस्याग्नेयादिषु कोणेषु शंकुचतुष्टयं

“ विशंतु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः । मंडपेऽत्राचतिष्ठंतु आयुर्वलकराः सदेति ” मंत्रेण निष्ठाया

“ अग्निम्योऽभ्यय सर्वेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः । तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमं ॥

“ नैऋत्याधिपतिश्चैव नैऋत्यां ये च राक्षसाः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि सर्वे शुक्लं मंत्रिनं ॥

२५ “ ॐ नमो वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमं ॥

“ रुद्रेभ्यश्चैव सर्वेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि शुण्हेतु सततोऽसुहा ॥

इति मंत्रैः शंकुपाश्वेषु यथाकर्म प्रतिभेदं नापगलकवलीन् दत्त्वा

“ शान्तिर्यशोवती कातिर्विशाला प्राणवाहिनी सती मुमना नंदसुमद्रा इति नव प्रागायत-
रेतादेवताः पूजयिष्या

“हिरण्या सुप्रमा लक्ष्मीर्विभूतिर्विमला प्रिया । जया काला विशोका’ इति नव दक्षिणोत्तरायत-
रेखा देवताश्च संपूज्य मध्ये व्यस्तसमस्तव्याहतिभिर्वास्तुपुरुषमावाह्य वास्तोष्पते प्रतीति
संपूज्य बलिं च दत्त्वा मध्येपदचतुष्टये वास्तोर्द्धदये ब्रह्माणमावाह्य पूजयिष्यात् “ ॐ ब्रह्मणे नमा
बलिं समर्पयामीति” पायसादि बलि दद्यात् । तत पूर्वपदद्वये दक्षिणस्तनेऽर्घ्यं नम । दक्षिणपद- ५
द्वये जठरदक्षिणभागे विवस्वते नम । पश्चिमपदद्वये जठरवामभागे मित्राय वामस्तने पृथ्वी-
धराय नम इत्युदकपदद्वये । आग्नेयकोणसूत्रद्विधाकृतवज्रपदसलमपदद्वयोत्तरार्द्धद्वये दक्षिणहस्त
सावित्राय । दक्षिणार्द्धद्वये सवित्रे च । एव नैऋत्यपदद्वयपूर्वार्द्धद्वय वृषणयोर्विंबुचाधिपाय ।
तत्पश्चिमार्द्धद्वये मंत्रे जयंताय वायव्यपदद्वयदक्षिणार्धे वामहस्तराजयक्ष्मणे उत्तरार्धे रुद्राय
ईशानपदोत्तरार्धद्वये उरसि अभ्य । दक्षिणार्द्धद्वये मुखे आपवत्ताय । ततोऽत्यपत्किगते ईशान
पददक्षिणार्द्धे शिरसि शिखिने । तद्दक्षिणयोर्दक्षिणबाहौ सूर्याय । तद्दक्षिणयोर्दक्षिणबाह्वे च १०
सत्याय । तद्दक्षिणस्यार्द्धे दक्षिणकूपरे भृशाय । तद्दक्षिणामेयपदार्धे दक्षिणप्रवाहौ आकाशाय ।
तत्पश्चिमार्द्धे दक्षिणप्रवाहावेव वायवे । तत्पश्चिमसार्धे दक्षिणमणिबधे पूष्णे तत्पश्चिमयो-
र्दक्षिणपार्श्वे वितथाय तत्पश्चिमयोर्दक्षिणपार्श्वे एव गृहक्षताय तत्पश्चिमद्वये दक्षिणोरो
पमाय । तत्पश्चिमयोर्दक्षिणजानौ गधर्वाय । तत्पश्चिमे सार्द्धे पदे दक्षिणजघाया भृगराजाय ।
तत्पश्चिमे नैऋत्यपदार्द्धे दक्षिणस्फिचि सुगाय । तदुत्तरार्द्धे पादयो पितृभ्यः । तदुत्तर सार्द्धपदे १५
वामस्फिचि दौवारिकाय । तदुत्तरयोर्वामजघायां सुमीवाय । तदुत्तरयोर्वामजानौ पुष्पदताय ।
तदुत्तरयोर्वामोरो वरुणाय । तदुत्तरयोर्वामपार्श्वे सुराय । तदुत्तरे सार्द्धपदे वामपार्श्वे शषाय ।
तदुत्तरे वायव्यार्द्धे वाममणिबधे पापाय । तत्प्रागर्द्धे वामप्रवाहौ रोगाय । तत्प्राक्सार्द्धे
वामप्रवाहावेव बाह्वे । तत्प्राक्द्वये वामकूपरे मुत्पाय । तत्प्राक्द्वये वामबाहौ महाष्टाय ।
तत्प्राक्द्वये वामबाहावेव सोमाय । तत्प्राक्द्वये वामासे सर्पाय । तत्प्राक्सार्द्धे वाम- २०
श्रोत्रे अदित्ये । तत्प्रागर्द्धे वामनेत्रेऽदित्ये । तत उत्तरे वास्तोष्पत इति वास्तोष्पतये । ततो
महलाद्दहिरीशानादिषु चरक्ये विद्याविद्यार्थे पूतनायै पापराक्षस्यै । तत पूर्वादिषु स्कन्दाय
अर्घ्येण जमकाय पिलिषिच्छाय । पुन पूर्वादिषु इन्द्रादीन् । ततो महलादीशाने कलश
संस्थाप्य तत्र वरुणं तत्त्वायामीत्यावाह्य पूजयेत् ।

‘यथा मेरुगिरे शुग देवानामालय सदा । तथा ब्रह्माविदेवानां मम यज्ञ स्थिरो भवेति” २५
प्रार्थयेदिति । तत उदुवरादिसामिचित्ताज्ये स्वतःप्रथाडिलेऽष्टाविंशतिरष्टौ वा प्रत्येक
तत्तन्नामत्रेर्हुत्वा ‘वास्तोर्षत’ इति चतुर्भिश्च हुत्वा ‘ ॐ वास्तोष्पतये’ इति मन्त्रेण पच
विल्वफलानि हुत्वा स्विष्टकृदादिपूर्णाहुत्यत कुर्यात् । ततो महलदेवताभ्य पायसबलि दत्त्वा
‘कृणुष्व पात्र’ इति सूक्तदिना महर्षं त्रिसूत्र्या वेष्टयित्वा वास्तुकलशेन यजमानमभिषिच्य
जुन संपूज्य यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेदिति । शारदातिलके तु होमो नोक्तः । ३०
तिष्ठाज्याविद्रव्याणां विकल्प इति अर्थतरे । इति वास्तुपूजा ।

मात्स्ये “ उपोषितास्ततः सर्वे कृत्वैवमाधिवासनमिति” । पात्रे “ उपवासी भवेद्वमशक्तौ

१ ङ—मध्ये, इन्द्रक—पदचतुष्टये । २ झइ—द्विधाकृत पदद्वयोत्तरार्धे, क्ष—पचदलसंक्रम ।
हरअ—पदोत्तरार्धे । ङ—पचपद-पदोत्तरार्धे । ३ ञ सं १।२।२५ । ४ ञ स ५।४।२१ ।

१ ञ सं १।४।२१ ।

५-६

नक्तमिष्यत” इति । “सद्योधिवासनं चाय कुर्याद्यो विक्रलो नर” इति तत्रैवोक्तं । अधिवासनं चैवं । तत्र द्वारपूजा । पूर्वद्वारे द्वारश्रियै नमः । ऊर्ध्वं देहल्यै । अधः वामदक्षिणस्तंभयोर्गणेशाय० स्कंदाय नमः । द्वारस्थितकलशद्वये गंगायै० यमुनायै० । दक्षिणद्वारे द्वारश्रियै नमः । ऊर्ध्वं देहल्यै० । अग्रस्तंभयोः पुण्यदंताय० कपर्दिने० । कलशद्वये गोद्रावर्धे० कृष्णायै० इति । पश्चिमे द्वारश्रियै० ।

५ ऊर्ध्वं देहल्यै० । अधःस्तंभयोर्नदिने० चंद्राय नमः । कलशद्वये रेवायै० ताप्यै० उत्तरद्वारे द्वारश्रियै० । ऊर्ध्वं देहल्यै० । अधःस्तंभयोर्महाकालाय नमः । भृंगिणे नमः । कलशद्वये वाण्यै० वेण्यै० ।

इति द्वारपूजा ।

अथ तोरणपूजा ।

तत्र पूर्वं वहिर्हस्तमान्निषट्तोरणमाश्चथं वा सुहृदनामकं सुशोभननामकं वा शंत्वांकितं “अग्नि-
१० मीळे” इति मंत्रेण न्यस्य संपूज्य रहब्रुहस्पती तत्र न्यसेत् पूजयेत् । तत्रैकः कलशः स्थाप्यः । तत्र “महीं यौरिति” मूमार्थना । “अपघयः समिति” यवप्रक्षेपः । “आ कलेशीध्विति” कलशनिधानं । “इमं मे गंग” इति जलपूरणं । “गंधद्वारामिति” गंधं प्रक्षिपेत् । “या अर्धधीरिति” सर्वोपधीः । “अपघयः समिति” यवान् । “कांटाकांटादिति” दूर्वाः । “अश्वेधे व” इति पंचपल्लवान् । “स्यो” ना पृथिवीति” पंचपृवः । “याः फलिनी”-
१५ रिति” फलं । “सं हि रत्नानीति” पंचरत्नानि । “हिरण्यरूप” इति हिरण्यं । “सुर्वा सुवासा” इति वस्त्रादिना वेष्टयेत् । “पूर्णां दवीति” धान्य पूर्णपात्रमुपैरि निदध्यात् । तत्र ध्रुवावाहनं पूजनं च । ततो दक्षिणे और्ध्वं वरं प्राक्षं वा सुमदं विकटं वा चक्रांकिततोरणं ‘इये’-
२० श्वोर्जन्वेति’ निधाय चंद्रनादिना चर्चितं कृत्वा सूर्यमंगारकं च तत्र न्यसेत् । ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र घरामावाह्यं पूजयेत् । ततः पश्चिमे भ्राक्षमौर्ध्वं वा सुकर्म सुभीरुं वा गर्दा-
२५ कितं तोरणं “अग्रं आयाहीति” न्यस्य संपूज्य चंद्रनादिचर्चितं कृत्वा शुक्रं बुधं च तत्र न्यसेत् । ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र बाहूपरवावाहनपूजनादि । तत उत्तरे न्यमोघमाश्वत्यै पालाशं वा सुहोत्रं सुप्रभं वा पत्रांकिततोरणं “क्षोदेवीरिति” निधाय पूजितं कृत्वा सोमं केतुं शदि च तत्र न्यसेत् । ततः कलशं स्थापयित्वा तत्र विघ्नेशावाहनपूजनादि । ततः पूर्वद्वारशाखा-
द्वये कलशद्वयं दक्षपक्षतादिपुक्तं पूर्ववत् स्थापयेत् । ऐरावतं कलशद्वये न्यस्थापयेत् । तत्र
२५ पूर्वस्मिन् ऋग्वेदिनावृद्धिञौ द्वौ एकं वा “शांतिसूक्तनपार्थत्वेन त्वामहं वुण” इति प्रत्येकं “ऋग्वेदः पद्मपत्राशो गायत्रः सोमदेवतः । अत्रिगोत्रस्तु विमोदं कालिक् त्वं मे मखे भवेति” कृत्वा “अग्निमोक्ष” इति पूजयेत् ।

एद्वेहि सर्वाभिरसिद्धतापैरमितुतो वज्रवरामोक्ष । संवीज्यमानोऽस्मरतां गणेन रक्षाध्वरने भगवन्नपततो

“मो इंद्र इहामच्छ इह तिष्ठेति” इंद्रं सोमं परिवारं सायुधं सशक्तिकं द्वार-

३० कलशे आवाह्यं “त्रोतारामिंद्रमिति” पूजायैवा “आशुंः शिक्षान” इति पीतां पताकां पीतं वज्रं चोच्छृषेत् । तत ऐरावतस्थं पीतवर्णं सहस्रार्क्षं दक्षिणवामहस्तस्थवज्रोत्पलमिंद्रं ध्यात्वा

१ हा-वा । २ डह-फळः अपस्फुल्लकेषु-उत्तरे इति । ३ क.सं. ११११ । ४ क. सं. ११२६ । ५ क. सं. ८५१११ । ६ क. सं. ६१८० । ७ क. सं. ८३३६ । ८ क. सं. ८५१८ । ९ क. सं. ८५१८ । १० क. सं. ११२६ । ११ क. सं. ८५११० । १२ क.सं. ४४२२५ । १३ क.सं. २१०२३ । १४ क. सं. ३११३ । क्षह-पूर्णपात्र । १६ तै० सं. ११११ । १७ द्वाखस-चंद्रनादिः स-चंद्रना । १८ क. सं. ४५३२ । १९ क. सं. ७६५ । २० क. सं. ४१०३२ । २१ ८५४२२ ।

“इन्द्रं सुरपतिं श्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः । शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ ”

इति नत्वा इन्द्राय सागाय सपरिवाराम सायुधाय सशक्तिकायैत मापमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् । तत आचम्याग्नेयकोणे पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र पुडरीकममृतं च सपूज्य

“ एषोहि सर्शमर हव्यवाह मुनिप्रवर्ष्यरभितोऽभिजुष्ट ।

तेजोवता लोकागणेन सार्द्धं ममाध्वर पाहि कवे नमस्त ॥

५

“भो अग्ने इहागच्छेह तिष्ठेति” सागादिकमग्निं कलशे आवाह्य “त्वन्नो अग्र”त्यग्निं सपूज्याग्निं दूतमिति रक्ता पताका रक्त ध्वज चोच्छ्रयेत् । तत छागस्थ रक्त दक्षिणवामकरधृतशक्ति-कमडलु यज्ञोपवीतिनमग्निं ध्यात्वा

“ आग्नेयं पुरुषो रक्तं सर्वदेवमयोग्यय । धूमकेतुरजोध्वक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ”

इति नत्वा “ अग्नेये सागाय एत मापमक्तबलिं समर्पयामीति ” बलिं दद्यात् । तत कृताचमनो १० दक्षिणे गत्वा प्रतिद्वारशास्त्रं पूर्ववत्कलशद्वयं स्थापयित्वा वामन दिग्गज तत्रार्चयेत् ।

ततो यजुर्वेदिभौ द्वावेकं वा दक्षिणद्वारे शातिसूक्तजपार्थत्वेन त्वामह वृष्ण इत्युक्त्या

‘ कातराक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्टुभो विष्णुदेवत । काश्यपेयस्तु विषेन्द्रं कृत्विक् त्व मे मखे भेति ॥ ’ प्रत्येकं सप्रार्थयित्वा ज्वेति पूजयेत् । तत.

“ एषोहि वैवस्वत धर्मराज सर्शमरैरचितधर्ममूर्ते ।

१५

शुभाशुभानदशुचामर्धांश्च शिषाय न पाहि मख नमस्ते ॥

“ भो यम इहागच्छेह तिष्ठेति ” सागादिवममावाह्य “ यमार्थं सोममिति ” सपूज्य कृष्ण पताकं कृष्ण ध्वज चायगौरित्युच्छ्रयेत् ॥

ततो महिषारूढ धृतदण्डपाश दक्षिणवामकरमजनपर्वततुल्यरूपमग्निसमलोचनं यमं ध्यात्वा

“ महामहिषमारूढ दण्डहस्त महाबल । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतामिति ” २०

नत्वा ‘ सागाय यमायैत मापमक्तबलिं समर्पयामीति ’ बलिं दद्यात् ।

तत आचम्य नैऋत्या पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा कुमुददिग्गजं दुर्जयं च सपूज्य

“ एषोहि रक्षोगणनायकस्त्व विशालवेतालपिशाचसघे ।

ममाध्वर पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वरस्त्व भगवन्नमस्ते ॥

“ भो निर्ऋते इहागच्छेह तिष्ठेति ” सागनावाहासुन्वतमिति सपूज्य नीला पताका ध्वज च २५

ओषूर्ण इत्युच्छ्रित्य नरारूढं खड्गहस्तं नीलवर्णं महाबलं महाकायं बहुराक्षससयतं निर्ऋते ध्यात्वा

“ निर्ऋते खड्गहस्तं च सर्वलोकैकगवनेन । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतामिति ”

नत्वा सागाय निर्ऋतये एत मापमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।

तत आचम्य पश्चिमे प्रतिद्वारशास्त्रं कलशद्वयं निघरायाननदिग्गजं च सपूज्य चयेत् । तत

सामगावृत्तिं जावृत्तिं वा वृत्वा

“ सामवदस्तु विगाक्षाजामत शक्रदैवत । माद्वाजस्तु विषेन्द्रं शातिगठं मखे कुर्विनि

प्रार्थयन्न आयाहीति पूजयेत् वा तत

२०

“ एहोहि याद्रोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यसहाप्सरोग्भिः ।

विद्यार्धेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥ ”

“ इत्युक्त्वा भो वरुणेहागच्छेह तिष्ठेति ” सांगं वरुणमावाह्य तवोयामीति संपूज्य श्वेतां पताकां ध्वजं चेर्भं मे वरुणेत्युत्क्रुत्य मकरस्यं पाशहस्तं किरीटिनं श्वेतवर्णं वरुणं ध्यात्वा

५ “ पाशहस्तं च वरुणमर्णसां पतिमीश्वरं । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् वरुणाय नमोनमः ” ॥

इति नत्वा सांगाय वरुणायैतं माषमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् । ततोऽप्य उपस्पृश्य वायव्यां पूर्वैश्वरकलशं स्थापयित्वा पुष्पद्रव्यं सिद्धार्थं च तत्र पूजयित्वा

“ एहोहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सह सिद्धसंधैः ।

प्राणाधिपः कालकवेः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ” ॥

१० “ भो वायो इहागच्छेह तिष्ठेति ” सांगं वायुमावाह्य तव वायवृत्तसंपत् इति संपूज्य वीर्यशतामिति धूम्रां पताकां ध्वजं चोच्छ्रिय मृगारूढं चित्रांशुधं युवानं वरध्वजधरं दक्षिण-वामहस्तं वायु ध्यात्वा

“ वायुमाकाशगं चैव पवनं वेगवद्गतिं । आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतां ॥

“ अनाकरो महीजाश्व यश्चादृष्टगतिदिवि । तस्मै पूजयाय जगतो वायवेऽहं नमामि ते ” ॥

१५ इति नत्वा सांगाय वायवे एतं माषमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।

तत आचम्योत्तरे प्रतिद्वारशालं कलशद्वयं स्थापयित्वा सार्वभौमं दिग्गजं न्यस्य पूजयित्वा-ऽथर्वविदावृत्विजावुत्तरद्वारे शान्तिसूक्तजगार्थत्वेनाहं वृण इत्युक्त्वा

“ शृण्वन्नोऽथर्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदेवतः । वैश्रवायन विप्रेन्द्र शान्तिपाठं मत्से कुर्विति ” ॥ प्रार्थ्य

“ शन्नोर्वेधीरिति ” पूजयेत् ।

२० “ एहोहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधरस्व नक्षत्रगणेन सार्द्धं ।

सर्वोपधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ” ॥

‘ भो सोम इहागच्छेह तिष्ठेति ’ सांगं सोममावाह्य दयं सीमेति संपूज्य हरितां पताकां ध्वजं चाप्यार्यश्वेति न्यस्य नरयुतं पुष्पकविमानस्यं कुडलहारकेयूरसंशोभितं वरवृगदाधरदक्षिण-वामहस्तं मुकुटिनं महोदरं स्थूलकायं ह्रस्वं विंगलनेत्रं पीताबिम्बं शिवसत्त्वाय कुंभं ध्यात्वा

२५ “ सर्वैर्नक्षत्रमध्ये तु सोमो राजा व्यवस्थितः । तस्मै सोमाय देवाय नक्षत्रपतये नमः ॥ ”

इति नत्वा “ सांगाय सोमायैतं माषमक्तबलिं समर्पयामीति ” बलिं दद्यात् ।

तत ईशान्या गवाऽऽचम्य पूर्वैश्वरकलशं स्थापयित्वा सुप्रतीकनामान दिग्गजं मंगलं च तत्र पूजयित्वा

“ एहोहि विश्वेश्वर नखिशूलकपालसदांगधरेण सार्द्धं । लोकेन यज्ञेश्वर यज्ञसिद्धये गृहाणपूजां भगवन्नमस्ते ॥

“ ईशानेहागच्छेह तिष्ठेति ” तमावाह्य “ तमीशानमिति ” संपूज्य श्वेतां

३० सर्ववर्णां वा पताकां ध्वजं चाभित्वा देवसवितरित्युच्छ्रिय वृषारूढं वरदत्रिशूलयुतद-

क्षिणवामहस्तद्वयं त्रिनेत्रं स्फटिकवर्णीमीशानं ध्यात्वा

“वृषरक्षंसमारूढं शूलहस्तं त्रिलोचनं आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतां ॥”

“सर्वाधिपो महादेव ईशानः शुक्र ईश्वरः । शूलपाणिर्विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमोनम” इति नत्वा सांगायेशानायैतं माषमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।

तत आचम्येशानपूर्वयोर्मध्ये गत्वा

“एहोहि पातालधरामरेंद्र नागांगनाकिंनरगीयमान । यक्षोरगेंद्रामरलोकसंपैरनंत रक्षाध्वरमस्मदीयं ॥५”

“भो अनंत इहागच्छेह तिष्ठेति” सांगमनंतमावाह्यायंगौरिति संपूज्य मेघवर्णा श्वेतां वा पताकां ध्वजं चायंगौरित्युच्छ्रित्य अनंतं शयनासीनं ऋणसत्कर्मद्वितं पद्मशंखधरोर्ध्वाधोदक्षिणकरद्वयं चक्रगदाधरोर्ध्वाधोवामकरद्वयं नलिवर्णमनंतं ध्यात्वा

“योऽसावनंतरूपेण ब्रह्मांडं सचराचरं । पुष्पवद्धारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो नमः” ॥ इति नत्वा सांगायानंतयैतं माषमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् । तत आचम्य नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये गत्वा १०

“एहोहि सर्वाधिपते सुरेंद्र लोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ।

सर्वस्य घातास्यमितप्रभावो विशाध्वरं नः सततं शिवाय ।”

“मो ब्रह्मन्निहागच्छेह तिष्ठेति” ब्रह्माणमावाह्य “ब्रह्मजज्ञानमिति” संपूज्य रक्षां पताकां ध्वजं च

“ब्रह्मजज्ञानमित्युच्छ्रित्य चतुर्मुखं हंसारूढमक्षमालाकुशमुष्टिधरोर्ध्वाधो दक्षिणकरद्वयं सुवर्ममंडलधरोर्ध्वाधो वामकरद्वयं श्मश्रुलं जटिलं लंबोदरं रक्तवर्णं ब्रह्माणं ध्यात्वा १५

“पद्मयोनिश्चतुर्भुविर्देवावासः पितामहः । यत्नाध्यक्षश्चतुर्वैश्रस्तस्मै नित्यं नमोनमः ॥”

इति नत्वा सांगाय ब्रह्मणे एतं माषमक्तबलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।

नैऋत्यपश्चिमांतरालेऽनंतबलिदानमेशानपूर्वांतराले ब्रह्मबलिदानं चेति रूपनारायणः ।

तत आचम्य मंडपमध्येऽप्युच्चदंडो दशहस्तदीर्घास्त्रिहस्तावितृततः पंचहस्त दीर्घां हस्त विरतारो वा महाध्वजः किंकिण्यादिभुक्त इन्द्रस्ये वृष्णं इति स्थाप्यः । तत्रैव ब्रह्मपूजनं च । ततो मंडपपोटश- २०
स्तंभेषु सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । वंशेषु किन्नरेभ्यो नमः । पृष्ठे पद्मगेभ्यो नम इत्यर्चयेत् । ततः पूर्वभागो उपलितभूमातृपविश्य

“त्रिलोक्ये यानि भतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्माविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वतु तानि मे ॥

“देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ॥

“सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वतु मुदान्विताः । २५

“ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च क्षेत्रपालगणैः सह । रक्षंतु मंडपं सर्वे प्रंतु रक्षांसि सर्वतः ॥” इति पठित्वा त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यो भूतेभ्यो नमस्त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः । ब्रह्मणे विष्णवे शिवाय देवेभ्यो दानवेभ्यो गंधर्वेभ्यो राक्षसेभ्यः पन्नगेभ्य ऋषिभ्यो मनुष्येभ्यो गोभ्यो देवमातृभ्यो नम इति प्रत्येक संपूज्य भूमौ माषमक्तबलिं दद्यात् ।

ततो यज्ञमानः सर्वैऋत्विग्भिः सह प्राग्द्वारेण मंडपं प्रविश्य दक्षिणद्वारपश्चिमदेशे उप- ३०
पविश्य गुर्वादयो यथाविहितं कर्म कुरुष्वमिति वदेत् । प्रतिकुंडमकैकः कलश ऋत्विग्भिः स्थाप्य इति केचित् । गुरुणा स्थाप्य इत्यन्ये । ततो ऋग्वेदादिक्रमात्प्रागादिकुंडेषु ऋत्विजोऽग्निं स्थापयेयुः ।

१ ऋ. सं. ८।१।४७ । २ उद्देशनव्यय—अनंतशयनासीनं । ३ उ—नैऋत । ४ ह्य—पंचहस्त

विस्तारे । ५ ऋ. सं. ८।५।२३; ह्य—इंद्रस्थपक्ष । ६ ह्यकअ—मनवो; क्षध्वर मानवो ।

- तता गुरुयजमानान्विता ग्रहवर्था सर्वतोमद्रमहत्त्वदेवता स्थापयेदिति पितामहचरणा ।
 यथा । अथत्याद्रिमहत्त्वदेवतास्थापन करिष्य इति सकल्प्य स्थापयेत् । तत्र मध्ये ब्रम्हाण ।
 नृहजज्ञान गौतमो वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् स्थापने पूजने च विनियोग । एवमुत्तरत्र ।
 ॐ ब्रह्मजज्ञान । तत उदीचीमारभ्य वायव्यपर्यंत कुबेरादीन्वाय्वतानष्टौ लोकपालान्
 ५ तत्राप्यायस्व गौतम सोमो गायत्री । ॐ आर्ष्यायस्व २ अभित्वाऽजीगर्त्तं शुन शेष ईशानी
 गायत्री । ॐ अभित्वा देवसवित ३ । इद्र वो मधुउदं इद्रो गायत्री । ॐ इष्ट वोऽइत्यत ४ ।
 अग्नि काष्वा मेधातिथिराग्निर्गायत्री । ॐ अग्नि द्रूत वृणीमहे ५ । यमाय सोम यमो यमोऽनुष्टुप् ।
 ॐ यर्माय सोम ॥ ६ ॥ मापुणो घोर कण्ठो निर्ऋतिर्गायत्री । ॐ मोर्षण ॥ ७ ॥ तत्वायामि
 शुन शेषो वरुणसिष्टुप् । ॐ तत्वायामि ॥ ८ ॥ वायोशत गौतमो वामदेवो वायुरनुष्टुप् । ॐ वायो
 १० शत ॥ ९ ॥ वायुसोममध्येऽसौ वसुन् जमया अत्र मैत्रावरुणो वसिष्ठो वसवस्त्रिष्टुप् । ॐ जमया
 अत्र ॥ १० ॥ सोमेशानमध्ये एकाद्रशरुद्रान् । आऽद्रास इयावाश्व एकाद्रशरुद्रा जगती ॐ
 आर्द्रास ॥ ११ ॥ ईशानेन्द्रमध्ये द्वादशादित्यान् । त्याधु सामदो मत्स्यो द्वादशादित्या गायत्री ।
 ॐ त्याधु क्षत्रियान् ॥ १२ ॥ इन्द्राग्निमध्येऽश्विनौ राहुणो गौतमोऽश्विनावुष्णिक् । ॐ अश्वि-
 नावर्ति ॥ १३ ॥ अग्निममध्ये विष्वेदेवान् सपेयुक्वान् । ओमासोमभुवर्दोऽश्वेदेवा गायत्री ॐ
 १५ मास ॥ १४ ॥ यमनिर्ऋतिमध्ये सप्तयज्ञान् । अभित्य देव गौतमो वामदेव सप्तयज्ञा प्रकृति । अभित्य
 देव सवितासोऽथो कविक्रतुमर्चामि सत्यसव रत्नघामभिप्रिय मर्ति कवि । ऊर्ध्वायस्यामतिर्मा
 अद्विभूतसर्वमनि हिरण्यपाणिरामिर्मात सत्रतु कुर्षीश्व ॥ १५ ॥ निकृतिवरुणमध्ये मृतनागान् ।
 आयगो सार्धराज्ञा सर्पा गावत्री । ॐ आयगो ॥ १६ ॥ वरुणवायुमध्ये गधर्वाप्तरस ।
 अप्सरसामैतशक्रव्यभृगो गधर्वाप्सरसोनुष्टुप् । ॐ अप्सरसा गधर्वाणा ॥ १७ ॥ ब्रह्मसोममध्ये
 २० स्कन्ददीश्वरशुन्महाकालान् । कुमारस्कदस्त्रिष्टुप् । ॐ कुमार माता ० ॥ १८ ॥ ऋषममृषभो
 वेराजो ऋषमोऽनुष्टुप् । ॐ ऋषम मा ० ॥ १९ ॥ नक्षेत्रज्ञानम्ये दक्षार्दोन् सप्त । अदिति
 लोके वृहस्पतिर्दक्षोऽनुष्टुप् । ॐ अदितिर्लोकजनि ० २० २१ ॥ नक्षेत्रमध्ये दुर्गा विष्णु च ।
 तामग्रणीं सौमरिदुर्गात्रिष्टुप् । ॐ तामग्रिर्वर्णा ० ॥ २२ ॥ इद विष्णु काष्वा मेधातिथि
 त्रिष्टुर्गायत्री । ॐ इद विष्णु ० ॥ २३ ॥ नक्षत्रयमध्ये स्वधा । उदीरता शस स्वधा
 २५ त्रिष्टुप् । उदीरता सूनृता ० ॥ २४ ॥ ब्रह्मयममध्ये मृत्युरोगान् । परमृत्यो सकुसुको
 मृत्युरोगास्त्रिष्टुप् ॥ ॐ पर मृत्यो अनु ० ॥ २५ ॥ यमनिर्ऋतिमध्ये गणपतिं । गणानां त्वा
 गुत्समदो गणपतिर्जगती । ॐ गणाना त्वा ० ॥ २६ ॥ ब्रह्मवरुणमध्ये अप । ईशोदेवी-
 रांवरिष सिंधुदीप आपो गायत्री । ॐ शन्नो देवी ॥ २७ ॥ ब्रह्मवायुमध्ये मरुत । मरुतो

१ ज्ञाघररदय—सर्वतोम्रे मद्रद्वता । २ ह्य—अर्चयत्यादि । ३ ऋ स १।६।२३ ।
 ४ ऋ स १।२।१३ । ५ झ—उदो । ६ ऋ स १।१।२५ । ७ ऋ स ७।६।१६ । ८ ऋ स
 १।३।१६ । ९ ऋ स १।२।१५ । १० ऋ स ३।७।२४ । ११ ऋ स ५।४।६ । १२ ऋ स
 ५।३।२१ । १३ ऋ स ६।१।५१ । १४ ऋ स १।६।२७ । १५ झ—उदीरति । १६ घखरहण
 कृष्ण । १७ ज्ञाघअइ—निन्दति । १८ ऋ स ८।८।७७ । १९ ख—मैतृश झ—मैतृस ।
 २० ऋ स ८।७।१४ । २१ ऋ स ३।८।१४ । २२ ऋ स ८।८।२४ खइ—साक्यो । २३ ऋ स
 ८।३।१ । २४ ऋ स १।२।७ । २५ २।१।५; रक्षकदयड—अवर । २६ ऋ स ७।६।२६ ।
 २७ ऋ स २।६।२९ । २८ अघररयदनइकक्षड शनोवरीव ।

यस्य राहुगणो गौतमो मरुतो गायत्री । “ ॐ मरुतो यस्य ” ॥ २८ ॥ ब्रह्मण पादमुञ्चे कर्णिकाध पृथ्वी । स्यो ना मेधातिथिर्भूमिर्गायत्री ॥ “ स्योर्ना पृथिवि ॥ ” ॥ २९ ॥ तत्रैव मगादि नयः । इम मे सिंधुक्षितैरेयमेधो गगायमुनासारस्वत्यो जगती । “ ॐ इम मे गगे ” ॥ ३० ॥ तत्रैव सप्त सागरान् । घाम्नो घाम्नो राजन्नितो वरुण नो मुच । यदापो अन्न्या इति वरुणेति शयामहे ततो वरुण नो मुच । मयि वापो मोषधीर्हिसीरितोविश्वैवपचामस्वेतो वरुण ना मच । ५ तदुपरि मेरु नाम्नाऽऽवाह्य सोमादिसमीपे क्रमेणायुधानि गदा त्रिशूल वज्र शक्तिं दृढ सङ्ग पाश अकृश । तद्वाह्ये उत्तरादितः गौतम । भरद्वाज । विश्वामित्र । कश्यप । जमदग्नि । वसिष्ठ । अत्रि । अरुधर्ता । तद्वाह्ये पूर्वादि । ऐन्द्रो । कौमारी । ब्राह्मी । वाराही । चामुडा । वैष्णवी । माहेश्वरी । विनायकीमित्यष्टौ शक्ती प्रतिष्ठाप्य प्रत्येक सहावाह्य पूजयेत् । ततस्तस्यामेव वधा वल्ललिखित वक्ष्यमाणमंडलेष्व्यादित्यादिदेवता, स्थपयेत् पूजयेच्च । अस्मिन्कर्माणि ग्रहादिस्थापन पूजन १० च करिष्ये” इति संकल्प प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषि परमात्माऽग्निर्देवता देवो गयत्री छद् व्याहरीना क्रमेण जमदग्निर्भरद्वाजभृगव ऋषय अग्नित्रायुसूर्या देवता देवी गायत्री देवी उग्रिक् देवी बृहत्पृथ्वीसि सूर्यावावाहने विनियोग । केचिन्मत्रान्पदावाहन आहु । तत्र ग्रहपीठमध्ये वेतुले प्राङ्मुख सूर्य रक्तपुष्पाक्षते आ कृष्णेन हिरण्यस्तूप सविता त्रिष्टुप । सूर्यावाहन विनियोग । ३ आकृष्णेन रजसा ॐ भूर्भुव स्व कर्लिगदेशान्द्रव काश्यपगोत्र सूर्येहागच्छत्वावाह्य १५ तिष्ठेति स्थापयेत् । एवं सर्वत्र मत्राति व्याहृतीरुक्त्वेहागच्छेह तिष्ठेति स्थापयत् । तत आग्नेये चतुरस्र प्रत्यङ्मुख सोम श्वेतपुष्पाक्षते आप्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री सोमावाह० । यमुनातीरोद्भव आग्नेयगोत्र सोम ॥ २ ॥ ततो दक्षिणे त्रिकोणे दक्षिणामुल भौम रक्तपुष्पाक्षतेऽग्निर्मूर्द्धाविरूपोऽगारको गायत्रीअगारकावाह० ॥ अवतीसमुद्भव भारद्वाजसगोत्र भौम० ३ । तत ईशान्ये वाणाकारे उद्भुमुख बुध पीतपुष्पाक्षतेऽरुद्रुध्यध बुध सौम्यो बुध सिष्टप बुधावाहने० २० मगधदेशोद्भव आग्नेयसगोत्र बुध० ४ ॥ तत उत्तरतो दीर्घचतुरस्र उद्भुमुख वृक्षपति पीत पुष्पाक्षतेऽर्बुहस्पते गृत्समदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप । सिंधुदेशोद्भव आगिरसगोत्र बृहस्पत० ५ ॥ तत पूर्वे पचकोणे प्राङ्मुख शुक्र शुक्रपुष्पाक्षते शुक्र पारांश्वर शुक्रो द्विपदाविराट । भोजकटदेशोद्भव भार्गवसगोत्र शुक्र० ६ ॥ तत पश्चिमे धनुषि प्रत्यङ्मुख शनि कृष्णपष्पाक्षते शमग्निरिरे विठि शनिरुष्णिक सौरार्द्रज काश्यपगोत्र शनेश्वर० ७ ॥ ततो नैऋत्य शूर्पाकारे दक्षिणामुल राहु कृष्णपुष्पाक्षते कया नो वामदेवो राहुर्गायत्रीराहावाह० ८ राठिनपुरोद्भव पैठिनासिसगोत्र राहो० ८ ॥ ततो वायव्ये ध्वजाकारे दक्षिणामुल क्तु धूमपुष्पाक्षते केतु मधुचदा केतवो गायत्री० अतर्वेदिसमुद्भव जैमिनिसगोत्र केतो इहागच्छेह तिष्ठेति ॥ ९ ॥

१ ऋ घ १६।११ । २ ऋ स १।२।६ । ३ ज्ञ-क्षिप्र । ४ ऋ स ८।१।६ । ५ अडनदकदक्ष यो । ६ ज्ञ-सि । ७ ज्ञ-अध्यवा । ८ ज्ञ-नाम । वाह्य, अरुद्रय-व ह्य न-नाम्नावाह । ९ ध-अष्टा शक्ती दयइ-अष्टौ शक्ता दअकमहाक्षस्वर-राक्षस । १० ज्ञ-सहवावाह यइद-आवाह । ११ अक नडक्ष-गठ । १२ यइ-अे मज्ञअ-को । १३ उधक्ष-वनेल । १४ हारकाक्षते । १५ ऋ स १।२।६ । १६ ज्ञ-भारद्वाजगोत्र । १७ ध पारशर दक्ष पराशर । १८ क्षडइदय-सौरार्द्रदेशोद्भव । १९ ज्ञड-नैऋत्ये । ज्ञ-वा ना केतवो राहुगच्छ—

- सर्वे वा आदित्याभिमुक्ताः । अपाधिदेवता श्वेतपुष्पाक्षरैः जमात्सूर्यादीनां दक्षिणतः स्थाप्याः ।
 त्र्यम्बकं वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् विनियोग सर्वत्र श्रेयः । ॐ त्र्यम्बकं ॐ भूर्भुव स्व ईश्वरं ॥ १ ॥
 गौरीनिर्माय दीर्घतमा उमा जगती । सोमदक्षिणे उमा ॥ २ ॥ यदकंदो दीर्घतमास्कदस्त्रि-
 ष्टुप् स्कदः ॥ ३ ॥ विष्णोर्नुकं विष्णोर्दीर्घतमाविष्णुस्त्रिष्टुप् विष्णोः ॥ ४ ॥ ब्रह्मजज्ञान गौतमो
 ५ वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् ब्रह्मजं ॥ ५ ॥ इंद्र वो मधुच्छदा इन्द्रो मायत्री इंद्र वो ० ॥ ६ ॥ यमाय
 सोम यमोऽनुष्टुप् यमार्यं ॥ ७ ॥ मोषुणो घोरः कृष्णः कालो मायत्री । मोषुणः परा ० ॥ ८ ॥
 उपो वाज प्ररुद्रप्वधिरगुप्तो बृहती । उपो वाज ० ॥ ९ ॥ एवमेव शुक्लपुष्पाक्षरैर्ब्रह्मणा
 वामे मत्राते न्याहतीरिहागच्छेह तिष्ठेति चोत्का प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् । अग्निं
 काव्यो मधोतिथिराग्नीमायत्री । ॐ अग्निं दूत ॥ १ ॥ अश्वु भे मेघातिथिरापोऽनुष्टुप्
 १० ॥ २ ॥ स्यो ना मेघातिथिर्भूमिर्गायत्री ३ इद्रं विष्णुर्मेघातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ ४ ॥
 इद्र श्रेष्ठानि गुत्समद्र इद्रस्त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ इद्राणी वृषाकपिर्विद्राणी पक्तिः ॥ ६ ॥
 प्रजापतेर्हिरण्यगर्भं प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ ७ ॥ आयगो सार्पराज्ञी सर्पा मायत्री ॥ ८ ॥
 ब्रह्म जज्ञान गौतमो वामदेवो ब्रह्मात्रिष्टुप् ॥ ९ ॥ तत शुक्लपुष्पाक्षरैर्विनायकादीन्
 पच गणानां त्वा गुत्समद्रो गणपतिर्जगती । राहोरुचरतो विनायक । जातवेदसे कश्यपो
 १५ दुर्गा त्रिष्टुप् । शनेरुचरतो दुर्गा ॥ २ ॥ तत्र वायवृतस्पते द्यश्व आगिरसो वायुर्गायत्री ।
 रवेरुचरतो वायु । एतान्मत्रान्पठति साप्रदायिका । तत्र केषुचिन्मत्रेषु मूलं चिन्त्य ॥ ३ ॥
 आदित्यब्रह्मस्य व स आकाशो मायत्री । राहोर्दक्षिणे आकाश ॥ ४ ॥ एषो उपा प्रस्कण्डोऽचिनो
 गायत्री । अश्विनाविहागच्छेत्तमिह तिष्ठतामिति केतोर्दक्षिणेऽचिनो ॥ ५ ॥ एतानि विनायकादि-
 स्थानानि चिंतामणौ । विनायकादीन् पच उत्तरत एवेति समदाय ॥ एव द्वाविंशदेव देवता
 २० इति रूपनारायणादयः । हेमाद्रौ तु लोकपाठादीनामपि सूर्याभिमुक्तानां द्विभु स्थापनमुक्तं ।
 तयथा । इद्र विश्वामेता माधुच्छदस इद्रोऽनुष्टुप् । इद्र इहागच्छेह तिष्ठेति पूर्व इद्रं । एवमुत्तरत्र ॥ १ ॥
 अग्निं मेघातिथिराग्नीमायत्री ॥ २ ॥ यमाय सोम यमोयमोऽनुष्टुप् ॥ ३ ॥ मोषुणो घोरः कृष्णो
 निकर्त्तिगायत्री ॥ ४ ॥ त्वनो ॥ अग्रे वामदेवो वरुणस्त्रिष्टुप् ५ तत्रैव वायो व्यश्वो ॥ वायुर्गायत्री ॥ ६ ॥
 सोमो घेनु गौतम सोमस्त्रिष्टुप् ॥ ७ ॥ तमीशान गौतम ईशानो जगती ॥ ८ ॥ सहस्रशीर्षा
 २५ नारायणाऽनतोऽनुष्टुप् । ईशानपूर्वार्धयोर्ध्वेऽनत ॥ ९ ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञान गौतमो वामदेवो ब्रह्म
 त्रिष्टुप् । नैऋत्यपश्चिमयोर्ध्वे ब्रह्मज ॥ १० ॥ तत उत्तरे क्षेत्रस्य वामदेव क्षेत्रपालोऽनुष्टुप् ।
 वास्तोष्पते वसिष्ठो वास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् । ततो लक्षहोमश्चेदिद्रं ११ मित्रमित्यनेन ।

“ सायध्वनिशरीरस्त्व वाहन परमोष्ठिन । विषयापहरो नित्यमत शांति प्रयच्छ मे ॥ ”

इत्थनेन चोत्तरे गरुडमतमावाहा रवे पूव शेष सोमस्याग्रे वासुकिं भौमाग्रे तक्षकं बुधोत्तरे कर्को-

१ घ—रुद्रावाहनं विनियोगे सवत्र दोष, द्रय—त्र्यम्बकं वा सर्वत्र श्रेयः । २ क्ष पाठ । उ—यदकंद
 ३ लक्ष—पाठ । ४ क्ष पाठ, उ—कालाय । ५ क्षाफ—स्त्रिष्टुप् । ६ क्षा—छंद । ७ क्ष—ता ।
 ८ फहर—निशदेवता । कप—निशदेवता नइद्र— ९ क्ष—विश्वो । १० क्ष—तवायामि शुन शेषो—
 ११ द्रय—वायावधौ वायुगायत्री । १२ क्ष+वागिरसो । १३ क्ष व स ३।८।९ ।

उत्कं । बृहस्पतेरग्रे पद्मं शनिपश्चिमे शंखपालं राहोः पुरः कंबलं केतोः पुरः कुलिकं । पीठात्प्राच्या-
 मश्विन्यादि सप्तनक्षत्राणि । विष्कुभादि सप्तयोगान् । बववालंयकरणे । सप्तद्वीपानि ऋग्वेदं च ।
 दक्षिणे पुष्यादि सप्तनक्षत्राणि । धृत्यादिसप्तयोगान् । कौलवतैतिलकरणे । सप्तसागरान् । यजुर्वेदं
 च । पश्चिमे स्वात्यादि सप्त नक्षत्राणि । वज्रादि सप्तयोगान् । गरवाणिजकरणे । सप्तपातालानि
 सामवेदं च । उत्तरे । अभिजिदादि सप्तनक्षत्राणि साध्यादि पट्टयोगान् । विष्टिकरणं । भूरादीन् ५
 सप्तलोकान् । अथर्ववेदं च । वायव्ये ध्रुवं सप्तर्षीश्च । अथ यथावकाशं मंगादिसप्तसरितः ।
 सप्तकुलाच्छान् । अष्टौ वसून् । द्वादशादित्यान् । एकादशरुद्रान् । एकोनर्पचाशन्मरुतः । षोडश
 मातुः । पट्टतुरन् । द्वादशमासान् । द्वे अयने । पंचदश त्रिथीः । षष्ठि संवत्सरान् । सुपर्णान् ।
 नागान् । सर्पान् । यक्षान् । गंधर्वान् । विद्याधरान् । अप्सरसः । रक्षांसि । भूतानि । मनुष्यानि ।
 कोटिहोमे तु वेदेः पूर्वं ब्रह्माणं । मध्ये जनार्दनं । पश्चिमे रुद्रं । उत्तरे स्कंदमित्येतानप्यावाहयेत् १०
 पूजयेच्च । ततोऽस्मिन्कर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये” इति संकल्प्य चक्षुषीं आज्येनेत्यंत-
 मुक्त्वा सूर्यादीन् ग्रहान् समिद्राज्यनेत्रेयशेषचर्चभिरष्टसहस्राष्टशताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्ययाऽ-
 धिदेवताप्रत्यधिदेवनादिनायकादीन् लोकपालांश्चामुक्तसंख्यया एतैरेव द्रव्यैः क्षेत्रपालादींश्चामुक्त-
 संख्यया सूर्याद्याः सर्वा देवना दशसंख्याकतिलाहुतिभिः अग्निं वायुं सूर्यं मजापतिं च प्रत्येकं
 पंचविंशतिशतमिताभिस्तिलाहुतिभिर्घृक्ष्ये । लक्षहोमे पंचविंशतिसहस्रमिताभिः । कोटिहोमे १५
 पंचविंशतिलक्षमिताभिरिति विशेषः । ततः शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि यज्ञ इत्येतमुक्त्वा समिद्धय-
 मादाय निर्वापादिक्रमेण गुडोदनादीन् नवान्याश्च शुद्धांश्वयोर्विंशतिरिति द्वाविंशत् नवैव वा चरुन्
 अपायित्वा पंचभिः षोडशाभिर्वापचारैः संपूजयेत् । तत्र वस्त्राणि ग्रहवर्णानि । रविभौमयो रक्त-
 चंदनं । चंद्रशुक्रयोः श्वेतचंदनं । बुधगुर्वोः कुंकुमयुतं । शनिराहुकेतूनां कृष्णागुरुं । पुष्पाणि
 तत्तद्वर्णानि । धूपास्तु । सहस्रकीर्णवासं । घृताक्तवाः । रालमगुरुं सिल्लकं । विट्वयुतागुरुं गुग्गुलुं । २०
 लाक्षां मक्षः क्रमाद्वायव्या दत्त्वा उदीप्यस्वेति सर्वेभ्यो दीपान् दत्त्वा गुडोदनं पायसं नीवारोदनं
 क्षीरयुतषाण्डकौदनं दध्योदनं घृतोदनं तिलमापयुतमोदनं मांसोदनं चित्रोदनं च क्रमान्निषेदेत् ।
 अधिदेवतादिभ्यस्तु वासोर्गंधपुष्पाणि श्वेतानि । गुग्गुलुर्धूपः । नेत्रेण वा सादि यथा लाभं ।
 सूर्यादिद्वात्रिंशतामन्येषां च सर्वेषां पूजा पदार्थानुत्तमयेनैव । ततो वेदांशान्यां कलशं संस्थाप्य
 तत्र वरुणमावाह्यं संपूज्याभिमंत्रयेत् । तथ्या २५

“ कलशस्य मुले विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥
 “ कृक्षो तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुंधरा । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥
 “ अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ॥
 “ अत्र गायत्री सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा । आयातु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।
 “ देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽऽसि तदा कुंभं विधृतो विष्णुना स्वयं ॥ ३०
 “ त्वत्तो ये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वन्नि स्थिताः । त्वन्नि तिष्ठति भूतानि त्वन्नि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥

१ क्ष-कौलवतैतिलकरणे । २ इनक-क्षस्त्रपरदय-तिथीन् । ३ इनअकधक्ष-पाठः । ४ दक्ष-
 विंशतिसप्त । ५ क्षस्त्रधफअ-पाठः ।

“ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपेतृकाः ॥

“ त्वपि तिष्ठति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः ॥

“ त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव । सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदेति ॥”

ततः फलपुष्पमालोपशोभितं वितानं बृहस्पतिदेवतं सूर्यादिभ्य इदं न ममेत्पुत्सुज्य

५ बृहवेषुपरि वशीयात् । ततश्चर्वासिदानवाज्यभागानेव यजमानः सर्वा आवाहिताः । सूर्यादि-
देवताः अग्निवासुसूर्यप्रजापतीश्वोद्दिश्य समिद्राज्यचरुतिलान् हेतुमुत्सृजे न ममेति त्यजेत् ।
ततो ऋत्विजः समिद्रज्यनेवेषुशेषचरुन् क्रमेणावाहिताभ्यो देवताभ्योऽष्टसहस्राद्यन्यतमसंख्यया

समस्तव्याहृतिभिर्ब्रह्ममाणतत्तन्मंत्रैर्वा हृत्वा घृताकातिलैः ताभ्य एव देवताभ्यः प्रत्येकं दश

१० दशाहुतीर्हुत्वा सोमं राजानमिति स्विष्टकृतं हुत्वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरितिलैरयुतं लक्षं कोटिं
वा जुहुयुः । तत्र होमे ऋग्वेदिनस्तावद्रावाह्नौकानेव मंत्रान्पठंति । यजुर्वेदिनां तूच्यते ।

आकृष्येन हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् सूर्यप्रतीत्ये तिलाज्यहोमे विनियोगः । “ ॐ आकृष्येन०
पश्यन् ” स्वाहा । इदं सूर्याय० । एवं सर्वत्र । इमं देवा वरुणः सोमो यजु० । इमं देवानां०

राजा ॥ २ ॥ अग्निर्मूर्ध्नीविरूपोऽगारको गायत्री ॥ ३ ॥ उद्बुध्यस्व परमेष्ठी बुधश्चिष्टु ॥ ४ ॥

१५ बृहस्पते गृहसमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ अत्रात्प्रजापति अश्विसरस्वतीद्राः शुक्रो जगती ॥ ६ ॥
ज्ञो दध्यडापर्यणः शनिर्गायत्री ॥ ७ ॥ कया नो वामदेवो राहुर्गायत्री ॥ ८ ॥

केतुं मघच्छदाः केतवो गायत्री ॥ ९ ॥ अयाधिदेवताना । अयं वक् वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप्
॥ १ ॥ अत्र प्रणीतोदकं स्पृशेत् । श्रीश्वेत्युत्तरनारायण उमा त्रिष्टुप् ॥ २ ॥ यदनेद्रो

भास्करजमदग्निदीर्घतमावेस्कंश्चिष्टुप् ॥ ३ ॥ विष्णोरराटमुत्थ्यो विष्णुर्यजुः । विष्णोरराट०
२० त्वा ॥ ४ ॥ आब्रह्मन् प्रजापतिर्वह्नायजुः । आब्रह्मन्० कल्पता ॥ ५ ॥ सजोपा विश्वामित्र

इन्द्रश्चिष्टुप् ॥ सजोपा इद्र ॥ ६ ॥ असियमोभास्करजमदग्निदीर्घतमसो यमश्चिष्टुप् ॥ ७ ॥ अत्र प्रणीतोदकं
स्पृशेत् । कार्पूरसि दध्यङ्कापर्यणः कालोऽनुष्टुप् ॥ ८ ॥ अत्रापि प्रणीतोदकं स्पृशेत् ।

चित्रावसोर्कपयश्चित्रगुप्तो जगती चित्रावसोः०शीय ॥ ९ ॥

“ अथ प्रत्यधीदधतानां ॥ अग्नि दूत विरूपोऽग्निर्गायत्री ॥ १ ॥ अइवेतर्बृहस्पतिरापः पुर
२० ठाण्णिक ॥ २ ॥ स्योना मेघातिथिः पृथिवी गायत्री ॥ ३ ॥ इदं विष्णुर्मेघातिथिविष्णुर्गायत्री ॥ ४ ॥

त्रातारं मार्ग्यं इद्रश्चिष्टुप् ॥ ५ ॥ अदित्यैदध्यङ्कापर्यण इन्द्राणी यजुः । आदित्यैराज्ञासि०
ष्णीपः ॥ ६ ॥ प्रजापते वरुणः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ ७ ॥ नमोस्तु देवाः सर्पानुष्टुप् ॥ ८ ॥
ब्रह्मप्रजापतिर्वह्ना त्रिष्टुप् ॥ ९ ॥

“ अथ विनायकादिपंचानां । गणानां त्वा प्रजापतिर्मणपतियजुः । गणान् त्वा० मम
३० ॥ १ ॥ अवे प्रजापतिर्दुर्गानुष्टुप् ॥ २ ॥ वातो वा गंधर्वा वात् ठाण्णिक प्रमाणत । आवाहने विनियुक्ता-

नभ्येताम् होमे पठंति । तत्र ब्रह्मणां संप्रमाणका एव । अन्येषां तूच्यते । आबो राजानं वामदेवो
रुद्रश्चिष्टुप् । आपोहिष्ठा आबरीष सिंधुदीपा उर्भा गायत्री । स्योना मेघातिथिः स्कंदो गायत्री । इदं

विष्णुर्मेघातिथिविष्णुर्गायत्री । त्वनि-सप्रथा गौतमो ब्रह्मा बृहती । इद्रमिहेवतातय उर्कसग्निद्र-

१ अहक-आवाहनमन्त्रेव । २ ब्रह्म-अग्निना । ३ ठ-समापका एव । ४ ठअख-अत्यो ।

५ ज्ञ-शामिदेवतातम् । ६ न-सुगिद, अक-सुगिद, यदख-सुगिद ।

स्त्रिष्टुप् । आयगौः सार्पारज्ञां यमो गायत्री । ब्रह्मजज्ञानं गौतमो वामदेवः कालस्त्रिष्टुप् । यदा-
ज्ञातं कौशिक चित्रगुप्तोऽनुष्टुप् । अग्नि दूतं काण्वो मेधातिथिर्गिर्यायत्री । उदुत्तमं गौतमो
वामदेव आपस्त्रिष्टुप् । पृथिव्यर्तारिक्षं विष्णुः पृथिव्युष्णिक् । सहस्रशीर्षा नारायणो विष्णुरनु-
ष्टुप् । इंद्रायेंद्रो मरुचत उत्तानपर्णे सुभगे प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् । नमो अस्तु
सर्पेभ्यो देवाः सर्वानुष्टुप् । एव ब्रह्मा प्रजापतिर्ब्रह्मा द्विपदा गायत्री । आतून इन्द्रः कुसीद ५
काण्वो गणपतिर्गायत्री । जलवेदसे ऋषयो दुर्गां त्रिष्टुप् । आदिद्वत्त आकाशो गायत्रा ।
क्राणान्नितो वायुः ऋषिः । आकाशादिभ्यस्तु स्थापनमत्रा एव । शेषवामुक्थादिभ्यस्तु प्रणवाद्याः
स्वाहाता नाममत्रा एव । लक्ष्मकोटिहोमयोरिन्द्र मित्रमित्यनेन मरुत्पद्धौम । कोटिहोमे तु
ब्रह्मजनाईनरुद्रस्कंदेभ्योऽपि नाममत्रैर्होम । ततो यजमानो मडपपागद्दारकलशसमीपे त्रातारिन्द्र
गर्ग इन्द्रस्त्रिष्टुप् । इंद्रप्रीत्यै बलिदाने विनियोगः । त्रातारिन्द्र इद्राय सागाय सपरिवाराय १०
सायुधाय सशक्तिकायामु सदीपमापभक्तवलिं समर्पयामि नम इति सदीपमापभक्तवलिं दत्त्वा
भो इंद्र दिवो रक्ष बलि भक्ष मम सकुटुबस्यायुः कर्ता क्षेमकर्ता शुभकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता
तुष्टिकर्ता भवेति प्रार्थयेत् । एवमान्येभ्योऽपि होमोक्तान्यादिमत्रैर्वलिदान प्रार्थन च ।
एवमधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितेभ्यः सूर्यादिग्रहेभ्योऽपि होमोक्तैस्तत्तन्मंत्रैर्विनायकदुर्गात्रायाकाशाश्वि-
वास्तोष्पतिः शत्रोधिपतिभ्यश्च तत्तन्मंत्रैर्होमोक्तैरेव । १५

तत आचार्यो यजमानान्वारब्धः सुचिस्रुवेण द्वादशवारं नारिकेलादिकलयुक्ताज्य गृहीत्वा
पूर्णाहुतिं जुहुयात् । तत्र मत्रा । समुद्रादूर्ध्विरिति तृचस्य गौतमो वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् । पूर्णा-
हुतौ विनियोगः । एवमग्रेऽपि विनियोगः । मूर्ध्नि दिवो भरद्वाजो वैश्वानरस्त्रिष्टुप् । पुनराग्निर्वसुः रुद्रा-
दित्यास्त्रिष्टुप् । पूर्णादिविंशिव्येदेवा शतक्रतुरनुष्टुप् । सप्त ते अग्ने सप्तवानग्निर्जगती । धाम
ते वामदेव आपो जगती । धर्मं तेऽस्वाहेति । यजमानस्तु इन्द्रमग्नये वैश्वानराय वसुः रुद्रादित्येभ्य- २०
शतक्रतवे सप्तवते अग्नयेभ्यश्च न ममेति त्यजेत् ।

कार्तियानां तु मूर्धानं दिव इत्येव पूर्णाहुतिमत्र । अग्नय इद्रं न ममेति त्याग ।
सामगानां तु प्रजापतिरूपिर्गायत्रीछंद इन्द्रो देवता यशस्कामस्य यजमानस्य यजनीयप्रयोगे
विनियोगः । पर्णहोम यशसा जुहोमि योऽग्ने जुहोति वरपस्मे वृद्धाति । वर वृणे यशसा मामि
लोके स्वाहेत्यनेन सुवेणैव होमः । इद्रायेदं न ममेति त्यागः । २५

ततो वसोर्द्धारया होष्यामीति सकल्प्य यजमानो वसोर्द्धारा जुहुयात् । मत्रास्तु अग्नि-
मीळ इति नवाना मधुच्छद्रा अग्निर्गायत्री वसोर्द्धाराया विनियोगः । विष्णोर्नुकमिति षण्णा दीर्घ-
तमा विष्णुस्त्रिष्टुप् । आ ते पितरिति पचदशाना गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् । स्वा दिष्टयेति नवाना
मधुच्छद्रः पवमानसोमो गायत्री । महावैश्वानरसाम्नो महावैश्वानरः ऋषिर्वैश्वानरो देवता । यथ्या-
बृहतीछंदः । ज्येष्ठमाग्नो भरद्वाज ऋषिर्वैश्वानरो देवता त्रिष्टुप्छंदः । वसोर्द्धारा जुहोतीत्यनुवाकमपि ३०

१ ङ—ऋषिः । २ झ—प्रदाने । ३ ङक्ष—दिश, इयद्—त्रिदशा । ४ ङ—दि । ५ ङ—
एवमपि । ६ झ—जो ।

पठंति शिष्टाः । एवं वसोर्द्धारिं हुत्वा पूर्णपात्रविमोकादि च यथाशास्त्रं समाप्त्याचार्यसहिता
ऋत्विजः सर्वोपघोमिन्सुल्लिखितं पवित्रुयादिसहितं यजमानं स्वस्वशास्त्रीयैर्मंत्रैर्वहृपीठ-
समीपस्थकलशोदकेन संपातकलशोदकेन वाऽभिषिंचेयुः । पौराणैश्च । ते च

“सुरास्वामभिषिंचंतु ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवो जगन्नायस्तथा संकर्षणो विभुः ॥

५ “प्रद्युम्नश्चानिन्दश्च भवंतु विजयाय ते । आसंदलोऽग्निर्मगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥

“वरुणः पवनश्चैव धनाद्यपक्षस्तथा शिवः । ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः पांतु ते सदा ॥

“कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः अद्वा क्रिया मतिः । बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः क्रांतिश्च मातरः ॥

“एतास्वामभिषिंचंतु देवपत्न्यः समागताः ।

“आदित्यश्चेद्रमा भौमो पुषर्जीवसितार्कजाः । महास्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥

१० “देवदानवगंधर्वा घ्नाराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मन्त्रो गावो देवमातर एव च ॥

“देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः । अस्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥

“ओषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये । सरितः सागराः शैलास्नीर्यानि जलदा नगाः ॥

“एते त्वामभिषिंचंतु सर्वकामार्थसिद्ध्य ” इति । तच्छंयोरारवृणीमह इति ।

ततो यजमानः स्यात्वा शुक्रगंधमारुपांवरया आचार्यादीन्प्रणम्य संपूज्य तेभ्यो दक्षिणां
१५ दद्यात् । तत्राचार्याय धेनुः । ब्रह्मणे कृष्णोऽर्नङ्गान् । एवं सद्रस्यत्विग्द्वारपालादिभ्यो यथाशक्ति । तथा
धेनुः शंखस्तथानङ्गान् हेम वासो हयः क्रमात् । कृष्णा गौरायसं छागं एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥
ग्रहानुद्दिश्य देव्याः । ततः शक्त्या ब्रह्मणान् भोजयेत्संकल्पयेद्दाऽशक्तौ । ततो दीनानायेभ्यो
भूयसां दक्षिणां दत्त्वा मंडपदेवतानां ग्रहपीठदेवतानां चोत्तरपूजां कृत्वा “यांतु देवगणाः ”
‘अभ्यारामिद्द्रयो । उत्तिष्ठ बर्हणस्पत ’ इति तां उत्थाप्य त्रिसुज्य मंडपादीन् प्रतिमादींश्च
२० सर्वान् संभारानाचार्याय प्रतिपाथ “यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या ” “प्रमादात्कुर्वतामिति ”
पठित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा विप्राशिषो गृहित्वा तानमस्कृत्य सुहृद्युतो भुंजीतेति सर्वं शिवं ।

इतिश्रीमद्भृशंकरामजनीलकंठकृते शांतिपरिभाषाप्रयोगः ।

अथ ग्रहयोगशांतिः ।

यामले

२५ “हुर्मिक्षादिभयं चैव चतुर्ग्रहसमन्वये । महारोगमथं राष्ट्रक्षयो वृष्टिविनाशनम् ॥

“पंचग्रहसमायोगे हुर्मिक्षं संकरादिकं । नृपवैरे गर्भनाशो जायते जननाशनम् ॥

“ग्रहपट्टकसमायोगे मंत्रिणो मरणं भवेत् । पश्वश्वादिभयं सर्वं संकरादिजनक्षयः ॥

“पट्टराज्ञीविनाशो वा महामयमथापि वा । सप्तग्रहसमायोगे क्षितीशमरणं भुवं ॥

“जगत्प्रलयमेवापि तदा निर्मानुषं जगत् । अत ऊर्ध्वं महोत्पातनानाहुःखमहाकुलं ॥

३० “सूर्यः स्यान्न्यतिरिक्तश्चेत्तदा योगो महाद्भुतः । विना चंद्रेण योगोऽपि जगत्प्रलयकारणम् ॥

१ क-मानवो, दय-मानवः; ड-सुनयो । २ ड-पाठः । ३ झ-धेनु । ४ झ-कृष्णमनऽवाहन ।
५ झ-छागं । ६ ऋ. स. ६।५।१६ । ७ ऋ. सं १।३।२० । ८ शंङ-जान्; इधरवदय-इति टल्यान् ।
९ झ-जवक्षयो नृपवैरं गर्भनाशो जननारानम् ।

- “ तदक्षजातजंतूनां महारोगो महामयं । अर्थनाशः स्थाननाशो मानहानिर्नृपिडिनं ॥
 “ वातपित्तादिसंभूतमहापीडाग्रहद्भयं । समा योगग्रहा नृणां दोषान् कुर्वति सर्वदा ॥
 “ पण्मासाभ्यंतरे वाऽपि आयुर्हानिः श्रियस्तथा । जन्माद्वादशे राशौ चतुर्थे पंचमेऽपि वा ॥
 “ पूर्वोक्तफलमेवात्र तस्माच्छांतिं प्रयत्नतः । कुर्याद्दोषानुसारेण वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥
 “ तत्तद्ग्रहाकृतिं कृत्वा सौवर्णेन प्रयत्नतः । सुरर्णेन तदर्थेन पादेनापि कनीयसी ॥ ५
 “ वित्तशाठ्यं न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं शक्तितो नरैः । पूर्वोक्तलक्षणेनैव ग्रहमूर्तिं च कारयेत् ॥
 “ ग्रहस्यैकैकलक्षं ग्रहयोगप्रमाणतः । कारयेत्कुम्भेकं वा निर्वर्णं सुदृढं नवं ॥
 “ ग्रहस्थेशानदिग्भागो शुद्धदेशे समस्थले । कुंडे वा स्थंडिले वाऽपि होमं कुर्याद्विधानतः ॥
 “ तस्य पूर्वोत्तरे देशे पूजास्थानं प्रकल्पयेत् । चतुर्ध्वं हस्तमात्रं स्थंडिलं तंहुनेन तु ॥
 “ लिरोद्ग्रहाकृतिं तत्र स्थापयेत्प्रतिभां ततः । अधिप्रत्याधिदेवादीन् दक्षिणोत्तरतः क्षिपेत् ॥ १०
 “ उक्तगंधैस्तथा पुष्पैस्तत्तन्माल्यैः फलैरपि । तत्तद्ग्रहोक्तमंत्रेण पूर्वोक्तैर्नैव पूजयेत् ॥
 “ स्वस्तिवाचनपूर्वणं आचार्यकृत्विजैः सह । ग्रहपूजादिकं कृत्वा नैवेद्यांतं समर्पयेत् ॥
 “ ततो होमं प्रकुर्वीत स्वगृहोक्तविधानतः । चतुर्थ्यंतं प्रकुर्वीत कलशस्थापनं ततः ॥
 “ पूर्वोक्तेन विधानेन शुद्धतोयेन पूरयेत् । पंचामृतं पंचगव्यं पंचत्वक् पंचपल्लवं ॥
 “ तत्र मंत्रैर्विनिक्षिप्य औषधानि विनिक्षिपेत् । तत्तद्ग्रहोक्तविधिना मूलाभ्यादाय निक्षिपेत् ॥ १५
 “ अङ्किलगैर्वाङ्गैर्वाऽपि कलशं पूरयेद्गुरुः । तत्तद्ग्रहोक्तविधिविधैस्तत्तन्मंत्रैर्हृनेदथ ॥
 “ चर्वाज्ये जुहुयात्पश्चात्सिलाहुतिमथाचरेत् । अथ स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 “ मद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजैः । कलशस्योदकेनैवमभिषेकं समाचरेत् ॥
 “ योगग्रहोक्तमंत्रैश्च अधिप्रत्याधिमंत्रतः । नवग्रहोक्तमंत्रैश्च जातवेदादिपंचकैः ॥
 “ त्रियत्रैकेन मंत्रेण क्षेत्रस्य पतिना अपि । यत् इन्द्रयेनेव लोकपालाष्टकेरपि ॥ २०
 “ सुरास्त्वा इति मंत्रेण येन देवादयः क्रमात् । अन्यैश्च पुण्यसूक्तैश्च अभिषेकं समाचरेत् ॥
 “ अभिषेकाल्लुन वस्त्रमाचार्याय निवेदयेत् । ततः शुक्लावरधरः कुर्यादाज्यपावलोक्तं ॥
 “ ऋत्विभ्यो दक्षिणां दद्याद्धेनुं शंसादिकानपि । तद्भावे यथाशक्ति हिरण्यमपि दापयेत् ॥
 “ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्यथाविभवसारतः ॥
 “ एवं यः कुरुते मत्तथा ग्रहदोषविवर्जितः । पूर्वोक्तसर्वदोषैश्च विमुक्तः पुत्रान् सुखी ॥ २५
 “ आयुरैश्वर्यसंपन्नो जीवेद्दूरवृशतं नरः । इह लोके सुखी भूत्वा पश्चाच्छिवपुरं वसेत् ॥”

इति ग्रहयोगशांतिः ।

—

॥ अथ ग्रहस्नानानि ॥

विष्णुघर्मोत्तरे

“ मजिष्ठांमदमातग कुंकुम रक्तचदन । पूर्णकुमे कृतं ताम्रे सूर्यस्नान विधीयते ॥”

मदमातग गजमद ।

- ५ “ उशीर च शिरीष ज कुकुम रक्तचदन । शसन्यस्तमिद् स्नान चन्द्रदोषविनाशन ॥
 “ स्रदिर देवदारु च तिलानामलकानि च । पूर्णकुमे कृतं रोप्ये भौमपीडाविनाशन ॥
 “ नदीसगमतोयानि तन्मृदा सहितानि च । न्यस्तानि कुमे माहेये बुधपीडाविनाशनम् ॥”
 माहेये मृगमये ।
- १० “ औदुंबर तथा बिल्व वटमामलक तथा । न्यस्त तु कुमे सौवर्ण जीरपीडाविनाशन ॥
 “ गोरोचना नागमद स्रतपुष्पा स्रतावरी । वियस्ता राजते कुमे शुक्रपीडाविनाशनम् ॥
 “ तिलान्मापाग्निपगु च गधपुष्प तथैव च । न्यस्त कार्णायसे कुमे सौरिपीडाविनाशन ॥
 “ गुग्गुलु हिङ्गुल ताल शुभा चैव मन शिला । शृगे च माहिषे न्यस्येद्रुपीडाविनाशनम् ॥”
 ताल हरिताल ।

- १५ “ वराहनिहता राजन् पर्वताममृद तथा । छागक्षीर सङ्गपात्रे क्तेतुपीडाविनाशनम् ॥”
 १५ वराहनिहता वराहोत्साता । सङ्गो गडक* । “ उक्तं ग्रहस्नानमिद् सर्वपीडाविनाशनम् ॥”

इति ग्रहस्नानानि ॥

अथादित्यशांतिः ॥

भविष्ये

- २० “ आदित्येयवार हस्तेन पूर्वं गृह्य विचक्षण । मन्त्रोक्तविधिना सर्वं कुर्यात्पूजादिं रवे ॥
 “ प्रत्यर्कं सप्त नक्तानि कृत्वा भक्तिपरो नर । ततस्तु सप्तमे प्राप्ते कुर्याद्ब्राह्मणभोजन ॥
 “ भास्कर शुद्धसौवर्णं कृत्वा यत्नेन मानव । ताम्रपात्रे स्नापयित्वा रक्तपुष्पे प्रपूजयत् ॥
 “ रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं छत्रोपात्तधुगान्वित । घृतेन स्नापयित्वा च लडुकान्विनिवेद्य च ॥
 “ होम घृतत्रिलैः कुर्याद्विनाम्ना च मन्त्रवित् । समिधोऽणोरशतमष्टाविंशतिरेव च ॥
 “ होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव घृतेन च । मन्त्रेणानेन विशुषे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ॥
- २५ “ आदिव्व नमस्तुभ्य सप्तसप्त दिवाकर । त्वं रवे तारयस्वास्मास्तस्मत्ससारसागरात् ॥
 “ व्रतेनानेन राज्ञेर्ध भवदारोग्यमुत्तमम् । द्रव्यसप्तस्तुतःप्राप्तिरिति पौराणिका विटु ॥
 “ अग्नि सवादिनी चैव शांतिं पुष्टिं सदा नृणां । सूर्यपीडासु घोरसु कृता शांतिं शुभप्रदा ॥”

अथ चंद्रशांतिस्तत्रैव

- ३० “ तद्भुवित्रासु सगृह्य सोमवार विचक्षण । जननैवोक्ताविधिना कुर्यात्पूजादिं त्रिभो ॥
 “ सप्तमे तु ततः प्रातः कुर्याद्ब्राह्मणभोजन । काश्यपात्रेऽथ सस्थाप्य सामं रजतसमवम् ॥

१ ङ—मजिष्ठांमदमातग । २ ङङ्कनद्वयं शीरो र—सौरा । ३ नट—वार । ४ ङ—सर्वे ।

५ ङ—द्रव्य । ६ अ—पाठ । इतर पुस्तकयुं सर्पिभ्यां इति पाठ ।

- “ श्वेतवस्त्रयुगच्छन्नं श्वेतपुष्पैः प्रपूजितम् । पादुकोपानहच्छत्रमोजनासनसंयुतं ॥
 - “ होमं घृततिलैः कुर्यात्सोमनाम्ना च मंत्रवित् । समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव च ॥
 - “ होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दन्धा चैव घृतेन च । दध्यन्नशिशिरे कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 - “ मंत्रेणानेन राजेंद्र सम्यग्भवत्या समन्वितः ॥
 - “ महादेव जातिवल्लीपुष्पगोक्षीरपांडुरै । सोम सौम्यो मवास्माकं सर्वदा ते नमोनमः ॥ ” ५
- इति चंद्रशांतिः ।

अथ मंगलशांतिः ॥

- “ स्वान्यामंगारकं गृह्य क्षमायां नक्तमोजनं ” । क्षमा भूः ।
 - “ सप्तमे त्वय संप्राप्ते हैमं तौत्रे निवेद्य वै ” । रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं कुंकुमालेपितं ॥
 - “ निवेद्य भक्तकं सारं पुष्पधुपाक्षतादिभिः । होमं घृततिलैः कुर्यात् कुजनाम्ना च मंत्रवित् ॥१०
 - “ समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा । होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दन्धा चैव घृतेन च ॥
 - “ मंत्रेणानेन तं दद्याद् ब्राह्मणाय कुटुंबिने ।
 - “ कुज कुप्रभवोऽपि त्वं मंगलः परिपठ्यसे । अमंगलं निहत्याशु सर्वदा यच्छ मंगलं ॥ ”
 - “ एवं कृते भौमकृतं दुष्कृतं शांतिमाप्नुयात् । कर्तव्यं भौमपीढासु तस्मात्प्रयतमानसैः ॥ ”
- इति मंगलशांतिः ।

अथ बुधशांतिः ।

- “ विशाखासु बुधं गृह्य सप्त नक्तान्ययाचरेत् । बुधं हेममयं कृत्वा स्यापितं कांस्यमाजने ॥
 - “ शुक्लवस्त्रयुगच्छन्नं शुक्लमाल्यानुलेपनं । गुहोदनोपसंहारं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 - “ बुध त्वं बुद्धिजननो बोधवान् सर्वदा नृणां । तत्वावबोधं कुरु मे सोमपुत्र नमोनमः । ”
 - “ होमं घृततिलैः कुर्यात् बुधनाम्ना च मंत्रवित् । समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥ २०
 - “ होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दन्धा चैव घृतेन च ।
 - “ बुधशांतिरियं प्रोक्ता बुधवैकृतनाशिनी । बुधद्रोषेषु कर्त्तव्या तथा शांतिकपोष्टिके ” ॥
- इति बुधशांतिः ।

अथ गुरोः शांतिः ।

- “ गुरुं चैवानुराधासु पूजयेद्भक्तितो नरः । पूर्वोक्तविधियोगेन सप्त नक्तान्ययाचरेत् ॥ २५
- “ हैमं हेममये पात्रे स्यापयित्वा बृहस्पतिं । पीतांबरयुगच्छन्नं पीतयज्ञोपवीतिनं ॥
- “ पादुकोपानहच्छत्रकमंडलुविभूषितं । पूजयेत्पीतकुसुमैः कुंकुमेन विलेपितं ॥
- “ धूपदीपादिभिर्द्वैः फलैश्चंदनतंडुलैः । खंडसाद्योपहारैश्च गुरोरेव निवेदयेत् ॥
- “ धर्मशास्त्रार्थतत्वज्ञानविज्ञानपारग । विनुशार्तिहराचित्य देवाचार्य नमोऽस्तु ते ॥ ”

- “ होमं घृततिलैः कुर्याद्गुरुनाम्ना च मंत्रं विद् । समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥
 “ होतव्या मधुसर्षिर्भ्यां दध्ना चैव घृतेन च । ” समिधोत्राऽश्वत्थस्य ।
 “ एतद्भद्रं महापुण्यं सर्वपापहरं शिवम् । तुष्टिपुष्टिकरं नृणां गुरुवक्त्रतनाशनं ॥
 “ विपमस्थे गुरोर् कार्या महाशांतिरियं नृभिः ॥ ”

५

इति गुरुशांतिः ।

अथ गुरुपूजा ।

स्कादे

- “ कन्याविवाहकाले तु शुद्धिर्घस्यां न विद्यते । ब्राह्मणस्थोपनयने यस्य स्याद्दुःस्थितोगतः १
 दुःस्थितिं प्राप्तः ॥
 १० “ एभिः पूजा गुरोः कार्या विधिवद्भक्तिभावितैः । मदन्तीकामपुष्पाणि पार्श्वं पालाशसर्षपाः ।
 मदन्ती युथिका । कामो मदनवृक्षारूयः ॥
 “ गुह्यं वा त्वेषामार्गं विडम्बं शंसिनी वचा । सहदेवी विष्णुक्रांता सर्वोपध्यः शतावरी ॥
 “ कुष्ठं मांसं हरिद्रे द्वे मुराशौलेषचन्द्रनं । वचा कर्चूरमुस्तं च सर्वोपध्यः प्रकीर्तिताः ॥
 “ तथैवाश्वत्थभृंगा च पंचगव्यं जलं तथा । नूतनं सोदकुंभं च पीतवस्त्रसमन्वितं ॥
 १५ “ पंचरत्नैः समायुक्तमीशान्यां स्थापितेऽजलात् । याऽर्घ्याति मंत्रेण सर्वास्त्वस्मिन् विनिक्षिपेत् ॥
 “ कुंभस्थोपरि भागे तु स्थापयित्वा बृहस्पतिं । सुवर्णपात्रे सौवर्णीं प्रतिमां तु युधिष्ठिर ॥
 “ कारयेत्तु यथाशक्त्या वित्तशाल्यविवर्जितः ।
 “ पीतवस्त्रयुगच्छत्रां पीतयज्ञोपवीतिनीं । पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाद्यैस्ततो होमं समाचरेत् ॥
 “ समिधोऽश्वत्थवृक्षस्य होतव्याष्टोत्तरं शतं । तिलवीहियवोन्मिश्रं होतव्यं च यथाक्रमं ॥
 २० “ बृहस्पतेति मंत्रेण ऋषि छंदः समन्वितः । मंत्रेणानेन जुहुयाद्दान्यपूर्वं च यत्नतः ॥
 “ ततो होमावसाने तु पूजयेच्च बृहस्पतिं । पीतगर्भस्तथा पुष्पैर्घुषेद्दोषैश्च भक्तिः ॥
 “ दध्योदन्नं च नैवेद्यं फलतांबूलसंयुतं । मंत्रेणानेन कंतिय समभ्यर्च्य पुनःपुनः ॥
 “ नमस्तेऽगिरसां नाथ वाक्पतेऽथ बृहस्पते । क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय नमोनमः ॥
 “ पूजयित्वा सुराचार्यं पश्चादर्घ्यं निवेदयेत् ॥
 २५ “ गंभीरदृष्टरूपां देवेभ्य सुमते प्रभो । नमस्ते वाक्पते शान्त गृहाणोर्घ्यं बृहस्पते ॥ अर्घ्यमंत्रः ॥

१ इ-यस्याम् । २ क्ष-दुःस्थितोगतः । उस्थितः प्राप्तः । क्षड-दुःस्थितं प्राप्तः । २-दुःस्थितागमितिः ।
 दुःस्थित प्राप्तः । दयद-दुःस्थित गतः दुःस्थितः प्राप्तः । (इ-दुःस्थित) ३ ड-भाषित । ४ यज्ञानस-
 पार्श्व । ५ घट्ट-अकनयद-न्यपामार्ग । ६ यज्ञड-ऊचैर, दयद कर्षः, क्ष-कूर् । ७ दध-पंच-
 गव्यजल । ८ क्ष-पूज । ९ क्षड-पं ।

“अर्घ्यं दत्त्वा सुरेशस्य जपहोमं समापयेत् ।

“मन्त्रया यत्ने सुराचार्यं होमपूजादि संस्कृतं । तत्त्वं गृहाण शांत्यर्थं बृहस्पते नमोनमः ॥”

संकल्पमंत्रः

“मंत्रेणानेन संकल्प्य पश्चात्संप्रार्थयेन्नृप ।

“जीवो बृहस्पतिः सुरिराचार्यो गुरुर्गिराः । वाचस्पतिर्द्रवमंत्री शुभं कुर्यात्सदा मम” ॥ प्रार्थनामंत्रः ५

“एवं संप्रार्थयेद्देवमाचार्यं च प्रपूजयेत् । सर्वोपचारसंयुक्तां प्रतिमां तां युधिष्ठिर ॥

“प्रणम्य च गवायुक्तामाचार्याय निवेदयेत् ।

“अथाचार्यस्तु नियतो वेदवेदांगपारगः । पुञ्जमानं सपत्नीकं शांतचित्तं जितेन्द्रियं ॥

“कुंभोदकं गृहीत्वा तु मंत्रैरेतैः प्रसिंचयेत् ।

“इदमापोय मंत्रेण तामग्निमृचा तथा । या ॐषधीरश्वावतीः कूर्माद्वैश्राभिषेचयेत् ॥ १०

“पश्चात्संमोजयोद्दिग्वाच ययाशक्त्या युधिष्ठिर । एवं कृत्वा गुरोः पूजां सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥

“संक्रांतावपि कौतिय तथा स्वभ्युदयेषु च । कुर्वन् बृहस्पतेः पूजामभीष्टं फलमाप्नुयात् ॥”

संक्रांतौ गुरुसंक्रांतौ ।

इति गुरुपूजा ।

अथ शुक्रशांतिर्भविष्ये

१६

“शुक्रं ज्येष्ठसु संगृह्य क्षमायां नक्तभोजनं ।” क्षमा भूः । “गुरुक्तकर्ममार्गेण द्विजसंतर्पणेन च ॥

“सप्तमे त्वय्य संप्राप्ते रोष्यं शुक्रं तु कारयेत् । वंशपात्रे च संस्थाप्य पूजयेत्सितपंकजैः ॥

“तदभावे सितैः पुष्पैस्तांबूलैश्चंदनेन वा । अग्रे तस्य प्रदातव्यं पायसं घृतसंस्तुतं ॥

“दद्यादनेन मंत्रेण ब्राह्मणाय कुटुंबिने ।

“मार्गवो भर्गशुक्रश्च श्लाघिः श्रुतिविशारदः । हित्वा महकृतान्दोषानायुरारोग्यद्रोऽस्तु सः ॥ २०

“होमं घृततिलैः कुर्याच्चुक्रनाम्ना च मंत्रावित् । समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥

“होतव्या मधुसापिभ्यां दग्ना चैव घृतेन च ॥”

इति शुक्रशान्तिः ॥

अथ प्रतिशुक्रादिशांतिः ॥

तत्रैव मात्स्ये

२५

“अथातः शृणु भूपाल प्रतिशुक्रप्रशांतये ।

“यात्रारंभेऽवसाने च तथा शुक्रोदये सति । शुक्रपूजा प्रकर्तव्या तां निशामय भारत ॥

“राजते वाऽय सौवर्णे कांस्यपात्रेऽथ वा पुनः । शुक्रपुष्पांबरयुते श्वेततंडुलपूरिते ॥

“निधम्य राजतं शुक्रं श्लाघिमुक्ताकलान्वितं । महाश्वेतसमायुक्तं सामगाय निवेदयेत् ।

“नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते भृगुनंदन । देवं सर्वार्थसिद्धयर्थं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ३०

“दत्त्वैवमर्घ्यं कौतिय प्राणिपत्य विसर्जयेत् ॥

“ एवं शुक्रोदये कुर्यात्प्रादियु च मारत । तद्दत्तचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर ॥

“ सौवर्णपात्रे सौवर्णममेरुशुभोहितं । पीतपुष्पांवरधरं कृत्वा स्नात्वाऽथ सपथैः ॥

“ पौळाशाश्वत्थमंगेन पंचगव्यतिलेन तु १)। मंगः पल्लवः ।

“ पीतांगरागवसनो घृतहोमं तु कारयेत् । प्रणम्य तां गवा सार्द्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

५ “ नमस्तेऽगिरसां नाथ वाक्यते ते बृहस्पते । क्रूरग्रहैः पीडितानांममृताय नमो नमः ॥” इत्यर्घमंत्रैः ।

“ संक्रांतावपि कैतिय यात्रास्वभ्युदयेषु च । कुर्वन् बृहस्पतेः पूजां सर्वान्कामान्समश्रुते ॥

“ अथवा मौक्तिकान्येव सुवृत्तानि वृंहति च । भार्गवांगिरसौ चिंत्य तान्येव प्रतिपादयेत् ॥”

इति प्रतिशुक्रादिशांतिः ॥

अथ शनिराहुकेतुशांतयः ॥

१० भविष्ये

“ शनैश्वरं राहुकेतु लोहपात्रेषु निक्षिपेत् । कृष्णागुरुः स्मृतो घूरो दक्षिणा च स्वशक्तिः ॥

“ यथात्रमं शमीदूर्वाकुशानां समिधः स्मृताः । सप्तमे त्वय संप्राप्ते नवोर्णान्वाऽथ कारयेत् ॥

“ कृष्णवस्त्रयुगच्छन्नमेकैकं कारयेद्बुधः । मृगनाभ्या समालभ्य कुशरान्निनिवेद्य च ॥

“ होमावसाने तत्सर्वं ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥

१५ “ शनैश्चर नमस्तेऽस्तु नमस्ते राहवे तथा । केतवे च नमस्तुभ्यं सर्वे शांतिं प्रयच्छतु ॥

“ एवं कृते भवेद्यत्तु तान्निबोध नृपोचम ॥

“ यदि भौमो रविमुतो भास्करो राहुणा सह । केतुश्च मूर्तो तिष्ठति सव पीडाकरा ग्रहाः ॥

“ अनेन कृतमात्रेण सर्वे शाम्यन्त्युपद्रवाः ।”

इति शन्यादिशांतिः ।

२० भविष्योत्तरे

“ ततो मंद्रस्य दिवसे स्नानमभ्यंगपूर्वकम् । कार्यं देयं च विप्राय तैलमभ्यंगहेतवे ॥

“ यस्तु संवत्सरं यास्तदाशे शनिदिने रतः । तैलं ददाति विप्राणां स्वशक्त्याऽभ्यज्यतेऽपि वा ॥

“ ततः संवत्सरस्याति प्राप्ते तस्य दिने पुनः । लोहं घटापिर्तं सौरिं तैलकुंभे विनिक्षिपेत् ॥

“ ठौहे वा मृगमचे वाऽथ कृष्णवस्त्रयुगान्वितं । कृष्णगोदाक्षिणायुक्तं कृष्णकंबलशायितं ॥

२५ “ स्वयमभ्यंगतः स्नात्वा कृष्णपुष्पैस्तमर्चयेत् ।

“ सुगंधिगंधपुष्पैश्च कृशरान्नेस्तिलोदनैः । पूजयित्वा सूर्यपुत्रं क्षमस्वेति पुनःपुनः ॥

“ कृष्णाथ द्विजप्रसूयाय तद्भावे नराय च । देयः शनैश्चरो भक्त्या मंत्रेणानेन वै द्विज ॥

“ क्रूरावलोकनवशाद्भवनं नामोति यो ग्रहो रुष्टः । तुष्टो घनकनकसुखं ददाति सोऽस्मान् शनैश्चरःपातु ॥

“ यः पुनर्नष्टराज्याय नराय परितोषितः । स्वमे ददौ निजे राज्यं स मे सौरिः प्रसीदतु ॥

३० “ कोणं नीलांजनप्रहर्यं मंद्रचेष्टाप्रसारिणं । छायामार्यहसंभूतं नमर्यामि शनैश्चरं ॥

“ नमोऽर्कपुत्राय शनैश्चराय नोहारवर्णांजनमेचकाय ।

“ श्रुत्वा रहस्यं मत्र कामदत्तं फलप्रदो मे मत्र सूर्यपुत्र ॥

१ ट-प्राणा । २ टक्ष-पलः । ३ क्ष-चिरः; घ-बंध । ४ ट-कमात् । ५ इय-वृषणं ।
६ ट-च । ७ ट-नादिनेभ्यदु योभित । ८ ट-मंदं ।

“ नमोस्तु प्रेतराजाय कुशदेहाय वै नमः । शनैश्वराय कूपाय शुद्धबुद्धिप्रदायिने ॥
 “ य एभिर्नामभिः स्तौति तस्य तुष्टिं ददात्यसौ । तदीयं तु भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ॥ ”

स्कादि

“ श्रावणे मासि संजाते शोमने शनिवासरे । लोहरूपं शनिं कृत्वा स्नाप्य पंचामृतैर्नैवेः ॥
 “ पुष्पैरष्टविधैर्धूपैः फलैश्चैव विशेषतः । नामभिः पूजयेद्वैतैः क्रमेण ग्रहमुत्तमं ॥
 “ कोणस्थः पिंगलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रोऽतको यमः । सौरिः शनैश्वरो मंदः पिप्पलादेन संस्तुतः ॥
 “ शन्नो देवीति सर्वत्र वैदिकेन च पूजयेत् । पूजयित्वा च नैवेद्यं ततः कुर्यात्क्रमेण तु ॥
 “ समापभक्तं प्रथमे द्वितीये पायसं शुभं । तृतीये त्वंचिली कार्या चतुर्थे पूरिका शुभा ॥
 अंचिली तक्रतंहुलपिष्टादिनिर्मितो लेखविशेषः ।

इति शनिव्रतं ।

१०

अथ शनिस्तोत्रं ।

“ ततः कृतांजलिर्भूत्वा स्तुतिं चक्रे स बालकः । पिप्पलादो द्विश्रेष्ठः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥
 “ नमस्ते कोणसंस्थाय पिंगलाय नमोऽस्तु ते । नमस्ते बभ्रुरुपाय कृष्णाय च नमोऽस्तु ते ॥
 “ नमस्ते रौद्रदेहाय नमस्ते चांतकाय च । नमस्ते यज्ञसंज्ञाय नमस्ते सौरये विभो ॥
 “ नमस्ते मंदसंज्ञाय शनैश्वर नमोऽस्तु ते । प्रसार्दं कुरु देवेश दीनस्य प्रणतस्य च ॥ ”

१५

शनैश्वर उवाच
 “ पारितुष्टोऽस्मि ते वत्स स्तोत्रेणानेन सांप्रतं । वरं वरय मे वत्स येन यच्छामि वाञ्छितम् ॥ ”
 पिप्पलाद उवाच

“ अद्य प्रभृति नो पीडा बालानां रविर्नन्दन । त्वया कार्या महाभाग न स्वकीया कथंचन ॥
 “ यात्रदर्पाष्टकं जातं मम श्वाल्येन सूर्यज । स्तोत्रेणानेन योऽन्यस्त्वां श्रूयात्प्रातरुपस्थितः । २०
 “ तस्य पीडा न कर्त्तव्या त्वया भास्करनन्दन । तस्य पीडा न कर्त्तव्या देवो लाभो महाभुज ।
 “ अर्द्धाष्टमिकया योगे तावके संस्थिते नरः । ” सार्द्धसप्तवर्षपर्यन्तं द्वादशजन्मद्वितीयराशिभिर्यैः
 शनैश्वरयोगः सोऽर्द्धाष्टमिकया योग इत्युच्यते ।

“ तव वारे तु संप्राप्ते यस्तिष्ठान् होमसंयुतान् । शकत्या ददाति नो तस्य पीडा कार्या त्वया विभो ॥
 “ कृष्णां मां यस्तु विप्राय तवोद्देशेन यच्छति । अर्द्धाष्टमिकया पीडा तस्य कार्या त्वया न च ॥ २५
 “ क्षमीसमिद्धिर्यो होमं तवोद्देशेन निर्वपेत् । तथा कृष्णगतिरैश्वर्यं कृष्णपुष्पानुलेपनैः ॥
 “ पूजा करोति यस्तुभ्यं धूपं वै गुग्गुलं दहेत् । कृष्णवस्त्रेण संवेष्ट्य त्याज्या तस्य त्वया व्यया । ”

सूत उवाच

“ एवमुक्तः शनिस्तेन चादृष्टित्यवजस्य च । नारदं समनुज्ञाय जगाम निजश्रयं ॥ ”

इति शनैश्वरशांतिः ॥

३०

अथार्कविवाहः ।

प्रयोगरत्ने मास्ये

“ तृतीयां मानुषीं नैव चतुर्थी यः समुद्गहेत् । पुत्रपीडादिसंपन्नः कुटुंबी साग्निको वरः ॥ ४

“ उद्बहेद्भृतिसिद्धयर्थं तृतीया न कदाचन ॥

“ मोहादज्ञानतो वापि यदि गच्छेत्तु मानुषी । नश्यत्येव न संदेहो गर्गस्य वचनं यथेति ॥ ”

तत्रैव संग्रहे

“ तृतीयां यदि चोद्वाहेर्हि सा विधवा भवेत् । चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्कं समुद्देह ॥ ”

“ आदित्यदिवसे वाऽपि हस्तर्क्षे वा शनैश्चरे । शुभे दिने वा पूर्वाण्डे कुर्यादर्कविवाहकं ॥ ”

५ व्यासः

“ स्नात्वाऽलंकृतवासास्तु रक्तगंधादिमूपितं । संपुष्पफलशास्त्रैकमर्कगुल्मं समाश्रयेत् ॥ ”

“ सल्लक्षणेन संयुक्तमर्कं संस्थाप्य यन्नतः । अर्ककन्याप्रदानार्थमाचार्यं कल्पयेत्पुरा ॥ ”

“ अर्कसन्निधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् । नादीश्राद्धे हिरण्येन अष्टवर्गान्मपूजयेत् ॥ ”

“ पूजयन्मधुपर्केण वरं विप्रस्य हस्ततः । यज्ञोपवीतं वस्त्रं च हस्तकर्णादिमूपणं ॥ ”

१० “ उष्णीषगंधमाल्यादि वरायास्मै प्रदापयेत् । स्वशासोक्तप्रकारेण मधुपर्कं समाचरेत् ॥ ”

ब्राह्मे

“ ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा सुपुष्पफलसंयुतं । परीक्ष्य यन्नतोऽघस्तात्स्यंढिठादि यथाविधि ॥ ”

कुर्यादिति शेषः ।

“ कृत्वार्कं पुरतस्तिष्ठन् प्रार्थयेत् द्विजोत्तमः ॥ ”

१५ “ त्रिलोकवासिन् सप्ताश्वलायया सहितो रवे । तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ॥ ”

“ तत्राध्यारोप्य देवेशं छायाया सहितं रविं । वस्त्रैर्माल्यैस्तथा गंधैस्तन्मंत्रेणैव पूजयेत् ॥ ”

“ तत्रैव श्वेतवस्त्रेण तथा कार्पासतंतुभिः । गंधपुष्पैः समम्यर्च्य अन्ध्रिगौरभिविच्य च ॥ ”

“ गुहादिनं तु नैवेद्यं तांचूलं च समर्पयेत् ॥ ”

व्यासः

२० “ अर्कं प्रदक्षिणीकुर्वन् जपेन्मंत्रमिमं बुधः ।

“ मम प्रीतिकरा येयं मया सृष्टा पुरातनी । अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं प्रतिरक्षतु ॥ ”

“ पुनः प्रदक्षिणीकुर्यान्मंत्रेणानेन मंत्रवित् ॥ ”

“ नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे । त्राहि मां कृपया देवि पत्नी त्वं मे इहामता ॥ ”

“ अर्कं त्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च । वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनः ॥ ”

२५ “ तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाश्रु विनाशय । ततश्च कन्यावरणं त्रिपुरं कुलमुद्धरेत् ॥ ”

“ आदित्यः सविता चार्कः पुत्री पौत्री च नन्दिनी । गोत्रं काश्यप इत्युक्तं लोके लौकिकमाचरेत् ॥ ”

“ समुद्देहं निरोक्षेत् स्वस्तिमूक्तमुदीरयन् । आशीर्भिः सहितैः कुर्यादाचार्यप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ”

“ अथाचार्यं समाह्वय विधिना तन्मुखाच्च तां । प्रतिगृह्य ततो होमं शृशोक्तविधिना चरेत् ॥ ”

व्यासः

३० “ अर्ककन्यामिमं विप्र ययाशुं के विमुपितां । गौत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ ”

“ अंत्यक्षतकर्मणि कृत्वा कर्कणपूर्वकं । यावन्चक्षता सूत्रं तावद्दकं प्रवेष्टयेत् ॥ ”

“ स्वशास्त्रोक्तेन मंत्रेण गायत्र्या वाऽथ वा जपेत् । पंचीकृत्य पुनः सूत्रं स्कंधे ब्रूति मंत्रतः ॥

“ बृहत्सामेति मंत्रेण सूत्रक्षां प्रकल्पयेत् । अर्कस्य पुरतः पश्चाद्दक्षिणोत्तरतस्तथा ॥

“ कुंभांश्च निक्षिपेत्पश्चाद्गोयादिचतुष्टये ।

“ सवध्नं प्रतिकुंभं च त्रिसूत्रेणैव वेष्टयेत् । हरिद्रागंधसंयुक्तं पूरयेच्छीतलं जलं ॥

“ प्रतिकुंभं महाविष्णुं संपूज्य परमेश्वरं । पायार्घ्यादिनिवेद्यांतं कुर्यान्नाम्रैव मंत्रवित् ॥” ५

अत्र शौनकोक्तो होमप्रकारः

“ तृतीये स्त्रीविवाहे तु संप्राप्ते पुरुषस्य तु । अर्कं विवाहं वक्ष्यामि शौनकोऽहं विधानतः ॥

“ अर्कसन्निधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् । नांदीश्राद्धं प्रकुर्वीत स्यंडिलं च प्रकल्पयेत् ॥

“ अर्कमभ्यर्च्य सौर्या च गंधपुष्पाक्षतादिभिः ।” सौर्या सूर्यदेवत्वया । आकृष्णेनेत्यनया ।

“ स्वयं वाऽलंकृतस्तद्गतं वस्त्रमालयादिभिः शुभैः । अर्कस्योत्तरदेशे तु समन्वारब्ध एतंयां ॥” १०

एतया अर्ककन्यया ।

“ उल्लेखनादिकं कुर्यादाचारांतमतः परं । आज्याहुतिं च जुह्वयारसेगोभिरनयेकया ॥

“ यस्मै त्वाकामकामायेत्येतर्या ततः परं । व्यस्तामिश्च समस्ताभिस्ततश्च स्विष्टकृद्भवेत् ॥

“ पारिषेचनपर्यंतमयाश्चेत्यादिकं क्रमात् ॥”

प्रार्थनार्चनादि विशेषमाह ध्यासः

“ पुनः प्रदक्षिणे कृत्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥

“ मया कृतमिदं कर्म स्यात्वेपु जरायुणा । अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि ॥

“ इत्युक्त्वा शांतिमूक्तानि जप्त्वा तं विसृजेत्पुनः । गोयुगं दक्षिणां दद्यादाचार्याय च भक्तिः ॥

“ इतरेभ्योऽपि विभ्रेभ्यो दक्षिणां चापि शक्तिः । तत्सर्वं गुरवे दद्यादंतं पुण्याहमाचरेत् ॥”

अथ प्रयोगः

२०

तृतीयोद्वाहात्प्राग्निचतुष्टयाधिक्यवाहिते रविवारे शनिवारे हस्तनक्षत्रे शुभदिनांतरे वा
ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा पुष्पफलयुताकीर्णस्त्यांडिलं कृत्वाऽर्कपश्चिमत उपविश्य मासपक्षा-
शुद्धिरूप मम तृतीयमानुषोविवाहजदोषापनुत्पर्यमर्कविवाहं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजा-
स्वस्तिवाचनमातृपुत्रनवृद्धिश्राद्धाचार्यवरणानि कुर्यात् । तत्र वृद्धिश्राद्धं हेमा । अथाचार्येण
पूजितो वरः

२५

“ त्रिलोकवासिन् सप्ताश्वलायया रहितो रवे । तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ।”

इत्यर्कं संप्राथर्याऽर्के “ आ कृष्णेनेति ” छायासहितं रविमावाद्य श्वेतवस्त्रसूत्राभ्यामविष्ट्य संपूज्यापो

हि ष्टेयादिः मिराभियिच्य गुडोदनतांबूलादि समर्प्य प्रदक्षिणीकुर्वन्

“ मम प्रीतिकरा येयं मया सृष्टा पुरातनी । अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं प्रतिरक्षत्विति” पठेत् ।

३०

द्वितीयप्रदक्षिणार्थां तु

“ नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे । त्राहि मां कृपया देवि पत्नी त्वं मे इहागता ॥

“ अर्कं त्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च । वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनः ॥

“ तृतीयोद्वाहर्जं पापं मृत्युं चाशु विनाशयेति ॥ ”

तत आचार्येण मासपक्षाद्युल्लिख्य काश्यपगोत्रामादित्यस्य पुत्री सवितुः पौत्रीमर्कस्य प्रपौत्री-
मिमामर्ककन्यामित्युक्ते वरः स्वास्ति न इंद्रो बृहन्नश्रवा इति सूक्तं पठन्नर्कं निरीक्षेत । तत आचार्यो

५ विप्रैः सहाशिवो दत्वामुक्त्वागोत्रामुक्त्वाशर्मणे संप्रददे इत्यर्ककन्या दत्वा

“ अर्ककन्यामिमा विप्र यथाशक्तिविभूषितां । गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रयेति ” पठेत् ।

वरस्तु यज्ञो मे कामः समृद्धयतामिति प्रथमां धर्मो मे इति द्वितीयां यशो मे इति तृतीयामिति
त्रीनश्रुतांजलीनर्केपरि क्षिप्त्वा गायत्र्या परित्वेत्यादिना वा पंचात्रुता सूत्रेणार्कमावेष्ट्य तत्सूत्रं
पुनः पंचगुणं कृत्वाऽर्कस्य स्कंधे बध्वा वृहत्सामेति रक्षां परिकल्प्यार्कस्य दिग्विदिक्ष्वष्टौ कुमार

१० संस्थाप्य बलेण त्रिसूत्रेण चावेष्ट्य हरिद्रागंधांबतः क्षिप्त्वा तेषु नाम्ना महाविष्णुमावाह्य षोडशोप-

चारैः संपूज्य स्थंडिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य आघारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वाऽत्र प्रथमं बृहस्पतिमग्निं वायुं
सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शेषेणेत्याद्युक्त्वाघाराति संगीमिरंगिराबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् । अर्कविवाहहोमे
विनियोगः । ॐ संगीमिरंगिरसो नक्षमाणो मग इवेदर्यमणं निनाय । जने मित्रो नदंपती अनकि
बृहस्पते वाजयाश्रिवाजौ स्वाहा । बृहस्पतय इदं न ममेति त्यजेत् । यस्मै त्वा वामदेवोऽग्नि-

१५ छिद्युप विनियोगः प्राग्वत्

“ ॐ यस्मै त्वा कामकामाय वयं संभ्राह्मजामहे । तमश्मभ्यं कामं ददस्व यथेदं त्वं घृतं

पिब स्याद्भाग्य इदं० । ततो व्यस्तसमस्तव्याहृतिमिर्हुत्वा स्विएकृदादि कर्मशेषं समाप्त्यार्कं प्रदाक्षिणीकृत्य

“ मया कृतमिदं कर्म स्यावरेण जरायुणा । अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं शंतुमर्हसिति ” प्रार्थ्या-
चार्याय गीयुग्ममन्वेभ्यश्च विभ्रेभ्यो यथाशक्ति दाक्षिणां दत्त्वा शान्तिसर्कं जपत्वा पूज्योपस्करा-

२० नाचार्याय दत्त्वा दिनचतुष्टयमग्निं कुंभाश्च रक्षेत् । कुंभेषु महाविष्णुं पूजयेच्च ।

पंचमदिनकृत्यं ब्राह्मे

“ चतुर्थे दिवसेऽतीति पूर्ववत्तां प्रपूज्य च । विमूज्य होममग्निं च त्रिषिना मानुषीं परां ॥

“ उद्देहदन्यथा नैव पुत्रपौत्रसमृद्धिमात्र ॥ ”

इति श्रीमद्दनीलकंठकृते मगवतमास्करे शान्तिमयूसेऽर्कविवाहः ।

२५

अथ रजोदर्शनशान्तिः

नारदः

“ कुलीरवृषचापांत्यनुयुक्न्यातुला घटाः । राशयः शुभद्रा ज्ञेया नारीणां प्रथमास्तत्रे ॥ ”

कुलीरः कर्कटः । चाप धनुः । अंत्यो मीनः । नृयुद्धिमथुनं । घटः कुंभः ।

स्मृतिचंद्रिकायां

३० “ शुक्रपक्षे शुशिला स्यात्कृष्णे सा कुलटा मनेत् । कृष्णस्य दशमी यावत् मय्यमं फलमादिशेत् ॥ ”

तथा तत्रैव

- “ अमा रिक्ताष्टमी षष्ठी द्वादशी प्रतिपत्स्वपि । परिधस्य च पूर्वाद्धै व्यतीपाते च वैधृतौ ॥
 “ संख्यासूपह्ववे विष्ट्यामशुम प्रथमार्त्तवं । रोगी पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभागिनी ॥
 “ पतिव्रता क्लेशयुक्ता सूर्यवारादिषु क्रमात् ॥”

कश्यपस्तु

- “ अष्टमी षष्ठ्यमा रिक्ता द्वादशीसंक्रमेऽपि वा । वैधृतौ व्यतीपाते च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥
 “ विष्ट्यां संख्यासु निद्रायां दुर्भगा प्रथमार्त्तवा ” ॥

नक्षत्रफलमाह गर्गः

- “ सुभगा चैव दुःशीला वंध्या पुत्रसमन्विता । धर्मयुक्ता व्रतणी च परसंतानमोदिनी ॥
 “ सुपुत्रा चैव दुःपुत्रा पितृवेद्मरता सदा । दीना प्रज्ञावती चैव पुत्राढ्या चित्रकारिणी ॥ १०
 “ साध्वी पतिव्रता नित्यं सुपुत्रा कष्टचारिणी । स्वकर्मनिरता हिंसा पुण्या पौत्रादिसंयुता ॥
 “ नित्यं धनकथासक्ता पुत्रधान्यसमन्विता । मूर्खार्थाढ्या गुणवती दक्षक्षदिः क्रमात्फलं ॥”

स्मृतिरत्ने

- “ शुभं चैव तु पूर्वाह्ने मध्याह्ने मध्यमं फलं । अपरान्हे तु वैषम्यं पूर्वरात्रे शुभं भवेत् ॥
 “ मध्यरात्रे तु मध्यं स्यात्पररात्रे श्रुमान्विता ” ॥ १५

कश्यपः “ मलिना भद्रवारे तु रात्रावपि तथैव चेति ” ॥

स्मृत्यंतरे “ मध्याह्ने तु मवेद्वन्ध्या निशीथे विधवा भवेत् ॥ ”

तथा

- “ अमासंक्रातिविष्ट्यां च व्यतीपाते च वैधृतौ । परिधस्य तु पूर्वाद्धै षट् षट् गंडातिगंडयोः ॥
 “ व्याघाते नवशूले तु नाड्य- पंच चतुर्दश । वैषम्यमर्थहानिं च सुतनाशं महद्द्रथं ॥ २०
 “ वैषम्यं शत्रुवृद्धिं च द्वारिद्यं क्षणजीवनं । तेजोहानिं समायाति सदा पुष्यवती क्रमात् ॥”

स्यलभेदे फलभेदमाह वसिष्ठः

- “ ग्रामाद्ग्रहिः परग्रामे वा चेत्स्याद्यभिचारिणी । पतिव्रता पतिस्थाने सुशीला गृहमध्यके ॥
 “ ग्राममध्ये तु वृद्धिश्च विधवा च दिगंबरा । परागारे च दुःशीला आयुष्यं जलसन्निधौ ॥
 “ वनमध्ये तु कन्यारया धनधान्यसमृद्धिदा ॥” परागार इत्यनेनैव पितृभ्रातृर्गृहं निषिद्धं । तथा २५
 च शिष्टाचारः । विशेषनिषेधस्तु न दृश्यते । तथा । “ चंद्रे सद्गुणसंपुक्ते देवरातमताच्छुभं ।”
 शावाशौचेऽपि अशुभमिति गुरवः । वस्त्रफलमाह वसिष्ठः

- “ सुभगा श्वेतवस्त्रा स्याद्दृढवस्त्रा पतिव्रता । क्षौमवस्त्रा क्षितीशा स्यान्नववस्त्रा सुसान्विता ॥
 “ दुर्भगा जीर्णवस्त्रा स्वाद्रोगिणी रक्तशाससा । नालाबरधरा नारी विधवा पुष्यिता यदि ॥ ३०

“ मलिनांबरतो नारी दरिद्रा स्याद्भ्रजस्वला ॥” रजोर्विदुफलमाह च एव

“ वस्त्रे स्युर्विषमा रक्तविंदवः पुत्रमाप्नुयात् । समाञ्चेत्कन्यका चेति फलं स्यात्प्रथमाक्षवे ॥ ”

देवरातः

“ संमार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पाव हस्ते दधाना कुलटा तदा स्यात् ।

५ “ तल्पोपमोगे तपसि स्थिता चेहृष्टं रजो माग्यवती तदा स्यात् ॥ ”

नारदः

“ तिष्ठ्युक्ष्वनारा निदाञ्चेत् श्लेफः कर्म निवारयेत् । दोषाधिके गुणात्पत्वे तत्तथापि न कारयेत् ॥

“ दोषात्पत्वे गुणाधिक्ये श्लेफः कर्म समाचरेत् । निषर्क्षतिथिवारेषु यदि पुष्यं प्रहृश्यते ॥

“ तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत घृतदूर्वातिलाक्षतैः । प्रत्येकं शतमष्टौ च गायत्र्या जुहुयात्ततः ॥

१० “ स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तये । भर्ता तत्रामिगमनं वर्जयेच्छस्तदर्शनात् ॥ ”

वसिष्ठोऽपि

“ प्रमूतदोषं यदि दृश्यते तत्पुष्यं ततः शान्तिकर्म कार्यं ।

“ दिवर्जयेद्देव तदैकशय्यां यावद्रजोदर्शनमन्यषस्ते ॥ ”

शौनकः

१५ “ आर्चवानां तु नारीणां शान्तिं वक्ष्यामि शौनकः । तिथिवारक्षयोगेभ्यो लभेशसनवांशकात् ॥

“ ग्रहेभ्यो दुःस्थितेभ्यश्च तत्तद्दोषक्षयाय च । अत्र पुत्रस्य लाभाय र्दपत्योरमिवृद्धये ॥

“ पंचमेऽन्दि चतुर्थे वा ग्रहयज्ञपुरःसरः । तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यमृतुहोमं विधानतः ॥

“ आचार्यं वरयेत्प्रातर्भुवनेश्वरितुष्टये । होमार्थं च जपार्थं च वरयेत्कृत्विजो बहव् ॥

“ यज्ञमानो द्विजैः सार्द्धं शान्तिहोमं समाचरेत् ॥

२० “ गृहादीशानदिग्भागो देवतापूजनाय च । द्रोणप्रमाणधान्येन वीहिराशिनयं भवेत् ॥

“ कुंभत्रयं न्यसेद्राशौ तंतुवस्त्रादिवेष्टितं । पूरयेत्तीर्थसलिलैः प्रतिकुंभं पृथक् पृथक् ॥

“ सूक्तेनाय नवर्चनं प्रसुवं आप इत्ययं । क्षचायाः प्रवतस्तद्द्वयायज्यां च ततः क्रमात् ॥

“ मध्यकुंभे शिषेद्धान्यमोषधानि च हेम च । ततश्च पंचरत्नानि गंधपुष्पाक्षतापुतान् ॥

“ जौषधानि च वक्ष्यंते मुनिभिः शान्तिकारणात् ।

२५ “ औदुंबर कुशा दूर्वा राजीवं चंपविन्वकाः । विष्णुकांताय तुठसी वरिष्यं शंसुपुष्पिका ॥

“ शतावयम्बगंधा च निर्गुही सूर्यपद्मयम् । अपामार्गः पलाशश्च पनसो जीवनस्तथा ॥

“ प्रियंगवश्च गोधूमावीहयोऽवत्य एव च । क्षीरान्नदधिसविधं पर्णं चैव तपोत्पलात् ॥

“ कुण्टकश्च गुंजा च वचास्तकभद्रकाः” । इति । “ द्वात्रिंशदोषघानीह गायत्र्या सर्वमाहरोत् ॥

“ गजाध्वरध्यावन्मीकसंगमाध्द्रदगोकुलात् । राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥

३० “ कुंभस्थापनमित्याह तत्तन्मंत्रेण कारयेत् । मुक्तिका चोषधादीनि मंत्रेण प्रक्षिपेत्क्रमात् ॥

“ कुमोपरि न्यसेत्पारं क्षार्यं वा ताम्रमेव वा । मृन्मयं वेणुपारं वा स्वस्वविज्ञानुसारतः ॥

- “ पात्रोपरि न्यसेद्वसं प्रतिमां भुवनेश्वरीं । तन्मूल्यं वा न्यसेत्पात्रे इंद्राणी च पुरंदरं ॥
 “ आचार्यः पूजयेद्देवीमंगायावरणानि च । अन्यो वा पूजनं कुर्याद्वायव्या मंत्रसारया ॥
 “ इंद्राणी पूजयेद्देवीमिंद्राणीमासु नारिपु । क्रमेण पूजयेद्विद्वं इंद्रं त्वा वृषभं वयं ॥
 “ अनेन विधिना चाप्य पूजयेद्देवतात्रयं । आवाहनादिसकलैरुपचारैः पृथक् पृथक् ॥
 “ तन्मध्यमं स्पृशत् कुंभं मंत्रेण भुवनेश्वरीं । जपेद्वाचार्य आहोमाच्छ्रीसूक्तं च जपेत्ततः ॥ ५
 “ स्पृशन्वै दक्षिणं कुंभमृत्विगोको जपेदथ । चत्वारि रुद्रसूक्तानि चतुर्मन्त्रोत्तराणि च ॥
 “ संस्पृशन्नृत्तरं कुंभं श्रीसूक्तं रुद्रसंख्यया । शन्न इंद्राणीसूक्तं च तत्र चैवं स्पृशन् जपेत् ॥
 “ कुंभस्य पश्चिमे देशे शांतिहोमं समाचरेत् । अन्वाधानं ततः कुर्याद्धोमतंत्रं समाचरेत् ॥
 “ पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा कार्यं द्विजैः सह । दूर्वाभितिस्लगोपुमैः पायसेन घृतेन च ॥
 “ पायसं श्रपयेत्तत्र सावित्रं च हविश्च तत् । कृत्वाज्यभागपर्यंतं हविस्त्वासानादिकं ॥ १०
 “ तिसृमिधैव दूर्वाभिरैकैका वाऽऽतिभवेत् । आभिर्मंत्रप्रयुक्ताभिर्गायत्रौ जुहुयात्क्रमात् ॥
 “ जष्टोत्तरसहस्रं तु शतमष्टोत्तरं तु वा । तिलमिधैश्च गोघूमैर्द्रव्येणाप्याहुतीहुनेत् ॥
 “ जुहुयात्पायसेनैव आज्येन च हुनेत् क्रमात् । हविश्चतुष्टयेनैव प्रत्येकं शतसंख्यया ॥
 “ गायत्र्यैव तु होतव्यं हविरत्र चतुष्टयं । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा रज्जुप्रहरणं तथा ॥
 “ अथाश्वेत्यादिभिर्हुत्वा समुद्राद्भिर्मसूक्ततः । संततामाज्यघारातां पूर्णाहुतिमथाचरेत् ॥ १५
 “ परिषेचनपर्यंतं होमशेषं समापयेत् । सहोपधिस्थितैस्तत्र प्रतिकुंभस्थितोदकैः ॥
 “ ऋतुमत्याः स्त्रियः शांतिं दंपतीभ्यां सुखाय च । अथाभिषेकमंत्राश्च प्रोच्यंते शौनकादिभिः ॥
 “ आपोहिष्ठेति नवभिः सूक्तेन च ततःपरं । इंद्रो अंग दृचेनैव पावमानीः क्रमेण तु ॥
 “ उभयं श्रृणवन्न नः स्वर्तिंदाविश एकया । त्रैयंबकेन मंत्रेण जातवेदभं एकया ।
 “ समुद्रज्येष्ठा इत्यादि चतुर्भिश्च प्रसिद्धकैः । त्रायंतीमिति मंत्रैश्च त्रिभिश्चापि यथाक्रमं ॥ २०
 “ इमा आपस्तृचेनैव देवस्य त्वेति मंत्रतः । मंत्रेणाय तमीशानं त्वमग्रे रुद्रं इत्यथ ॥
 “ तमुपुंहीति मंत्रेण भुवनसंधं पितुस्तथा । या ते रुद्रेति मंत्रेण शिवसंकल्पमंत्रतः ॥
 “ इंद्र त्वो वृषभं वयं मंत्रैश्चैवाभिषेचयेत् । सा च वस्त्रांतरं घृत्वा पुनश्चैवोपवासिनी ॥”

उपवासोऽत्र समीपावस्थानं ।

- “ विप्रानभ्यर्च्य विधिवद्बंधपुण्याक्षतादिभिः । धेनुं पयस्विनां दद्यादाचार्याय च भूषणैः ॥ २५
 “ सद्दक्षिणमनद्वाहं प्रदद्याद्रुद्रजापिने । ऋत्विग्भ्यश्चाथ सर्वेभ्यो दद्याद्दे दक्षिणां ततः ॥
 “ महाशांतिं प्रयच्छाथ विप्रार्शर्वचनं ततः । ब्राह्मणान् भोजयेच्चैव भुंजीयात्स्वजनैः सह ॥”

स्मर्ता

- “ ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु देवज्ञं भोजयेत्ततः । एवं यः कुरुते शांतिं शौनकोक्तप्रकारतः ॥
 “ तदानिष्टं तु सकलं सर्वं चापि विनश्यतीति ॥” ३०

॥ इति शौनकोत्तरजोदर्शनदोषशांतिः ॥

अथ प्रयोगः ॥

- कर्त्ता देशकालौ स्मृत्वा 'मम पत्न्या' प्रथमरजोदशनेऽमुकदुष्टमासाद्विसूचितारिष्टनिरसनार्थं शांतिं करिष्ये' इति सकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचनमातृकापूजनाभ्युदयिकाचार्यत्विंश्वरणानि कुर्यात् । अथाचार्यो गृहेशान्यां प्रत्येक भत्रावुत्वा पदार्थानुसमयेन कुमत्रय स्थापयेत् । तद्यथा महीं
- ५ यौरिति' मध्ये तद्दक्षिणोत्तरतश्च स्पृष्ट्वा ओषधय इति स्पर्शक्रमेण तेषु स्थानेषु द्रोणप्रमाणान्न ग्रीहीत्वा राशीकृत्य तेनैव क्रमेण राशित्रये आ कलशैश्चिदिति क्रमत्रय संस्थाप्य मध्ये "प्रसुव आर्प" इति नवभिस्तद्दक्षिणे य प्रवत इत्युच्चा तद्दक्षिणे गायत्र्या जल क्षिप्त्वा त्रिष्वपि "गघद्धारामिति" गघ "याध्वीपौरिति" सर्वोषधी "ओषधय" समिति" यवान क्षिप्त्वा मयम एव यववीहितिलमापकमुद्रयामाकमुद्गान् क्षिप्त्वेदुव(कुशदूर्वारकोत्पलपचविन्त्यत्रिप्युक्तातातुलसी-
- १० कर्हर्षशस्तपुष्पक्षितार्थमश्रमवा निर्गुठीरक्यतितसपपापामार्गपलाशपनसजषिकामिपगुमोधूमवर्षाश्व- त्यदधिदुग्धघृतपद्मपत्रनीलोत्पलसितरक्तपीतकुरटकगुजावचामद्रकमुस्तकास्थानि द्वाभिसदोषधानि यथासमव वा गायत्र्या क्षिप्त्वा त्रिषु दूर्वापचपल्लवसप्तमृचिकाफलपचरत्नसुवर्णानि क्षिप्त्वा "युवा सुवासा" इति वाससा सुनेण वा कुमकठान्वेषदित्वा गघादिभिरलक्ष्य्य "पर्णा दर्वीति" यवादिपूर्णापात्राणि निधाय तेषु साष्टदल श्वेत वस्त्रत्रय न्यस्य मध्यमे गायत्र्या विश्वामित्रो
- १५ भुवनेश्वरी गायत्री भुवनेश्वर्यावाहने विनियोग । तत्सवितुरिति भुवनेश्वरीं तद्दक्षिणकुम्भे इद्राणीं तृपाकपिन्द्राणीपत्ति' इद्राण्यावाहने विनियोग । इद्राणीं मास्वितीन्द्राणीं उत्तर- कुम्भे इद्र त्वा विश्वामित्र इद्रो गायत्री इद्रावाहने विनियोग । इद्रत्वेतीन्द्र प्रतिमासु स्थाप्य षोडशभि पचमिर्वापचारभ्यर्च्य मध्यमेऽष्टसहस्रमष्टशत वा गायत्रीं श्रीसूक्तं च जपेत् । तत एकैस्त्रिक दक्षिणकुम्भे ईद्रमूक्तानि जपेत् । तानि च कष्टद्रौषधेयैकादशर्च ।
- २० "इमा ईद्राम तवस" इत्येकादशर्च । 'इमा रुद्रार्थे स्तिरघन्वन' इति पचर्च । ओं ते पितरिति पचदशर्च । तैमृष्टुहीत्येका । भुवनस्य पितैरित्येका । अथा-य- श्रात्विगुत्तरकुम्भे एकादशावृत्तिर्भा रुद्र शत्र इद्राणीति पचदशर्च च जपेत् । अथा चार्यै कुमपश्चिमेऽग्निं प्रणीततदीशान्या ग्रहस्थापनादिपूर्जात कृत्वा तदीशान्यामेक कुमं संस्थाप्य तत्र वरुणावाहनादिपूजात कृत्वाऽन्वाद्गध्यात् । तत्रास्मिन्वाहितेऽग्रावित्यादि चन्धरी
- २५ आज्येनेत्यतमुक्त्वा भुवनेश्वरीमिन्द्राणीमिन्द्रे च प्रत्येकममुकसख्यया दूर्वातिलमिश्रगोघूमपापसाज्ये ईहाश्रामुकसख्यया समिद्धर्वाज्ये शोषेण स्विष्टकृतमित्यादि यक्ष्य इत्यतमुक्त्वा परिस्तरणायाज्यं ग्राह्यत्, नृद्रय, ग्यजमानेनाग्राह्यनेद्वत्ता, उद्दिश्येत्साम्य इद च, पयैस्त्रिके, कृत्विग्निं सहान्वायानोक्त- क्रमेण जुहुयात् । अन्ये तु
- "गायत्र्येव तु हातव्य हविरत्र चतुष्टय । तत स्विष्टकृत हुत्वेत्यत्रेद्राणींद्रियोर्होमानभिधानान्न तयो
- ३० हौमोऽन्वाधाने वा कीर्त्तनमित्याहु । तत स्विष्टकृदादिबलिदानात् कृत्वा समुद्रांशूर्यैरिति तुवेन

१ ऋ स ११२६ । २ ऋ स ८५११ । ३ ऋ स ६५७ । ४ ऋ स ८३६ । ५ ऋ स ५४१७ । ६ ऋ स ८५११ । ७ ऋ स ८५१८ । ८ ऋ स ३११३ । ९ ऋ स ३५११० । १० ऋ स ८५१३ । ११ ऋ स ३३११ । १२ ऋ स १३२६ । १३ ऋ स १८५ । १४ ऋ स ५४१३ । १५ ऋ स ३५१२६ । १६ ऋ स ४२११९ । १७ ऋ स ४८६ । १८ ऋ स ५३२८ । १९ ऋ-वा । २० ऋ स ३८११० ।

पूर्णाहुति हुत्वा प्रणताविमोक्त कृत्वा ऋत्विग्भि सह सभार्य यजमान कुभोदकैरभिषिचेत् । तत्र मत्रा । आपोहिष्ठेति नवर्च । य एक ईद्विद यत इत्येका त्रिभिर्दुदेवेति ऋच । उभय शृणवच्च नेति स्वस्तिदां विशोयामिति । व्यवर्कमिति । जातवेदस इति । समुद्रज्येष्ठा इति चतस्र । त्रायतामिति तृच । इमा आप इति तृच । देवस्य त्वेति मन्त्रे । तमीशान जगत । त्वमग्ने रुद्र इत्येक यजुः । तमुष्टुर्हीति । भुवनस्यै पितर । या ते रुद्रेति । यज्जाग्रत इति पद । एते याजुषा । इद्र त्वा ५ वृषभ वयामिति ऋच । सुरास्त्वामभिषिचत्वित्पाया पौराणा । एवमभिषिक्त मुञ्जातो धृत शकुवासाः सपत्नीको यजमानोऽग्निमाचार्यार्दोश्च सपूज्याचार्याय धेनु ब्रह्मणे ऋत्विग्भ्यश्च यथाशक्ति दक्षिणा रुद्रजापिने सदक्षिणमनद्वाह भूयसी च दत्त्वा ग्रहपीठदेवताना भुवनेश्वर्यादीना चात्तर-पूज कृत्वा यातु देवगणा इति विभृज्याचार्याय प्रतिपाद्य गच्छ गच्छेत्वग्नि विस्जर्जयेत् । ततो बर्हणा शाति पठेयु । तत्र मत्रा । आ नो मर्द्वी इति ऋच । स्वस्ति नो भिमितीमिति ऋच । १० त्यर्थमूच्यते ऋच । तच्छयोरिति च । ततो यजमानो द्वादशनाह्नयान भोजयित्वा सकल्प्य वा विप्राशिषो गृहीत्वा सुहृद्युतो भुर्जात ।

अथ चद्राकोपरागकालीनाद्यरजोदर्शने विरोप ।

कर्त्तव्यकाले मासपक्षाद्युल्लिख्य 'मम पत्न्याश्चद्रस्य सूर्यस्य वा उपरागे प्रथमरजोदर्शनसूचिता-निष्ठनिरासार्थं शार्ति करिष्य' इति सकल्प्य प्राग्वत् ऋत्विक्पूजात् कुर्यात् । अथाचार्यो गोमयोप- १५ लिभे देशे पचवर्णैरष्टदश कृत्वा तत्र श्वेतवस्त्रमुद्रदश प्रसार्य तत्र चद्रोपरागे आप्यार्यैवेति राजत्या प्रतिमाया चद्रसूर्योपरागे तु ऑंकृष्णेनेति सौवर्णया वा सूर्य प्रतिमायामावाह्य तदुचरत-स्वर्मानो इति सैस्या प्रतिमाया राहुमावाह्य यस्मिन्नक्षत्रे ग्रहण तत्रक्षत्रदेवता सौवर्णप्रतिमाया तत्तन्मन्त्रे प्रणवादिनमोतैर्नाममन्त्रैर्वाऽऽवाह्य काढानुसमयेन षोडशोपचारं पूजयेत् । तत्र चद्राय नक्षत्र देवताभ्यश्च श्वेतानि यथादीनि । सूर्याय रक्तानि । राहवे कृष्णानि । तत्र पश्चिमतोऽग्नि प्रतिष्ठाप्य २० पक्षे ग्राहवाहनाद्रिपूजात् कृत्वाऽवाद्ध्यत् । तत्र चक्ष्मी आज्येनेत्यतमुक्त्वा चद्र सूर्य वा राहु नक्षत्रदेवता पक्षे ग्राह्यामुक्तसंख्याया समिदाज्यचरुतिलाहुतिभि शेषिणेत्यादि समित्तु विशेष । चद्रक्षेत्रदेवतयो पालाश सूर्यस्याकं । राहोर्दूर्वा । तश्च तिस्र एकाहुति । अथाज्यभागात् कृत्वा यजमानेन द्रव्ये त्यक्तेऽवाधानक्रमेणार्त्विग्भि सह हुत्वा त्रिष्टकृदादिपूर्णाहुत्यत प्राग्वत् कृ वै-कस्मिन् कुभे जलपचगव्यरत्नत्वक्पल्लवसर्वोषधिकलकदूर्वाकुशाग्निक्षिप्य सत्त्वं दपती पूर्ववदभि- २५ षिचेत् । तत्र मत्रा । आपो हिष्ठेति ऋच । इम मे मग्ने इत्येका । तत्वार्येमीत्येका । अन्येऽपि समुद्रज्येष्ठा सुरास्त्वामित्याद्यश्च । शेष पूर्ववत् ॥

इति दुष्टरजोदर्शनशातिप्रयोग ॥

अथ गोमुखप्रसवः ।

गर्ग

३०

“ पित्ररिष्टे सुतारिष्टे मात्ररिष्टे तथैव च । प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात्तद्दोषैरेव शतये ॥ ”

तादृशनक्षत्रोत्पत्त्या सच्चित्ते पित्राद्यरिष्टे प्रायश्चित्तमित्यत्रापि तत्तादित्यन्वेति देहलीदीपवत् ।

१ ऋ स ७६।५ । २ ऋ स १।६।६ । ३ ऋ स ७।२।१० । ४ ऋ स ८।०।१० । ५ ऋ स ५।४।३० । ६ ऋ स १।७।७ । ७ ऋ स ५।४।३६ । ८ ऋ स ८।७।२५ । ९ ऋ स १।६।१५ । १० ऋ स २।५।१८ । ११ ऋ स २।४।१२ । १२ ऋ स २।८।६ । १३ ऋ स २।३।११ । १४ ऋ स १।६।१५ । १५ ऋ स ४।३।७ । १६ ऋ स ८।०।३६ । १७ ऋ स ६।०।२१ । १८ ऋ स १।३।६ । १९ ऋ स ७।६।५ । २० ऋ स ८।३।६ । २१ ऋ स १।२।१५ । २२ ऋ स ५।४।१६ । २३ ऋ—तत्र दोषस्य

तच्छोषशांत्यै तत्तत्रायश्चित्तं कुर्यादित्यर्थः ।

“पूषाङ्गिनेर्गुरोसर्वमघाचित्रेद्रमूलमे । एषु ऋक्षेषु जातस्य कुर्याद्भोजननं तथा ॥

“जन्मर्क्षे वा त्रिजन्मर्क्षे शुभवारे शुभे दिने । कृत्वाम्यंगमादिकं सर्वं गृहलंकारपूर्वकं ॥

“गोमयेनोपलिप्याथ गृहस्येशानभागके । पंकजं कर्णिकायुक्तं रजोभिः श्वेतवर्णकैः ॥

१ “वीहिंस्तत्र विनिक्षिप्य यथावित्तानुसारतः । नवशूर्पं तु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत् ॥

“स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत् । प्राङ्मुखं तमवाकृत्पादं तिलगर्मगतं शिशुं ॥

“गोमुखं दर्शयित्वाऽथ पुनर्जातं तु गोमुखात् । विष्णुर्योनिमितिमुक्तेन गव्येन स्रपयेच्छिशुं ॥

“गवामंगेति मंत्रेण गवामंगेषु संस्पृशेत् । विष्णोः श्रेष्ठेन मंत्रेण गोप्रसूतं तु बालकं ॥

“आचार्यस्तु समादाय पञ्चान्मात्रे ददेत्तथा । माता जघन्यमागस्था शिशुमानाय तं मुखात् ॥

१० “ततः पित्रे तदा दद्यात्ततो मात्रे प्रदापयेत् । वधे स्थाप्य पिताऽर्धास्य पुत्रस्य मुखसमीक्षयेत् ॥

“गोमुखं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिश्च संयुतं । आपो हि छादिभिर्मंत्रैरभिविचेततः शिशुं ॥

“मूर्द्धि चाधाय तत्पुत्रं तन्मंत्रेण तदा पिता ।

“अंगादंगारसंभवसि हृदयादधिजायसे । अहमा वै पुत्र नामासि संजीव शरदः शतं ॥”

“मूर्द्धनि चित्रघ्राप तं शिशुं स्थापयेत्ततः । पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्ग्राहणैर्वेदपारगैः ॥

१५ “दरिद्रायाथ विप्राय तां गामभ्यर्च्य दापयेत् । गोवस्त्रस्पर्णधान्यानि दद्यादर्कादितः क्रमात् ॥

“यथाशक्ति धनं दद्याद्ग्राहणेभ्यस्तदा पिता । ततो होमं प्रकुर्वीत स्वस्वशाखोक्तमार्गतः ॥

“उत्सृष्टनादिकं कृत्वा चाज्यमागंतामाचरेत् ।

“होमस्येशानदिग्भागो धान्योपरि शुभं घटं । पंचगव्यं घटे स्थाप्य तिलांस्तत्र विनिक्षिपेत् ॥

“क्षीरिट्टमकृपायांश्च पंचरसानानि निक्षिपेत् ॥

२० “वस्त्रयुग्मेन संलाघ गंधादिभिरथार्चयेत् । विष्णुं वरुणमभ्यर्च्य प्रतिमां च विधानतः ॥

प्रतिमां यक्षमर्हणः अग्रे तद्देवत्यहोमविधानात् । चकाराच्च ।

“यतं इंद्रोदिभिर्मंत्रैः कुंभं स्पृष्ट्वाऽभिमंत्रयेत् । दधिमध्वाज्ययुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः ।

“आपो हि वेति तिसृभिरक्षु मे सोम इत्यथ । तद्विष्णोः परमं पद्मक्षीर्भतिऽथ सूक्ततः ॥

“काम्भिरामिः प्रत्युचं वाष्ठाविंशतिसंख्यया ।

२५ “अशक्तश्चाष्टसंख्यं वा दधिमध्वाज्यसंयुतं । आदित्यादित्रिहाणां च होमं कुर्यात्समंत्रकं ॥”

॥ इति गोमुखप्रसवविधिः ॥

अथ प्रयोगः ।

मासपक्षाद्युक्तिरुपस्थाप्य ‘शिशोरमुकक्षोत्पत्तिसूचितारिष्टशांथर्थं गोमुखप्रसवं करिष्ये’ इत्युक्त्वा गणेशपूजनाचार्यवरणे कुर्यात् । अथाचार्यः श्वेताष्टदले वीहिस्थशूर्पे रक्तवस्त्रं विन्यस्य ३० तिलांस्त्रिकीर्षं तत्र प्राङ्मुखं शिशुं संस्थाप्य सूत्रेणावेष्ट्या गोमुखात् प्रसवं विचिंत्य “विष्णुर्योनिमिति” सूक्तेन पंचगव्येन शिशुं संस्थाप्य “गवामंगेवेति” गो स्पृष्ट्वा

१ ऋ. सं. ८।८।४२ । २ इ. -स्याय । ३ ऋ. सं. ७।६।५ । ४ ऋ. सं. १।१।११ । ५ इ. -वि.

६ इ. -यमंत्रः ; घ -यमणः । ७ ऋ. सं. ६।४।२८ । ८ ऋ. सं. १।२।११ । ९ ऋ. सं. १।२।७ । १० ऋ. सं. ८।८।२१ । ११ ऋ. सं. ८।८।४२ ।

विष्णोः श्रेष्ठेनेति शिशुं गृहीत्वा मात्रे दद्यात् । माता पित्रे दद्यात् । पिता च मात्रे दत्त्वा तन्मुखं समीक्ष्य पंचगव्येनापो हि' छेति तिसृभिरभिषिच्यंगादिति मूर्त्रं त्रिरवधाय मात्रे दत्त्वा पुण्याहं वाचयित्वा गामाचार्याय दत्त्वा ग्रहप्रतिस्वर्थं गोवस्त्रस्वर्णधान्यादि दत्त्वा भूयसीं दद्यात् । अथाचार्योऽग्निं प्रतिष्ठाप्य चक्षुषी आज्येनेत्यंते अप औपोहिष्ठेति तृचेन अप्सु म इत्युच्चा च विष्णु तद्विष्णोःरित्युच्चा यश्मर्हणमक्षीभ्यामिति सूक्तेन ग्रहांश्च प्रत्येकमष्टादिसंख्यया दधिमध्वाज्यैः शेषेण स्विष्टकृतमित्यायुक्त्वाऽऽज्यमागांतं कृत्वाऽग्नेरीशान्यां कुंडं संस्थाप्य तत्र पंचगव्यतिलवीहिक्षीरद्रुमकपांयान् क्षिप्त्वा वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य पूर्णपात्रोपरि तद्विष्णोरिति विष्णोस्तत्वायामीति वरुण स्यामिति यश्मर्हणश्च प्रतिमा अभ्यर्च्य यत् ईद्रेति षट्चो जपत्वाऽन्वाधानक्रमेण हुत्वा कर्मशेषं समापयेत् ।

इति गोमुखप्रसवप्रयोगः ॥

अथ सदंतोत्पत्तिशांतिः ।

१०

विष्णुधर्मोत्तरे

“उपरि प्रथमं यस्य जायंते च शिशोर्द्विजाः” । द्विजा दंताः । “द्वैतैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसत्तम ॥

“मातरं पितरं वाय सादेदात्मानमेव वा । तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि तां मे निगदतः शृणु ॥

“गजपृष्ठगतं बालं नौस्थं वा द्वापयेद्द्विज । तदभावे च सर्वज्ञ कांचने च वरासने ॥

“सर्वोषधैः सर्वबीजैः सर्वपुष्पैः फलैस्तथा । पंचगव्येन रत्नैश्च मृत्तिकाभिश्च भार्गव ॥”

सर्वोषधानि सर्वगंधाश्च विनायकस्त्रपनविधौ दाशिताः ।

“स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदन्तरं । सप्ताहं चात्र कर्त्तव्यं ततो ब्राह्मणमोजमम् ॥

“अष्टमेऽहनि विप्रानां तथा देया च दक्षिणा । कांचनं राजतं गाश्च भुवमागारमेव तु ॥

“दंतजन्मनि सामान्ये शृणु स्नानमतःपरं ।

“मद्रासने निवेशयेनं मूर्त्रं मूलेः फलैस्तथा । सर्वोषधैः सर्वगंधैः सर्वबीजैस्तथैव च ॥

“स्नापयेत्पूजयेच्च त्र वन्हिं सोमं समीरणं । पर्वतांश्च तथा ख्यातात् देवदेवं च केशवं ॥

“एतेषामेव जुहुयाद्भुतमग्नौ यथाविधि । ब्राह्मणानां तु दातव्या यथाशक्या तु दक्षिणा ॥

“ततस्त्वंलंकृतं बालमासने चोपवेशयेत् । आसीनं सूर्यसंतानबीजैः सुस्नापयेत्ततः ॥

“सुविप्रबालकानां च तैश्च कार्यं च पूजनं । पूज्यश्च विधिनाऽऽचार्या ब्राह्मणाः नृहृदस्तथा ॥”

इति सदंतोत्पत्तिशांतिः ॥

२५

अथ कृष्णचतुर्दशीजननशांतिः ।

गर्गः

“कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां प्रसूतेः षट्त्रिंशं फलं । चतुर्दशीं च पद्मभागां कुर्यादायं क्षमं स्मृतं ॥

“द्वितीये पितरं हंति तृतीये मातरं स्मृतं । चतुर्थं मातुलं हंति पंचमे वंशनाशनं ॥

“षष्ठे तु घनहानिः स्यादात्मनो वंशनाशनं । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांतिं कुर्याद्विधानतः ॥

३०

- “ आचार्यं वरयेद्धीमान् पुत्रदारसमन्वितं । स्वकर्मनिरतं शांतं श्रोत्रियं वेदपारगं ॥
 “ सर्वालंकारसंयुक्तं सर्वैलक्षणसंयुतं । प्रीतिमा कारयेत्. शंभोः कर्ममात्रसुवर्णतः ॥
 “ तद्वर्द्धाद्धिनं वा कुर्यात्सर्वैलक्षणसंयुतं । वृषभे च समासीनं वरदाभयपाणिनं ॥
 “ शुद्धस्फटिकसंकाशं श्वेतमाल्यांबरान्वितं । त्र्यंबकेन च मंत्रेण पूजां कुर्याद्विधानतः ॥
 ५ “ स्यापयेन्नृताः कुंभांश्चतुर्दिक्षु यथाक्रमं । पुण्यतीर्थजलोपेतान् घान्यस्योपरि विन्यसेत् ॥
 “ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं शतच्छिद्रसमन्वितं ॥
 “ पंचमूर्त्यं चरन्तानि पंचत्वक् पंचपल्लवान् । पंचघान्यं सुवर्णं च तत्तन्मंत्रैर्विनिक्षिपेत् ॥
 “ सर्वोपधानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् । सुरमोणि च पुष्पाणि श्वेतानि परिवेष्टयेत् ॥
 “ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः । आषांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥
 १० “ आवाह्य वारुणोर्भवेरनेन च विधानतः । इमं मे वरुणेत्यनया तत्वार्यामि ऋचु तथा ॥
 “ त्वंभो अग्र इत्यनया स त्वन्न इति मंत्रतः । आग्नेयकुंभमारभ्य पूजां कुर्याद्यथाक्रमं ॥
 “ आ नो भद्रास्वसूक्तं च भद्रां अग्नेश्च सूक्ततः । जपत्वा तु पौरुषं भूक्तं कद्रुद्रं तु क्रमाज्जपेत् ॥
 “ ईश्वरस्याभिषेकं च ब्रह्मपूजां च कारयेत् । पूजाकर्मसु निर्वर्त्य होमं कुर्याद्विधानतः ॥
 “ गृहादीशानदिगामो कुण्डं कार्यं विधानतः । विस्तारायामलातं च अरन्निदयसंमितं ॥
 १५ “ समिदाज्यचरुश्चैव तिलमाषांश्च सर्षपैः । अश्वत्थपृक्षपालाशसामिद्धिः स्वादिरैः शुभैः ॥
 “ अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा । अष्टाविंशतिमैतैश्च होमं कुर्यात्पृथक् पृथक् ॥
 “ त्र्यंबकेन मंत्रेण तिलान् व्याहृतिभिः क्रमात् । कृत्वा होमाश्च कर्तव्या अस्मद्भक्तविधानतः ॥
 “ एवं क्रमेण कर्तव्यं होमशेषं समापयेत् । सर्वालंकारयुक्तानां त्रयाणामभिषेचनं ॥ ”
 त्रयाणां मातापितृसिद्धानां ।
- २० “ चतुर्भिः कलशैरुद्भिर्वृहकुंभसमन्वितं । घौतांबराणि धृत्वाऽथ कुर्यादाज्यावलोकनं ॥
 “ पूर्णाहुतिं च जुहुयाद्यजमानः समाहितः । तत्सर्वं परया भक्त्या ईश्वराय निवेदयेत् ॥
 “ सर्वालंकारसंयुक्तां सवस्त्रां गां पयस्विनीं । प्रतिमां वस्त्रयुग्मं च आचार्याय निवेदयेत् ॥
 “ अन्येषां चैव सर्वेषां कुर्याद्ब्राह्मणवाचनं । तस्मादेतेन विधिना विसृज्याख्याविवर्जितः ॥
 “ एवं यः कुरुते शांतिं सर्वपापैः प्रमुच्यते । सर्वान्कामानवाप्नोति स्थिरजीवी सुखी भवेत् ॥ ”

२५

इति कृष्णचतुर्दशीशान्तिः ॥

अथ सिनीवालीकुहूशान्तिः ।

गार्ग्यः

“ सिनीवान्या प्रभूता स्यावस्य भार्या पशुस्तथा । गजाश्वा माहिषी चैव शकरयापि श्रियं हरेत् ॥
 “ ये संति सकलाः पश्चात्तस्मादोपजीविनः । वर्जयेत्तानशेषांस्तु पशुपक्षिमगादिकात् ॥

१ ङ—पठनः २ ङ. सं. ५४१३०। ३ ङ. सं. ११२१९१। ४ ङ. सं. ११२१५। ५ ङ. सं. ३४११२।
 ६ ङ. सं. ११६१५। ७ ङ. सं. ८१२१९। ८ ङ. सं. ८१२१७। ९ ङ. सं. ११२१६। १० ङ. सं. ५४१३०।

- संपूज्य क्रमेणा नो मद्रा मद्रां अग्रे सहस्रं शीर्षां कदुद्रांयेति सूक्तानि क्रमाज्जप्त्वा महादेवं यथा-
शक्तिं रुद्राव्ययाद्दिनामेष्विच्य ग्रहानावाह्य संपूज्य गृहेशान्यामग्निं संस्थाप्याऽन्वाद्घ्यात् ।
तत्र चक्षुषीं आज्येनेत्यंते चतुर्दशीशांती रुद्रमश्वत्थपुक्षपलाशसदिरसामिन्द्रिद्राज्यचरुतिठमाप-
सर्षपैः प्रत्येकममुकसंख्यया व्यस्तसमस्तव्याहृतिमिस्तिरैश्वामुकसंख्यया यक्ष इत्यादि सिनी-
५ वाल्यां कुब्हां च रुद्रमिंद्रं पितरश्च प्रधानदेवताः स्वयंकर्मत्रेण च शक्तितस्तिरहोमोऽधिक इति
विशेषः । तत आज्यभागांतेऽन्वाधानोक्तक्रमेण होमः । सिनीवालीकुब्हांस्तु गोवधसुवर्णभूक्षीराज्य-
गुहान् दत्त्वा गोमूतिलहिरण्याज्यवस्त्रधान्यगुहहृत्प्यठध्वणदानानि च दश कृत्वा होमः कार्य इति
विशेषः । ततो बलिदानान्ते कलशोदकैः शतच्छिद्रेणाब्देवत्यमत्रैः पत्नीशिष्टुसहितोमिषिको
यजमान आज्यमवेक्ष्य पूर्णाहुतिं हुत्वा गुरवे धेनुं ब्राह्मोयुगं क्रत्विग्भयश्च दक्षिणां दत्त्वा स्वस्ति
१० वाच्य कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ।

इति कृष्णचतुर्दशीसिनीवालीं कुहूशांतिप्रयोगः ॥

अथ दर्शजननशान्तिः ।

नारदः

- “ अयातो दर्शजातानां मातापित्रोर्दरिद्रता । तद्दोषपरिहारार्थं शान्तिं वक्ष्यामि नारदः ।
१५ “ पुण्याहं वाचायित्वाद्दौ क्रतुसंकल्पपूर्वकं । कुहं वा मंडलं कुर्यात्तद्देशे स्थापयेत् घटां ॥ ” मंडलं स्यंढिलं ॥
“ तत्क्रमे निक्षिपेद्गव्यं दधिक्षीरघृतादिकं । न्यमोघोर्दुंबराश्वत्याः सचूताः प्लक्षकस्तथा ॥
“ एतेषां वृक्षमूलानां त्वचादीन् पल्लवास्तथा । पंचरत्नानि निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥
“ सर्वं समुद्राः सरित्स्तीर्थानि जलदा नदाः । आर्यातु यजमानस्य इरितक्षयकारकाः ॥
“ आपो हि ष्ठीति तृचेनाथ कयानंश्चित्र इत्यृचा । यार्त्कं चेदमुचा चैव समुद्रज्येष्ठ इत्यृचा ॥
२० “ अभिमंज्योदकं पश्चाद्गनेः पूर्वप्रदेशके । हारिद्रं रक्तकं चैव कृष्णं श्वेतं च जीरकं ॥
“ एतेषां तंडुलैश्चैव सर्वतोमद्रमुद्धरेत् । दर्शस्य देवतायाश्च सोमसूर्यस्वरूपकं ॥
“ प्रतिमां स्वर्णजां नित्यं राजतीं ताम्रजां तथा । सर्वतोमद्रमध्ये तु स्थापयेद्दर्शदेवताः ॥
“ ग्रहवर्णं वस्त्रयुगं तद्दर्णं गंधपुष्पकं । आप्यायस्वेति मंत्रेण सवितापश्चात्तथैव च ॥
“ उपचारैः समाराध्यै ततो होमं समाचरेत् । कृत्वा वग्निं प्रतिष्ठाप्य क्रतुसंकल्पमीदृशं ॥
२५ “ आयुरारोग्यसिध्दयं सर्वांरिष्टप्रशांतये । पुत्रस्य दर्शजननदोषनिर्हरणाय च ॥
“ मातापित्रोः कुमारस्य सर्वांरिष्टप्रशांतये । तेषामायुः श्रियं चैव शान्तिहोमं करोम्यहं ॥
“ समिधश्च चरुद्रव्यं क्रमेण जुहुयात्कृती । हुनेत्सर्वित्तुंमंत्रेण सोमो धेनुं च मंत्रतः ॥
“ एतैर्मंत्रैश्च प्रत्येकं हुनेदशोत्तरं शतं । दर्शस्य देवताहोमं अष्टाविंशतिसंख्यया ॥
“ होममेवं तु कृत्वाऽथ कुर्याद्भारामिवेचनं । श्रीसूक्तमायुष्पसूक्तं च समुद्रज्येष्ठ इत्यृचा ॥
३० “ एतैर्मंत्रैरभिवेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा । ततः स्विष्टकृतं दद्याद्दोमशेषं समापयेत् ॥
“ हिरण्यं रजतं चैव कृष्ण्यं धेनुं सद्दक्षिणां । अन्येभ्योऽपि यथाज्ञाकत्या दातव्या दक्षिणा तथा ॥
“ ब्राह्मणान् भोजयेद्भ्र कारयेत्प्रस्तिवाचनं । ”

इति दर्शजननशान्तिः ॥

- “ कुहप्रसूतिरत्यर्थं सर्वदोषकरी स्मृता । यस्य प्रसूतिरिरेतेषां तस्यायुर्धननाशनं ॥
 “ सर्वगंडसमस्तत्र दोषस्तु प्रबलो भवेत् । तत्र शांतिविशेषेण परित्यागो विधीयते ॥
 “ परित्यागात्तत्र शांतिं कुर्याद्दिमाद् विचक्षणः” । परित्यागादिति न्यब्लोपे पंचमी । परित्यागं
 कृत्वेत्यर्थः ।
 “ तत्कालं तत्क्षणाद्धेन पुनरेवानुलेपनं । न त्यजेत्पंडितो मोहादधीदज्ञानतोऽपि वा ॥ ५
 “ तद्योगं नाशयेत्किंचित्स्वयं वा नाशमश्रुते । क्लृपोकशांतिः कर्त्तव्या शीघ्रं दोषापनुत्तये ॥
 “ रुद्रः शक्रश्च पितरः पूज्याः स्युर्देवताः क्रमात् । कर्पमात्रसुवर्णेन तदस्त्रिद्धेन वा पुनः ॥
 “ अथवा शक्तिः कुर्याद्विचशाऽयविवर्जितः ॥
 “ प्रतिमां कारयेच्छंभोश्चतुर्भुजसमन्वितं । त्रिशूलसद्गद्गदाभयहस्तां यथाक्रम ॥
 “ इत्रेतपुष्पांबरधरां श्वेतांबरवृषस्थितां । त्रिबंधकेन मंत्रेण पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ १०
 “ इन्द्रश्चतुर्भुजो वज्रांकुशचापः ससायकः । रक्तवर्णो गजास्तो यत ईद्रेति मंत्रतः ॥
 “ पितरः कृष्णवर्णाश्च चतुर्हस्ता विमानगाः । गदाशसूत्रकमंडल्वमयस्यैव धारिणः ॥
 “ ये सत्या इति मंत्रेण पूजां कुर्यादन्तरं । आग्नेयादिशमारभ्य कुंभान्कोणेण विन्यसेत् ॥”
 “ ये सत्यासो हविरेद इत्यादि मंत्र ऋग्वेदे प्रसिद्धः ।
 “ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं शतछिद्रसमन्वितं । निक्षिपेत्पञ्चगव्यादींस्तत्तन्मंत्रैश्च निक्षिपेत् ॥ १५
 “ क्लृपोकशांतिः कर्त्तव्या कुर्याच्छीघ्रं स्वशक्तिः । गोदानं वघदानं च सुवर्णं वोविरां शुभां ॥
 “ दश दानानि चोक्तानि क्षीरमाज्यं गुहं तथा । आजवावेक्षणपात्राणि तत्तन्मंत्रैश्च कारयेत् ॥
 “ समिदाज्यं च होमं च निलहोमं च सर्पपैः । अश्वत्थपुष्पापलाशसमिद्धिः खांदिरैः शुभैः ॥
 “ अष्टोत्तरशतं मुख्यं प्रत्येकं जुहुयाद्दिग्भिः । त्रैयंबकेन मंत्रेण तिष्ठान् व्याहृतिभिः पुनः ॥
 “ चतुर्भिः क्लृपोकशांतिं वृहत्कुंभसमन्वितम् । शांतिवत्सकलं कार्यमभिवेकं च कारयेत् ॥” २०
 शांतिवत्पूर्वोक्तशांतिवत् ।
 “ मातापितृशिशूनां च अभिविधेस्तु वारुणैः । शंकरस्याभिवेकं च कुर्याद्ब्राह्मणमोजनम् ॥
 “ अन्येषां चैव सर्वेषां ब्राह्मणानां च तर्पणं । यथाशक्त्यनुसारेण द्विजवाचनपूर्वकं ॥”

अथ प्रयोगः ।

तत्र चतुर्दश्याः षडंशेषु द्वितीयतृतीयषष्ठांशेषु अन्म चेद्गोमुत्प्रसवोऽपि कार्यः । कर्त्ता मासपक्षानु-२५
 छिन्त्यास्य शिशोश्चतुर्दश्यायमागादिषु सिनीवालयां कुहा बोन्परया सूचितस्यानिरस्य निरासार्थ
 शांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजास्तवाचनमाहूतपूजावृद्धिआद्याचार्यादिवरणानि
 कुर्यात् । तत आचार्यः सर्पपत्रिकिरणपदि कृत्वा पीठादौ वरदाभयहस्तां वृषस्या हैमी रुद्रप्रतिमां
 त्र्यबंधमंत्रेण संपूजयेत् । सिनीवालीकुब्धेस्तु रुद्रैद्रपितरः । तत्र रुद्र ईशानीन्द्रकरक्रमात्रिशूल-
 सद्गद्गदाभयहस्तो वृषस्थः त्र्यबंधमंत्रेण । इंद्रो वज्रांकुशधनुः धारको रक्तो गजस्या यतं ईद्रेति ३०
 मंत्रेण पितरः कृष्णवर्णा गदाशसूत्रकमंडल्वमयकरा विमानस्था ये सत्या इति मंत्रेण पूज्या इति
 विशेषः । ततस्तत्प्राच्यामीशान्यामुर्द्विचर्यां वाग्नेयादिषु चतुरः कुंभान् मध्ये च शतछिद्रं संस्थाप्य
 तेषु पंचमूर्त्यं चरत्पंचस्यकुपट्टवयान्यानि सुवर्णं सर्वेषुर्थाश्च क्षिपवा इवेवस्त्रमातामिरावेष्ट्य सर्वे
 समुद्रा इत्यभिमुख्य इमं मे वरुणं तत्प्रायामि तस्मी अग्ने स त्वमे इति क्रमेण वरुणमाज्ञा

अत्र सिनीवालीकुब्जोर्देशं चोक्तयोः शांत्योर्व्यवस्योक्तः छंदोगपरिशिष्टमाप्ये
'चतुर्दश्या अंत्योः मायाश्चाष्टाविति' नव प्रहराश्चंद्रक्षयकालः ।

“चतुर्दश्यष्टमे यामे क्षीणो भवति चंद्रमाः । अमावास्याष्टमे यामे पुनः । किल भवेदणुरिति” वाक्यात् ।
“अत्रैतुराथे प्रहरेऽवतिष्ठते । चतुर्यमागो' न कलावशिष्टः ॥ तदंत एव क्षयमेति कृत्स्नं । एवं-
ज्योतिश्चक्रविदो वदंतीति ” च वाक्यात् । अत्र चतुर्दश्यंत्यामाययामयोरणुश्चंद्रः शास्त्रस्य ५
चक्षुषोर्वा गोचरो भवति स कालो दृष्टचंद्रत्वासिनीवाली । अमांत्योपांत्ययामयोः शास्त्रचक्षुषो-
रगोचर इति क्षीणश्चंद्रः स कालः कुहूमध्यमाः पंचयामा दर्श इति व्यवस्यया शांतिव्यवस्येति ।

परे तु चतुर्दशीमात्रयुक्तेऽहोरात्रे वर्त्तिन्यमा सिनीवाली प्रतिपन्मात्रयुतेति कुहूः । वार-
त्रयस्पर्शिमध्यमाहोरात्रवर्त्तिन्यमा दर्शः । तस्मिन् चतुर्दशीप्रतिपदोत्सवावेनोमथलक्षणानाक्रांतत्वात् ।
तथाऽधमवती चामा दर्शः । केवलचतुर्दशीकेवलप्रतिपद्युक्तत्वाभावात् । अतस्त्रिस्पर्शिन्यामवमत्यां १०
वा सिनीवाली कुहूशांतिप्राप्त्यभावाद्दर्शशांतिप्राप्तिरिति युक्तमाहुः ।

अथ दर्शनजननशांतिप्रयोगः ।

कर्त्ताऽस्य कुमारस्य कृमार्या वा दर्शनजन्मसूचितानिष्टनिवृत्त्यर्थं शांतिं करिष्य इति संकल्प्य
गणेशपूजास्वास्तिवाचनाचार्यादिवरणानि कुर्यात् । अयाचार्यः सर्षपविकिरणप्रोक्षणादि कृत्वा १५
शुद्धभूमौ जलपूर्णं पंचगव्यपल्लवत्वक् रत्नयुतं वासोयुग्मवेष्टितं कुंभं घान्योपरि संस्थाप्य सर्वं
समुद्रा इति तीर्थान्वावाहापो हिष्ठेति तृचेन कथा नाश्चित्र इत्युच्चा यत्किंचेदमित्युच्चा
समुद्रज्येष्ठा इति तृचेन चामिमंश्य तन्नैकत्यदेशे पंचरंगरंजितैस्तुंडलैः सर्वतोमद्रं कृत्वा
तत्र स्वर्णप्रतिमयोर्थं सत्यास इति पितृन् तदक्षिणे रूप्यप्रतिमायामाप्यायस्वेति सोमं
तदुत्तरे ताम्रप्रतिमायां सविता पश्चात्तादिति सूर्यं चावाह्य संपूज्य

“आयुरारोग्यसिद्धयर्थं सर्वारिष्टप्रशांतये । तेषामायुः श्रिये चैव शांतिहोमं करोम्यहम्” इत्युक्त्वा २०
तत्पश्चिमे कुंडे स्थंडिले वाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य तदीशान्यां ग्रहान्संपूज्याऽन्वाधानाचारावाज्येने-
त्युक्त्वा पितृन् समिञ्चरूप्यामष्टाविंशतिवारं सोमं सूर्यं वाऽष्टोत्तरशतवारं शेषेणोत्पायाज्यमामति-
ऽन्वाधानक्रमेण पूजामंत्रैर्हुत्वा मातापितृशिशून् हिरण्यवर्णामिति पंचदशर्चेनायुग्मं
चर्चस्यमिति दशर्चेन समुद्रज्येष्ठा इत्युच्चा च जलधारत्याऽभिषिच्य स्विष्टकृदादि समापयेत् । यज-
मानो बलिदानपूर्णाहुत्यंतं हेमरूप्यकृष्णधेनून्चाचार्याय ऋत्विग्यश्च यथाशाक्ति दक्षिणां दत्त्वा २५
विप्रान्संभोज्य स्वस्तिवाचनं कुर्यादिति दर्शशांतिः ।

अथ ज्येष्ठाशांतिः ।

घटिकैका च मंत्रांते ज्येष्ठादौ घटिकाद्वयं । तयोः संधिरिति ज्ञेयं शिशुगंडं समीरितं ॥
प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठक्षे च तृतीयके । पादत्रये जातनरो ज्येष्ठोऽप्यत्र प्रजायते ॥
ज्येष्ठांत्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशकः । जायते नात्र संदेहो दशाहाभ्यंतरे तथा ॥ ३०
ज्येष्ठक्षे कन्यका जाता हंति श्वां धवाग्रजं । तच्छांतिं तस्य वक्ष्यामि गंडद्वेषप्रशांतये ॥
सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते । सूतकांते तथा कुप्यज्ज्येष्ठाशांतिं विधानतः ॥

- वज्रांकुशघरं देवं ऐरावतगजान्वितं । कुर्याच्छचीपतिं रम्यं देवेद्रं सुरनायकं ॥
 कर्षमात्रसुवर्गेन कर्षद्विन्नाय पादतः । तद्विधानं प्रकुर्वीत वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥
 शालितंहुलसंपूर्णं कुंभस्योपरि पूजयेत् । इंद्रायेंद्रो मरुत्वत इति मंत्रेण वाग्यतः ॥
 गंधपुष्पैर्घूर्णदीपैर्नामाक्षयनिवेदनैः । पूजयेद्विधिना विप्रलोकपालगणान्वितं ॥
 ५ रक्तवद्रद्वयोपेतं पूजयेत्सुरनायकं । तत्र संस्थापयेत्कुंभांश्चतुर्द्विषु विशेषतः ॥
 तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं शतच्छिद्रसमन्वितं । पुण्योदकसमायुक्तान्वस्रयुग्मेन वेष्टितान् ॥
 कुंभेषु विन्यसेद्धीमान् पंचगव्यं समंत्रकं । पंचामृतं पंचरत्नं मृत्तिकाः पंचसंस्पर्शकाः ॥
 पंचतृक्षुपायांश्च पंचपल्लवकांस्तथा । सुवर्णकुशदूर्वाश्च शतौषधि विनिक्षिपेत् ॥
 पूजयेद्धारुणोमंत्रैः कुंभान् घीमान् प्रयत्नतः । त्वन्नो अग्रे जपेदादौ स त्वन्नोपि द्वितीयकम् ॥
 १० समुद्रज्येष्ठा इति च इमं मे गंगे चतुर्थकं ॥
 पूजयेद्वस्रयुग्माह्वयैश्चतुरः कलशानपि । जपं कुर्युः प्रयत्नेन मंत्रैर्मिर्द्विजोत्तमाः ॥
 आ नो भद्रा जपं चोदौ मद्रा अग्रे द्वितीयकं । इंद्रसूक्तं रुद्रनाप्यं जपं मृत्युंजयं ततः ॥
 इयं संपूज्य देवेशं वरुणं कुंभसंस्थितं । सुसंकल्पविधानेन होमकर्म ततश्चरेत् ॥
 समिन्द्रिर्ब्रह्मवृक्षस्य शतमष्टोत्तरं तथा । सर्पिषा चरुणा चैव मूलमंत्रेण वाग्यतः ॥
 १५ हुनेज्जाप्यं च तेनैव यत इंद्रं मयेति च । तिलान्व्याहतिभिर्हुत्वा शतमष्टोत्तरं पुष्यकृ ॥
 भार्याशिशुसमोपेतं यजमानं विशेषतः । अभिषेकं प्रकुर्वीत सूक्तैर्वाणसंज्ञितैः ।
 समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैरिमं मे वरुणस्तथा । योः शांत्येत्यादिभिर्मंत्रैरभिषेकं समाचरेत् ॥
 अभिषेकनिवृत्तौ तु यजमानः समाहितः । शुक्लांबराणि घृत्वाऽथ कुर्यादाज्यावलोकनं ॥
 संपं रूपेति मंत्रेण चित्रं सैत्रक्षुरेव च । देवतापुरतः स्थित्वा धूपद्वीपानिवेदनं ॥
 २० दद्याच्चाचमनं सम्यक् तांबूलार्थं तथैव च ।
 “ नमस्ते सुरनायाय नमस्तुभ्यं शचीपते । गृह्णाणार्घ्यं मया दत्तं गंडदोषं प्रशांतये ॥ ”
 कार्यं तत्पूजकादीनां कारितं यत्फलं शुभं । लब्ध्वा तु तत्फलं सर्वं देवेन्द्राय समर्पयेत् ॥
 आचार्याय च गां दद्यात्सुशीलां च पयास्विनीं । रक्तवर्णां षष्ठयुतां सर्वालंकारभूषितां ।
 वस्रयुग्माभिधानां च यथाविभवसारतः ।
 २५ “ यक्षगंधर्वसिद्धैश्च पूजितोऽसि शचीपते । दानेनानेन देवेश गंडदोषं विनाशय ॥ ”
 अष्टोत्तरशतं संख्यां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् । तेभ्योऽपि दक्षिणां दत्त्वा प्राणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 इमां कृत्वा ज्येष्ठाशान्तिं यथाविध्युक्तमार्गतः । गंडदोषं विनिर्जित्य आयुष्मान् जायते नरः ॥
 इत्युक्तं बृहदारण्यके शौनकाय विशेषतः । ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषप्रशांतये ॥
 अज्ञानाद्वाऽथ वा ज्ञानाद्वैकल्याद्वा नरस्य च । यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि ॥

१ क. सं. ३।४।१२ । २ क. सं. ५।४।१६ । ३ क. सं. ८।३।६ । ४ क. सं. १।६।१५ ।

५ क.—जपेदादौ । ६ क. सं. ८।३।१५ । ७ क. सं. ६।४।३८ । ८ क. सं. ५।३।१५ । ९ क. सं. ४।४।३३ ।

१० क. सं. १।८।७ । ११ क. सं. ५।५।११ । १२ क.—दोषोपशांतये १३ घक्षरजअदय—जप्त्वा ।

अथ प्रयोगः ॥

गोमुखप्रसवं कृत्वा 'अस्य शिशोर्ज्येष्ठाजननसूचितसकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शान्तिं करिष्ये' इति संकल्प्य गणपतिपूजनपुण्याहवाचननांदिश्राद्धाचार्यैः क्वात्किञ्चतुष्टय-
 वरणानि कुर्यात् । तत आचार्यः सर्पपविक्रिणभूमिप्रोक्षणे कृत्वा महीं यौरित्यादिविधिना
 शालितंहुलपूर्णं कुंभं संस्थाप्य पूर्णपात्रोपरि हैमीमिंद्रप्रतिमां इंद्रायेंदो मरुत्वत इति मंत्रेण १
 रक्तवस्त्रद्वयेन गंधादिभिश्च वाग्यतः पूजयेत् । तत इंद्रमित्रान् लोकपालान् समंतादावाह्य पूजयेत् ।
 ततः पूर्वादिदिक्षु चतुरः कुंभान् मध्ये शतच्छिद्रं पुण्योदकवस्त्रमाल्ययुतं संस्थाप्य दिक्कुंभेषु
 पंचगव्यपंचामृतपंचरत्नपंचमृत्तिकापंचवृक्षकपायपंचपल्लवमुवर्णकुशदूर्वा शतौषधीश्च दत्त्वा पूर्व-
 कलशे त्वन्नो अन्न इति स त्वन्नो अन्न इति दक्षिणे समुद्रं ज्येष्ठा इति पश्चिमे इमं मे गंगे इत्युत्तरे
 च वरुणमावाह्य वस्त्रपुष्पायैः पूजयेत् । ततश्चत्वार ऋत्विजः आ नो भद्रा भद्रौ १०
 अग्रे पुरुषसूक्तं कद्रुद्रायैति सूक्तानि जपेयुः । आचार्यो मूलमंत्रं इंद्रं विश्वा अवीवृषामित्यष्टर्च
 इंद्रसूक्तं रुद्रं मृत्युंजयं च जपेत् । ततोऽग्निं महांश्च प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् । अत्र प्रधानमिंद्रं पलाश-
 समिद्राज्यचक्रुद्रव्यैरेष्टशतसंख्यया अष्टसहस्रसंख्यया वा प्रजापतिं तिलद्रव्येणाष्टशतसंख्यया
 व्याहृतिभिः शेषेण स्थिष्टकृतमित्यादि बरुयते पूर्णाहुतिं पूर्णाश्राविमोक्तं च कृत्वा समर्थं सशिशुं
 यजमानं वारुणैः सूक्तैः संमुद्रज्येष्ठा इमं मे वरुण योः शान्तिर्यादिभिरभित्तिन् । ननो रूपं १५
 रूपमित्याज्यमवलोक्य तत्पात्रं सदक्षिणं ब्राह्मणाय दत्त्वा इंद्रं संपूज्य

"नमस्ते सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शचीपते । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गंडद्वोपप्रशांतये ॥" इत्यर्घ्यं
 दत्त्वाऽऽचार्यैर्त्विगादिभ्यः श्रेयो गृहीत्वा इंद्राय समर्प्याचार्य्याय पयस्विर्नी गां रक्तवस्त्रद्वयं च
 दत्त्वोत्तरपूजांते इंद्रं विसृज्य प्रतिमां
 " यक्षगंधर्बसिद्धैश्च पूजितोऽसि शचीपते । दानेनानेन देवेश गंडद्वोपं विनाशय ॥ २०
 " अज्ञानाद्वाऽथ वा ज्ञानाद्देकल्पाद्वा धनस्य च । यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं शंतुमर्हसीति ॥"
 मंत्रेणाचार्यायैव दत्त्वा ऋत्विग्भ्योऽपि यथाशक्ति दत्त्वाऽग्निं विमृज्याष्टशतं ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

इति ज्येष्ठाशान्तिः ।

अथ मूलशान्तिः ॥

शान्तकः

२५

" अथातः संप्रवक्ष्यामि मूलजातहिताय वै । मातापित्रोर्धनस्यापि कुलजातिहिताय च ।
 " स्यागो वा मूलजातस्य स्यादष्टाब्दात्प्रदर्शनं । अमुकमूलजातानां परित्यागो विधीयते ॥
 " अदर्शनाद्वाऽपि पितुः स तु तिष्ठेत्समाष्टकं । एवं दुहिनरि प्रोक्तं मूलजायां फलं बुधैः ॥"
 कन्यायां तु विधेयः ।

१ ऋ. सं. १।२।६ । २ ऋ. सं. ७।१।४० । इ-इमं मे वरुण इति पश्चिमे तत्पात्रमीत्युत्तरे । ३ ऋ. सं.
 १।१।१२ । ४ ऋ. सं. ५।४।१६ । ५ ऋ. सं. ८।१।६ । ६ ऋ. सं. १।६।१५ । ७ ऋ. सं. ८।४।७ । ८ ऋ.
 सं. १।१।२६ । १० ऋ. सं. १।१।२७ । ११ ऋ. सं. ५।१।१६ । १२ ऋ. सं. १।२।११ । १३ ऋ. सं. ५।१।१३ ।

- “ न बाला हन्ति मूलक्षेत्रं पितरं मातरं तथा । मूलजा श्वशुरं हन्ति व्यालजा च तद्रंगानां ॥
 “ माहेंद्रजाऽग्रजं हन्ति देवरं च द्विदैवजा ॥” व्याल आश्लेषा । माहेंद्रं ज्येष्ठा । द्विदैवं विशाखा ।
 “ शांतिर्वा पुष्कला चेत्यात्तर्हि दोषो न कश्चनेति ॥” “मुख्यकालं प्रवक्ष्यामि शांतिर्होमजपं ततः ॥
 “ जातस्य द्वादशाहे च जन्मक्षेत्रं वा शुभे दिने । समाह्वये द्वादशान्वये कुर्याच्छांतिकमाद्रात् ॥
 ५ “ यदैव शांतिकं कुर्यात्कर्म तत्र प्रचक्षते ॥ संस्कृते पुण्यदेशे तु मंडपं कारयेद् बुधः ॥
 “ पुण्यार्निर्ममंत्रितैस्तोयैः प्रोक्षितायां क्षितौ ततः । तत्रोदकुंभं सुभ्रष्टणं रक्तं वणविवाजितं ॥
 “ सुवर्णं च निर्गलं पूरयेन्निर्मलामसा । बध्नावगुण्डितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा ॥
 “ कूर्चं हेमसमायुक्तं चूतपल्लवसंयुतं । स्वस्तिकोपरि विन्यस्य सक्षीरुमपल्लवैः ॥
 “ द्रोणं व्रीहिंश्च निक्षिप्य ईशाने च निधापयेत् ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वाधिपसमन्वितं ॥
 १० “ अर्चितं पुण्यांधाद्यैः श्रीरुद्रं च पूजयेत् । पढंगसहितं सम्यक् जपेद्दे रुद्रसंख्यया ॥
 “ बद्ध्वा रुद्रसूक्तैर्वा छंदोगारुद्रसामभिः ॥” सूक्तानि सामानि च त्रीण्येव । कपिंजरुन्यायात् ।
 “ एकादशाष्टत्रियेकसंख्यया शक्तितो जपेत् । तत्राप्रतिरथं सूक्तं शतरुद्रानुवाककं ॥
 “ रुद्रानुवाकं तथा पुण्यं रक्षोघ्नं च स्पृशन्जपेत् । त्रैयंबकं जपेत्सम्यक् अथोत्तरसहस्रकं ॥
 “ एकवारं तथा चापि पावमानीः स्पृशन् जपेत् । जपस्य पंच कुंभाः स्युर्द्वयं वा तदलामनः ॥
 १५ “ श्रीरुद्रस्यैककुंभश्च सर्वसूक्तानि तत्र तु । तथान्यं च शुभं कुंभं पूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युतं ।
 “ चतुःप्रस्रवणं कुर्यात्पंचवक्त्रं तु तद्भवेत् ॥” अत्रायं सांप्रदायिकोऽर्थः । आद्यपक्षे षट्कुंभाः । एको
 रुद्रस्य । तस्मिन् शतरुद्रियं रुद्रसूक्तानि सामानि वा जप्यानि । अभिषेकार्थं पंचकुंभाः । तत्र पूर्वादिकुंभ-
 चतुष्टये तत्राप्रतिरथमित्यादिना क्रमात्सूक्तचतुष्टयविधिः । मध्ये च त्र्यंबकमंत्रपावमानीजपविधिः ।
 एवं पंचकुंभाशक्ती चतुःप्रस्रवण एक एव । द्वयमिति द्वित्वं तु रुद्रकुंभमादाय । अत एव श्रीरुद्रस्येति
 २० श्लोकार्द्धेन रुद्रकुंभ एव पूर्वोक्तो द्वित्वसंख्यापूरणायानूयते । चतुःप्रस्रवण एव तु पंचकुंभ-
 स्थाने विधीयते । एवं पंचवक्त्रं तु तद्भवेदिति पंचवक्त्रोक्तिरपि पंचकुंभस्थानापत्त्या संगच्छते ।
 “ बध्नावगुण्डितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा । पंचरत्नसमायुक्तं चूतपल्लवसंयुतं ॥
 “ गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्भद्रगोकुलात् । राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥
 “ कुंभस्य नैर्ऋते देशे होमदेशं प्रकल्पयेत् । गोमयालोपिते देशे कुर्यात्संपंडितमुत्तमं ॥
 २५ “ कृत्वाग्निमुत्तरपथं तमुत्सेहादिस्वशक्तिः । पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा पूजां समाचरेत् ॥
 “ नक्षत्रदेवतारूपं सुवर्णेन प्रयत्ननः । निष्कमात्रेण वाऽर्द्धेन पादेनाय स्वशक्तिः ॥
 “ प्रतिमां लक्षणोपेतां कारयित्वा विचक्षणः । यद्वा मूलं सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥
 “ मूलं मूलाकारं मूल्यामिति क्वचित्पाठः । तदा प्रतिमामूल्यामित्यर्थः ॥
 “ सुवर्णं सर्वदेवतयं सर्वदेवात्मकोऽनघः । सर्वदेवात्मको विपः सर्वदेवमयो हरिः ॥

- “संस्मरेन्निकेतं इयामं सुमुखं नरवाहनं । रक्षोधिपं स्वहस्तं दिव्यामरणभूषितं ॥
 “प्रतिभापूजनाधार्य वल्लयुगं प्रकल्पयेत् । पंकजं कारयेद्भूमौ रक्ताभेर्वीहितंङुलैः ॥
 “चतुर्विंशदलोपेतं सुकूर्वा कर्णिकान्वितं । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं स्वर्णं वा रोप्यमुन्मथं ॥
 “शुद्धवस्त्रेण संछाद्य तत्र मूलानि निक्षिपेत् ॥” । मूलानि शतमूलानि तानि च वक्ष्यंते ।
 “स्वयमुत्पाटयेत्प्राज्ञो मूलानां च शतं पिता । मंगल्याश्च पवित्राश्च ओषधयः कथयाम्यहं ॥ ५
 “लक्ष्मणा शतमूला च शिरीषो वेतसस्तथा । सहाका श्वेतमूला च विष्णुक्रांताऽप्य शंतिनी ॥
 “सर्पाक्षी मीननेत्रा च पुत्रयांची कृतांजली । पालाशो बिल्वकश्चैव रोचना चंदनद्वयं ॥
 “कृष्णमांसी मुरोक्षीरं बालकं च तथार्थली । गोजिह्वा तुलसी ईर्ष्या शतपुष्पी सठांगली ॥
 “ब्रह्मदंडी द्रोणपुष्पी प्रियंगुः सितसर्पपाः । पिप्पली काकजंघा च त्रायमाणा हृहस्तथा ॥
 “ज्योतिष्मती च गंधारी निर्गंधा पूर्णकोशिका । भगक्षमा सुभद्रा च गृह्णी चेंद्रवारुणी । १०
 “अलंबुकान्देंद्री च कदली केतकी तथा । गोक्षुरं शतपर्वा च अरिष्टिकाऽपराजिता ॥
 “छिन्नरुद्धा शतपर्वा निकुंमा च सुवर्चला । अश्वगंधा हस्तिकर्णा हरिद्राद्वितयं तथा ॥
 “उद्भ्रुवो मधुकारश्च अश्वरथो बकुलस्तथा । सर्पक्षीरा ह्यपामागौ मंदारश्चातिमुक्तकः ॥
 “मालती स्वर्णपुष्पा च श्रीपर्णी श्रीफलं तथा । दर्भमूलं करवीरं मद्रयंती विंकंकतः ॥
 “पाटलासुरदाश्च अर्द्धसूदनिकस्तथा । फलं मन्मथवृक्षस्य पलाशस्य च पल्लवाः ॥ १५
 “राघानदीवृक्षमूलं सुरदारुविदारिका । श्वेतवीर्या श्वेतपाका नीलोत्पलं तथैव च ॥
 “नागकेसरमंदारौ कुमारी चैव निक्षिपेत् । तथीयु पंचगव्यं च सर्वोषध्यश्च कर्चनं ॥
 “यथासंभवतो वापि ग्राह्यं मूलं शतं भुजं । वीरत्वचासमेतं च शतछिद्रे घटे न्यसेत् ॥”
 शतमूला शतावरी । वेतसो बंजुलः । सहाका सहदेवी । श्वेतमूला पुनर्नवा । मीननेत्रा मत्स्याक्षी ॥
 पुत्रपारा पुत्रजीवा । कृतांजली अंजलिनी । हाथा जोडो इति प्रसिद्धा । बिल्वको बिल्वः । चंदनद्वयं २०
 श्वेतं पीतं च । आमलाभूम्यामलकी । गोजिह्वा गजजिभीति प्रसिद्धा । लागली कलिहारीति
 प्रसिद्धा । ब्रह्मदंडी अघःपुष्पी । द्रोणपुष्पी कांबुकः । काकजंघा काकांगी । ज्योतिष्मती कंगुली ।
 गांधारी देवगांधारी । पूर्णकोशिका कोशातकी । भगक्षमा शिमुः । सुभद्रा सारिका । अलंबुका
 तुंबी । विशालपर्वा वचा । अरिष्टका नागवला । छिन्नरुद्धा पिंडगुह्वरी । शतपर्वा कमलिनी । निकुंमा
 दंतभिद्रः । सुवर्चला सूर्यमन्का । हस्तिकर्णा शरंडः । उद्भ्रुवः पीलुः । मधुकारो मधुकः । सर्जरा २५
 वीजकः । अतिमुक्तको माधवी । मालती जाती । स्वर्णपुष्पा कुडाली । श्रीफलं बिल्वं । मद्रयंती
 यूथिका । विंकंकतः सुवृक्षः । अर्द्धसूदनिका पालव्यौ । मन्मथवृक्ष आम्रः । सुरदारुर्देवदारुः ।
 विदारिका मूष्मांडी । श्वेतवीर्या गिरिकर्णा । श्वेतपाका गुंजा । शेषाणि स्पष्टानि ।
 “विष्णुक्रांता सहदेवी तुलसी तु शतावरी । मूलानीमानि गृह्णीयात्तनालाभे विशेषतः ॥
 “रथापयेत्कर्णिकामध्ये वस्त्रगंधाचलंकृतं । कूर्चहेमजलोपेतं कुंकुमोपाधिसंपुक्तं ॥ ३०

१ छ-संस्थाय । २ हा-पारी घ-पुत्रयावी । ३ अ-पुत्रयावी । ४ हा-पुष्पा । ५ नरयद्रक-मलाः
 छ-तमालकी । ५ क्षट-रिदंती ६ क्ष-स्थया । ७ हा-शरमिदरी । ८ क्षट-वीर्यः इयव-धर । ९ हा-संता ।
 १० हा-किरीति । ११ हा-नी । १२ हा-ता । १३ हा-तावया । अश्वद्वलघ-संधा १४ हा-संमं छ-सोम

- “ कुंभोपरि न्यसेद्विद्वान्मूलं नक्षत्रदैवतं । अधिप्रत्यधिदेवौ च दक्षिणोत्तरदेशयोः ॥
 “ अधिदेवं यजेद्वादी ज्येष्ठानक्षत्रदैवतम् । उत्तरापाट्टभक्षादि अनुराधातमर्चयेत् ॥
 “ ऐंद्रादीशानपर्यंतं पूजयेत्स्वस्वनामतः । स्वलिंगोक्तैश्च मंत्रैश्च प्रधानादीन्पूजयेत् ।
 “ पंचामृतेन संस्त्राय आवाहाय समर्चयेत् । उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पंचोपचारकैः ॥
 ५ “ रत्नबंदनशंखाद्यैः पुष्पैः कृष्णासितादिभिः । मेघशृंगादिधूपैश्च घृतदीपैस्तथैव च ॥
 “ सुरापोलिङ्गमांसाद्यैर्नैवेद्यैरोदनादिभिः । मत्स्यमाससुरादीनि ब्राह्मणानां विवर्जयेत् ॥
 “ सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सेंधवमिश्रितं । पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रदत्त्वयेत् ॥
 “ उत्तगंधाबलामे तु यथा लाभं समर्चयेत् । पुण्यांतं तु समभ्यर्च्य होमं कुर्याद्यथोदितं ॥
 “ निर्वाणप्रोक्षणादीनि चरोः कुर्याद्यथाविधि । हविर्गृहीत्वा विधिवन्नैर्कृत्यैव ऋचा हुनेत् ॥
 १० “ मोषुणः परापरेति या ते देवीति वा पुनः । पायसं घृतसंमिश्रं हुनेदद्योत्तरं शतं ॥
 “ समिदाज्यचरुन्यश्चाच्छांतितः संख्यया हुनेत् । अधिदेवतयोश्चापि जुहुयात्स्वस्वमंत्रतः ॥
 “ चतुर्थ्यर्तनमैतैश्च स्वाहातैः स्वस्वमंत्रकैः । नक्षत्रदेवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ॥
 “ कुंगुण्वेति पंचदशभिर्जुह्यात् कुशरं ततः । गौर्यया जातवेदसे त्रैयंबकमिति क्रमात् ॥
 “ सीरं यंजति तामग्निं वास्तोर्भर्षद्यग्निमेव च । क्षेत्रस्यं पतिना गुणानामग्निं दैतं तथैव च ॥
 १५ “ श्रीसूक्तेन तथा विद्वान् समिदाज्यचरुन क्रमात् । अष्टोत्तरशतैर्वापि अष्टाविंशतिभिः क्रमात् ।
 “ अष्टाष्टसंख्यया वापि जुहुयाच्छक्तितो ब्रुधः । त्वन्नः सोमेन पायसं जुहुयात्तु त्रयोदश ॥
 “ चतुर्थीर्हताज्यं च या ते रुद्रेति मंत्रतः । सुवेण जुहुयादाज्यं महाव्याहृतिभिः क्रमात् ॥
 “ हुत्वां स्विष्टकृतं पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीहुनेत् । आचार्यो यजमानो वा अग्नी पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥
 “ समुद्रादिति सूक्तेन प्राजापत्यऋचा तथा । पूर्णादूर्ध्वं सप्त ते एतैः पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥
 २० “ होमशेषं समाख्याय वन्तिकमारोपयेद्बुधः । कुंभामिमंत्रणं कुपद्वाक्षिणेनाभिमर्शयेत् ॥
 “ मृत्युप्रश्नमनार्थाय जपेत्रैयंबकं शतं । न्द्रकुंभोक्तमार्गेण रद्रमंत्रं रृशान् जपेत् ॥
 “ धूपं दीपं च नैवेद्यं कुंभयुगले निवेदयेत् । प्रसादयेत्ततो देवमाभियेकार्धमादरात् ॥
 “ तामिन्द्राळे गृहातिथ्यं कर्त्तव्यं मुतिमिच्छता । शृयन् प्रशस्तं तेनेव नक्षत्रेष्टया सहैव च ॥
 “ अभियेकार्धविधि वक्ष्ये पूर्वार्थाहदाहृतं ।
 २५ “ मद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजः । दारपुत्रसमेतस्य कुर्युः सर्वेऽभियेचनं ।
 “ अग्नीर्ध्यामिति सूक्तेन पावमानीभिर्ग्व च । ओपो हि छेति नवभिर्धत इंद्रदूष्ये च ॥
 “ सहस्राक्षतुचेनापि देवस्य त्वेति मंत्रकैः । शिवसंकरमंत्रैश्च वक्ष्यमाणैश्च मंत्रकैः ।
 “ योऽसौ वज्रधरो देवो महेंद्रो गजवाहनः । मूलजातशिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहेत् ॥
 “ योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतमुष्टमेपवाहनः । सप्तजिह्वः स देवोऽग्रिमूलदोषं व्यपोहेत् ॥
 ३० “ योऽसौ दंढधरो देवो धर्मो महिषवाहनः । मूलजातशिशोर्दोषं व्यपोहेत् यमस्तथा ॥
 “ योऽसौ सद्गुणधरो देवो निर्ऋती राजस्यपिपः । प्रज्ञामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शांतिदः ॥

१ श.न्या. । २ अ. सं. १११११ । ३ अ. सं. ११११३ । ४ अ. सं. ११११० । ५ अ. सं. १११११ ।
 ६ अ. सं. ५१११० । ७ अ. सं. ८१११८ । ८ अ. सं. ५११११ । ९ अ. सं. ११८११ । १० अ. सं. १११११ ।
 ११ अ. सं. ११११२ । १२ अ. सं. ११८१० । १३ अ. सं. ८११११ । १४ अ. सं. ५११११ । १५ अ. सं. ११११८ ।

- “ योऽसौ पाशघरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः । नक्रवाहः प्रचेताश्चो मुलोत्थायं व्यपोहत् ॥
 “ योऽसौ देवो जगत्पाणो मरुतो मृगवाहनः । प्रशामयत् मूलोत्थं दोषं गंडातसंभवं ॥
 “ योऽसौ निषिपतिर्देवो गदामुन्नरवाहनः । मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहत् ॥
 “ योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः । आश्लेषामूलगंडातं दोषमाशु व्यपोहत् ॥
 “ विघ्नेशः क्षेत्रपो देवो पिनाकी वृषवाहनः । आश्लेषामूलगंडातं दोषमाशु व्यपोहत् ॥
 “ सर्वदोषप्रशमनं सर्वं कुर्वतु शांतिदा । तच्छयोरभिषेकं तु सर्वदोषोपशांतिद ॥
 “ सर्वकामप्रदं दिव्यं भंगलानां च मंगल । वज्रांतरितकुंभाभ्या पश्चात् तु तर्पयेद्बुधः ॥
 “ ततः शुक्रावरणः शुक्रमास्थानलेपनः । यजमानो दक्षिणामिस्तोषयेत्कृत्विगादिकान् ॥
 “ चेत्तु पयस्विनीं दद्यादाचार्याय सत्सका । निर्ऋतिप्रतिमा वस्त्रं कुंभं हेम च दापयेत् ॥
 “ गृहार्यवस्त्रप्रतिमां तत्तद्गोभूष्य दापयेत् ।” ग्रहशोच्यु दापयेदिति काचित्पाठः ॥
 “ श्रीरुद्रजापिने देयः कुण्डोऽनद्वान् प्रयत्नतः । तत्कुंभवस्त्रप्रतिमा तस्मै दद्यात्प्रयत्नतः ॥
 “ इतरेभ्योऽपि विप्रेभ्यः शस्त्रा दद्याच्च दक्षिणा । उक्तालामे ततो दद्यादाचार्यं ब्रह्मकृत्विजां ।
 “ तस्मिन्मूर्त्यं प्रदातव्यं शक्त्या वाऽथ प्रदापयेत् । आचार्याय च यदंतं तदस्मै ब्रह्मणे भवेत् ॥
 “ सद्स्याथ ब्रह्मणोर्द्धं कृत्विग्भ्यश्च तदस्मैकं । गृह्णीयादाशिपस्तेभ्यः प्रणम्याथ क्षमापयेत् ॥
 “ दद्यादन्नं पायसादि ब्राह्मणान् भोजयेच्छत । अलाभे सति पंचाशदशकं तदभावतः ।
 “ सर्वज्ञातेश्च पठनं ब्राह्मणैराशिषस्तथा । गुह्यं क्षमापयेद्विभ्रान् निर्ऋतिः प्रीयतामिति ।
 “ विधाने चरितेस्मिस्तु ततः शांतिर्भवेद्बुधं । गंडातेष्वेवमेवं स्यात्पुष्पाशेषेवमेव तु ।
 “ समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्दि शांतिमादरात् ।”

अथ मूलाश्लेषाशांतयोः प्रयोगः

तत्र कर्त्तव्यकाले मासपक्षाद्यष्टित्य ‘ममास्य शिशोः कुमार्यां वा मूलाश्लेषादिष्वश्लेषाया २०
 वा जन्मना सूचितपित्राचारिष्यशांत्यर्थं शांतिं करिष्ये’ इत्युक्त्वा गणेशपूजनस्वस्तिवाचनमातृका-
 पूजनाभ्युदधिकानि कृत्वाऽऽचार्यब्रह्मसदस्यान् कृत्विजभ्राष्ट्रौ षट् चतुरो वा वृत्वा यथाविभव-
 मर्चयेत् । आचार्यं ‘आचार्यकर्म करिष्ये’ इत्युक्त्वा यदत्र संस्थितामिति सर्वपान्त्रिकीर्यापो हि श्रेष्ठ्यादि-
 भिर्भुव प्रोक्ष्यैशान्या महती धीरिति स्पृष्टोपधर्यः समिति द्योणपरिमितं व्रीह्यादि क्षिप्तवाऽऽ-
 कलशेष्विति रुद्रकुंभं सस्याप्येव मे गमेत्युदकेनापूर्य्य गधद्वारामिति गध या उषधीरित्योपधरोपधयः २५
 समिति यवान् काडादिति दूर्वां अश्वत्थे व इति पत्रं पञ्चवान् रुवेती भीम इति पंचत्वचः स्योर्नी
 पुथिवीति सप्त मृदो योः फालिनीयेति फल स हि रत्नैर्नातिं पचरानानि हिरण्यंरूप इति
 हिरण्यं गायत्र्या गोमूत्रं पुनर्मेनेति गोमयमाप्याथैवेति पयः दधिक्वाणं इति दधि तेजोसी-
 ष्याज्यं देवस्य त्वेति कौशं कूर्चं मधु वातेति मधु स्वादुरिति शर्करा क्षिप्वा युवां सुवासा इति

- वस्त्रेण सूत्रेण वा कुंभकंठमावेक्ष्य पूर्णादर्विरिति पूर्णपात्रेण पिचाय ततः प्रागुदग्वा चतुर्विंशु
 चेतुरः कुंभान् मध्ये चैकं कुंभं प्रत्येकं मंत्रावृत्या पदार्थानुसमयेन जपार्थं संस्थाप्य रुद्रकुंभे
 सौवर्णप्रतिमायां त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् रुद्रावाहने विनियोगः । त्र्यंबकमिति रुद्र-
 मावाह्य पूजयेत् । ततो रुद्रकुंभं स्पृष्टकृत्विक् याजुषश्चेद्भद्रैकादशिनी बह्वचश्चेत्त्रिणि
 ५ रुद्रसूक्तानि छंदोगश्चेद्भद्रसामानि जपेत् । सूक्तसामामेकद्विव्यैकादशावृत्तिः शक्तितो ज्ञेया ।
 ऋद्धदाय धोरः कृष्णो रुद्रो गापत्री । इमा रुद्राप् कुत्सरुद्रावाहानजगत्प्राप्तेतुष्टुमौ
 आ ते पितृमत्समदो रुद्रास्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । सामानि तु आवो राजानं वामदेवो रुद्रास्त्रिष्टुप्
 तमुष्टुहि भौमोत्री रुद्रास्त्रिष्टुप् भुवनस्यपितरमृजिश्वा रुद्रास्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । ततोऽन्य ऋत्विक्
 जपार्थं कुंभपंचके प्राक् क्रमेण जपेत् । आशुःशिशानेति त्रयोदशार्चस्यैत्रोप्रतिरथक्रपिरिद्वौ देवता
 १० चतुर्थ्यां बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । त्वमग्ने रुद्र इत्यनुवाकस्य हव्यवाट रुद्रो जगती जपे
 वि० । त्वमग्ने वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् जपे विनियोगः । रक्षोहणमिति पंचविंशार्चस्यांगिरसः वायुरग्नि-
 स्त्रिष्टुप् जपे० । ततो मध्यमकुंभे जपेत् । त्र्यंबकं वसिष्ठोऽनुष्टुप् जपे० अत्रैव पवमानमपि
 सकृज्जपेत् । एवं पट्टकुंभाशक्तौ रुद्रकुंभं चतुःप्रस्रवणं चेतुःकुंभद्वयं संस्थाप्य रुद्रैकादशिन्यादि
 रुद्रकुंभे जप्त्वाऽप्रतिरथादीनि चत्वारि प्रस्रवणेषु त्र्यंबकमंत्रं पावमानीश्च मध्यमुक्ते जपेत् । अथा-
 १५ चार्यो रुद्रकुंभान्नैर्ऋत्ये स्पर्शिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य तदीशान्यां नवग्रहस्थापनं कृत्वाऽन्वाद्ध्यात् ।
 नपथा । समिद्धयमादायास्यां मूलशांतौ देवतापरिग्रहार्थमन्वाघास्येऽग्निमन्नवाहतेऽग्नावित्यादि
 चक्षुर्भा आज्येनेत्यंतमुक्त्वा नवग्रहानाधिदेवताप्रत्यधिदेवतालोकपालान्विनायकादींश्च प्रत्येकममुक-
 संख्यया समिद्धर्वाज्यैर्निर्ऋतिं प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्यया इंद्रमपश्च प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यया
 घृताकपायससमिद्राज्यचरुमिर्विश्वेदेवाचाश्चतुर्विंशत्यृक्षदेवता अष्टाष्टसंख्यया पायसेन रक्षोहणं
 २० कृणुष्वेति पंचदशभिः कृशापत्रेण सावितारं दुर्गां जातवेदामिं रुद्रं ऋत्विक् श्रुतिं दुर्गां वांस्तोष्यति-
 मग्निं क्षेत्राधिपतिं मित्रावरुणो अग्निमेताश्चाष्टाष्टसंख्यया कृसरानेन श्रियं तामग्निवर्णामिति
 पंचदशार्चभिः प्रत्युचमष्टसंख्यया समिद्राज्यचरुभिः सोमं त्रयोदशवारं पायसेन रुद्रं चतुर्गृहीतेनाज्येन
 अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं बृहस्पतिमिंद्रं विष्वान्देवान्महाव्याहृतिमिराज्येन शेषेण स्विष्ट-
 कृतमित्यादि सप्तो यक्ष इत्यंतमत्का समस्तव्याहृतिभिः समिद्धयमग्नावाद्ध्यात् । आश्लेषाशांतौ
 २५ सूर्यमप्यन्तदेवतामधिदेवतां बृहस्पतिं प्रत्यधिदेवतां पितृषु भगवतिस्पायंतस्त्रिदेवताश्चेति विशेषः ।
 ततः परिसमूहनादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वाऽग्नेः प्रागुदग्वा रक्तैः शुक्लैर्वा तद्दुग्धैश्चतुर्विंशदलं
 पत्रं कृत्वा तत्र प्राग्बकुंभं संस्थाप्य तस्मिन् या अंधधीरिति शतमूलानि तदलाभे विष्णु-
 क्रान्ता सहदेवी तुरसी शतावरी कुशमूलानि सिप्त्वा पूर्णपात्रं निचाय तत्र साष्टदलं घासो वितत्य
 तत्कणिकायां निष्कं तदूर्ध्वमितां निर्ऋतिप्रतिमामग्न्युत्तारणपूर्वकं पंचामृतस्नापितां मोषुणो धोरः
 ३० कृष्णो निर्ऋतिर्गायत्री मोषुण इति संस्थाप्य

“ संस्मरेन्निक्रमंति इयामं सुमुखं नरवाहनं । रक्षोघिषं सङ्ग्रहस्तं दिव्यभरणभूषितमिति ”
 ध्यात्वा तदक्षिणत इदं वो मधुछंदा इन्द्रो गायत्रीतीन्द्रस्य तद्भृतरथासु मे मेधातिथिरापोऽनुष्टु-
 बित्यपां च सौवर्णप्रतिमे संस्थाप्य पदार्थानुसमयेन स्वस्वमंत्रैस्ताः पूजयेत् । तत्र वस्त्रयुगलं ।
 रक्तचंदनं । कृष्णपुष्पाणि । मेघभृंगस्य धूपः । आज्यस्य दीपः । पोलिकोदनादि नैवेद्यं । ब्राह्मणानां
 सुरास्थाने सैषवमित्रं क्षीरं मांसस्थाने लवणयुक्तं पायसं । क्षत्रियादीनां तु मुख्यमेव । ततः ५
 चतुर्विंशद्वलेषु प्रागादितो विश्वेदेवाः । त्रिष्णुः । वसवः । वरुणः । अजैकपात् । अहिर्बुध्न्यः ।
 पूषा । आश्विनौ । यमः । अग्निः । प्रजापतिः । सोमः । रुद्रः । अदितिः । बृहस्पतिः । सर्पाः ।
 पितरः । मगः । अर्यमा । सविता । त्वष्टा । वायुः । इंद्राग्रोमित्र इत्येताश्चतुर्थ्यतनमोर्तेर्नामभिः
 क्रमेणावाह्य पूजयेत् । आश्लेषाशांती तु सर्पमतिमां ' नमोऽस्तु सर्पस्य ' इत्यावाह्य

“ सर्पो रक्तस्त्रिनेत्रश्च द्विभुजः पीतवस्त्रकः । फलकासिधरस्तीक्ष्णो दिव्यभरणभूषित ” इति १०
 ध्यात्वा तदक्षिणतो बृहस्पते गृहसमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुंबिति बृहस्पतिं । तद्भृतरथादीरतां
 शंसः स्वधा त्रिष्टुंबिति पितृनावाह्य चतुर्विंशतिद्वलेषु प्रागादितो मगाद्यदित्यंतर्क्षदेवता आवाह्य
 पूजयेत् । ततोऽम्बाघानक्रमेण पायसचक्रकुरारान् श्रपायित्वाऽज्यभागांतं कृत्वा यजमानेन सर्वदेवतो-
 हेदशेन द्रव्ये त्यक्ते सार्वगन्वाधानोक्तक्रमेणक्षदेवतां तत्तन्मंत्रैर्हत्वा रक्षोहायान्ब्रह्ममाणभिर्जुहुयात् ।
 ताश्च कृष्णध्वेति पंचदशर्चस्य वामदेवो रक्षोहा त्रिष्टुप् । कुरारहोमे विनियोगः । एवं १५
 सर्वत्र । गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री । जातवेदसे इत्यपो दुर्गा त्रिष्टुप् । त्र्यंबकं
 वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् सीरायुंजती । बुध कत्विक श्रुतिर्गायत्री । तामग्निवर्णा सोमरिदुर्गा त्रिष्टुप् ।
 वास्तोष्पते । वसिष्ठो वास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् । अग्ने नयागस्त्योग्निस्त्रिष्टुप् । क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्र-
 पालोऽनुष्टुप् । गृणाना जमदग्निर्मित्रावरुणौ गायत्री । अग्निं दूतं काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ।
 हिरण्यवर्णामिति पंचदशर्चस्य कर्हमानंदचिकित्तेन्द्रिरासुता कषयः श्रीर्देवता आयासित्सोऽनुष्टुभः २०
 तुर्याप्रस्तारपंक्तिः पंचमीपष्ठ्यौ त्रिष्टुभो । ततोऽष्टावतुष्टुमावत्या प्रस्तारपंक्तिः । प्रत्युचं समिदाज्यचरु-
 होमे विनियोगः । त्वन्नः सोमिति त्रयोदशर्चस्य प्रगाथः सोमस्त्रिष्टुप् । पायसहोमे वि० । या ते
 रुद्रेति इत्यपो रुद्रस्वराडनुष्टुप् । चतुर्गृहीताज्यहोमे वि० । सप्तमहाव्याहृतीनां विश्वामित्रादय
 ऋषयोऽग्न्यादयो देवताः । गायत्र्यादीनि छंदसि । आज्यहोमे वि० । एवं हत्वा त्रिष्टुष्टुद्रादिप्राय-
 श्चित्ताहुत्यंतं कृत्वा लोकपालनवग्रहविनायकादिभ्यो निर्ऋतींद्राभ्यो रुद्रक्षेत्रपालयोश्च बलीन् २५
 दत्त्वा पूर्णाहुतिं जुहुयात् । तत्र मंत्राः । समुद्रादूर्मित्येकादशर्चस्य वामदेव आपस्त्रिष्टुप् । अत्या
 जगती प्रजापते हिरण्यगर्मः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् । पूर्णादूर्वि विश्वे देवाः शतक्रतुरनुष्टुप् । सप्त ते
 अग्ने सप्तवानग्निर्जगती पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः । एवं सर्वत्र । ततो होमशेषं समाप्य प्रधानकुर्मं
 दक्षिणतः स्पृष्ट्वा शतबारं त्र्यंबकमंत्रं जप्त्वा तथैव रुद्रकुर्मं च स्पृष्ट्वा करीत्या रुद्रैकादशिन्यादि
 जप्त्वा गंधादिभिः कुंभद्वयगतनिक्रमैर्द्रावभ्यर्च्य सार्विगाचार्यः सर्वकुंभोदकैर्मद्रासनोपाविष्टं ३०
 सांपत्यकलत्रं यजमानमभिषिचेत् । तत्र मंत्राः । अक्षीभ्यामिति षण्णां काश्यपो यक्षमहानुष्टुप् ।
 आमिषेके विनियोगः । एवमुत्तरत्र । पवस्य विश्वचर्षण इति त्रिंशर्चस्य शतं वैश्वानसाः पवमान-

सोमो गायत्री । आपो हि षेति नवर्चस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्र्यंत्ये द्वेऽनुष्टुभौ पंचमी वर्द्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा । यत इंद्रेति द्वयोः सप्तर्षयो विश्वेदेवा अनुष्टुप् । सहस्राक्षेणेति तुचस्य प्राजापत्यो यक्षमनाशनो यक्षमहा त्रिष्टुप् । द्वयोरंत्यानुष्टुप् । देवस्य त्वेति त्रिमिर्यनुर्मिष्य यज्ञाप्रतेति घण्णां शिचसंकल्पमंत्राणां प्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप् ।

- ५ “ योऽसौ वज्रधरो देवो महेंद्रो गजवाहनः । मूलजातशिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहेतु ॥
 “ योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतमुक् मेघवाहनः । सप्तजिब्वश्च देवोऽग्निर्मूलदोषं व्यपोहेतु ॥
 “ योऽसौ दंढधरो देवो धर्मो महिषवाहनः । मूलजातशिशोर्दोषं यमो मम व्यपोहेतु ॥
 “ योऽसौ त्वङ्गधरो देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः । प्रशामयतु मूलोत्पं दोषं गंडांतसंभवं ॥
 “ योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेऽंबरः । नक्रवाहः प्रचेताख्यो मूलोत्पार्थ व्यपोहेतु ॥
 १० “ योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः । प्रशामयतु मूलोत्पं दोषं बालस्य शांतिदः ॥
 “ योऽसौ निषिपतिर्देवः सद्गमृदाजिवाहनः । मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहेतु ॥
 “ योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः । आश्लेषामूलगंडांतं दोषमाशु व्यपोहेतु ॥
 “ विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा लोकापाला नवग्रहाः । सर्वदोषप्रशमनं सर्वं कुर्वतु शांतिदाः ॥ ”
 आश्लेषाशांतौ तु
- १५ “ आश्लेषाक्रक्षजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च । भ्रातृजातिकुलस्थानां दोषं सर्वं व्यपोहेतु ॥
 “ योऽसौ वामीश्वरो नाम अधिदेवो बृहस्पतिः । मातापित्रोः शिशोश्चैव गंडांतस्य व्यपोहेतु ॥
 “ पितरः सर्वं भूतानां रक्षंतु पितरंसदा । सर्पनक्षत्रजातस्य वित्तं च ज्ञातिबांधवाच्च ॥ ” इति विशेषः ।
 ततः तच्छंयोः शंयुर्विश्वेदेवाः शकरी अभिषेके विनियोगः । ततो वज्रतंरित-निर्ऋति-रुद्रकुंभोदकेन स्नापितो यजमानो धृतघोतवासा सापत्यकलत्रः क्वांस्यपात्रस्याज्यं रूपं रूपमि-
- २० त्मवेक्ष्य विषाय दत्त्वाऽऽचार्यादीनभ्यर्च्यार्चार्याय गां ब्रह्मणे वृषं सदस्यायाश्च रुद्रजापिने कृष्णवृषं घेन्वायलामे तत्तनमूल्यं वा दत्त्वा स्वशक्त्या ऋत्विभ्यो मूषसीं च दत्त्वात्तरपूर्णां कृत्वा यांत्विति विसृज्याचार्याय निर्ऋतिप्रहप्रतिमाकुंभादि रुद्रजापिने रुद्रप्रतिमाकुंभादि संकल्पपूर्वकं दत्त्वाऽग्नि-मभ्यर्च्य गच्छ गच्छेति विसृज्य शतं तदूर्ध्वं दश वा ब्राह्मणाव भोजयित्वा शांत्वाशीर्वाचयित्वा यस्य स्मृत्येत्याद्युक्त्वा सम्बज्जनां भुंजीत ।
- २५ इति श्रीमद्वृत्तान्तकठकृते भगवतंभास्करे शांतिमधुखे मूलाश्लेषाशांतिप्रयोगः ॥

अथ वैधृतिव्यतीपातसंक्रांतिशांतिः ।

- शौनकः । “ कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः । संक्रमश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः ॥
 “ दक्षिणाया महादुःखं व्याधिपीडासमुद्भवं । अश्रियो मृत्युमाप्नोति नाच कार्या विचारणा ॥
 “ स्त्रीणां च शोकं दुःखं च सर्वनाशकरो भवेत् । शांतिर्वा पुष्कला कार्या तस्य दोषो न कश्चन ॥
 ३० “ गोमुखप्रसवं कुर्याच्छांतिं कुर्यात्प्रयत्नतः । जपामिषेकद्रानेश्च होमादपि विशेषतः ॥
 “ नवग्रहमखं कुर्यात्तस्य दोषोपशान्तये । प्रथमं गोमुखं जन्म ततः शांतिं समाचरेत् ॥
 “ गृहस्य पूर्वदिग्भागे गोमयेनानुलिप्य च । अलंकृते सुदेशे तु बोहिराशिं प्रकल्पयेत् ॥
 “ पंचदशमिति धान्यं तदूर्ध्वं तंहुलेन च । तदूर्ध्वं तु तिलैः कुर्याद्द्वयोऽज्योपरि कल्पयेत् ॥

अथ प्रयोगः ।

- कर्ता गोमुखप्रसवं कृत्वा मासपक्षावुद्धिर्यास्य शिशोर्विधृतौ व्यतीपाते संक्रांतौ चोत्पत्या सूचितस्यानिष्टस्य निरासार्थं शान्तिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजास्वस्तिवाचनमातृका-पूजावृद्धिभ्राह्मचार्यादिवरणानि कुर्यात् । अथाचार्यः सर्पपविकिरणादि कृत्वा प्राच्यां
- ५ गोमयोपलिप्तमूषि पंचद्रोणतदर्धमितत्रीहितं हूलतिलानन्योन्योपरि राशीकृत्य तत्राष्टकं विरच्य तत्कर्णिकार्यां कुंभं संस्थाप्य तीर्थोदकेनापूर्य तत्र सप्त मृत्युपल्लवरत्नमव्याष्टगंधसर्वोषधीः क्षिप्त्वा वज्रयुग्मेनावेष्ट्य पूर्णपात्रं निधाय तत्र वैधुतिव्यतीपातयोः शान्तौ मध्ये अर्घ्यकमिति रुद्रं तद्दक्षिणत उत्सूर्यं इति सूर्यमुत्तरतश्चाप्यायस्वेति सोमं संक्रांतिशान्तौ तु मध्ये सूर्यं तद्दक्षिणतोऽग्निं दूतमित्यग्नि-मुत्तरतो रुद्रं तत्तत्प्रतिमास्वावाह्य षोडशभिः पंचमिवोपचारैः संपूज्य रुद्रसूर्यसोमप्रतिमाः स्पृष्ट्वाऽ-
- १० एसहस्राष्टशताष्टाविंशत्यन्यतरसंख्यया मृत्युं जयमंत्रमुयन्नयेत्यादिसर्वसौरमंत्रानाप्यायस्वेति च क्रमाज्जपेत् । संक्रांतिशान्तौ तु पूर्वं सौंदर्यपस्ततो मृत्युं जयजपः । ततो ऋत्विजः प्रागाद्विदिक्चतुर्षु क्रमेण नो भद्रा भद्रा अग्रे सहस्रशीर्षां क्रुद्रुद्रोयेति सूक्तानि अय्येवकमेतरे च जपेयुः । आचार्यस्तु कुंभात्पश्चिमोर्ध्वं प्रतिष्ठाप्य महावाहनादिपूजां कृत्वाऽन्वाद्य्यात् । तत्र चक्षुषीं आज्येनेत्येते रुद्रसूर्यसोमान् सामिच्छर्वाज्यैस्तत्समंत्रैर्मृत्युं जयमंत्रेण च तिलाहृतिभिरएसहस्राष्टशताष्टाविंशति-
- २५ अन्यतरसंख्यया शेषेण विष्टकृतमित्यादि । संक्रांतिशान्तौ तु सूर्याग्निरुद्रानिति विशेषः । तत आज्यभागान्तेऽन्वाधानोक्तक्रमेण हृत्वा बलिदानान्ते कलशोदकैः समुद्रज्येष्ठा इति सूक्तेनापो "हि षेति तूचेनाक्षीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिः प्रधानाधिप्रत्याधेदेवतामंत्रैः सुरास्त्वेत्यादिपौराणेश्वाधि-दिक्ते यजमानोऽमिषेकवस्त्रमाचार्याय निवेद्याज्यमवेश्य पूर्णाहृतिं हृत्वाऽऽचार्याय धेनुं वज्रयुग्मां-गुलीयकादि ऋत्विग्भ्यश्च दक्षिणां दत्त्वाऽन्येभ्यश्च भूरि दक्षिणां दत्त्वा शान्तं शक्यता वा ब्राह्मणान्
- २० भोजयित्वा बंधुभिः सह मुंजीतेति वैधुतिव्यतीपातसंक्रांतिशान्तयः ॥

अथैकनक्षत्रजन्मशान्तिः ।

नर्गः

- “ एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृपुत्रयोः । प्रसृतिश्रेष्ठयोर्मृत्युर्मवेदेकस्य निश्चयः ॥
 “ तद्दोषनाशाय तदा प्रशस्तां शान्तिं च कुर्यादमिषेचनं च ।
 २५ “ संपूज्य ऋक्षप्रतिमां तदग्रे दानं च कुर्याद्विभवानुरूपं ॥
 “ तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु ।
 “ शुभर्क्षे शुभप्रदरे च चंद्रताराबलान्विते । रिक्ताविष्टीविवर्ज्ये तु प्रारभेद्विभवे सुधीः ॥
 “ आचार्यं वरयेत्पूर्वं चतुरश्रं द्विजोत्तमम् । पुष्पाहं वाचयित्वा तु शान्तिकर्म समाचरेत् ॥
 “ अग्नेरीशानदिग्भागे नक्षत्रप्रतिमां ततः । तन्नक्षत्रोक्तमार्गेण अर्चयेत्कलशोपरि ॥
 ३० “ रक्तवस्त्रेण संलाभ्य वज्रयुग्मेन वेष्टयेत् । स्वशास्त्रोक्तेन मार्गेण कुर्यादग्निमृतं ततः ॥

१ ह्य-वैधुतिशान्तौ । २ ऋ. सं. ५।५।४ । ३ ऋ. सं. १।६।२० । ४ ह्य व्यतीपातसंक्रांतशान्त्योक्त्यु

५ ऋ. सं. १।१।२२ । ६ ऋ. सं. ७।६।५ । ७ ऋ. सं. ८।८।२१ । ८ लक्ष्य-नार्ग्य-२-नर्गः ।

“अनेनैव तु मंत्रेण हुनेदृष्टोत्तरं शतं । प्रत्येकं समिद्धनाज्यैः प्रायश्चित्तांतमेव च ॥
 “अभिषेकं ततः कुर्यादाचार्यः पितृपुत्रयोः । ब्रह्मालंकारगोदानैराचार्यं पूजयेत्पुनः ॥
 “ऋत्विजां दक्षिणां दद्यान्माषत्रयसुवर्णकं । देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह ॥
 “यानशय्यासनादीनि दद्यात्तद्वेषशांतये । भोजयेद्ब्राह्मणान् सर्वान् वित्तशक्त्यविवर्जितः ॥”

अथ प्रयोगः ।

कर्त्ता मासपक्षायुष्टिरत्यास्य कुमारस्य पित्राद्येकशोत्पत्तिसूचितारिष्टशांत्यर्थमेकनक्षत्र- ५
 शांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजनस्वास्तिवाचनाभ्युदायिकाचार्यस्त्रिंश्वरणानि कुर्यात् ।
 अथाचार्योऽग्नेरीशान्यां कुंभं संस्थाप्य रक्तवस्त्रयुग्मेनाच्छाय तस्मिन् पूर्णपात्रोपरि तत्तन्नात्रोक्त-
 मंत्रेण प्रतिमायां तत्तन्नक्षत्रदेवतामावाह्य रक्तवस्त्रयुग्मेन संपूज्यामिं प्रतिष्ठाप्यान्वाधायाऽऽज्य-
 मागांतं कृत्वा तत्तन्नक्षत्रमंत्रेण समिच्चर्वाज्यानि प्रत्येकमष्टोत्तरशतं हुत्वा होमशेषं समाप्य शिशुं
 तत्पित्रादींश्चामिषिचेत् । ततः कर्त्तोत्तरपूजां कृत्वा विसृज्य प्रतिमादिकं गवादि चाचार्याय दत्त्वा १०-
 ऋत्विग्यश्च प्रत्येकं सौवर्णमाषत्रयात्मिकां यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा यथाविभवं यानशय्यासनादीनि
 च दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीतेत्येकनक्षत्रशांतिप्रयोगः ॥

अथ ग्रहणोत्पत्तौ शान्तिः ।

शतैकः “ग्रहणे चंद्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते । व्याधिपीडा तदा स्त्रीणामादौ तु ऋतुदर्शनात् ॥
 “इत्थं संजायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः । व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोकश्च कलहो भवेत् ॥ १५
 “शांतिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया ।
 “यस्मिन् ऋक्षे विशेषेण ग्रहणं संप्रजायते । तदृक्षाधिपते रूपं सुवर्णेन प्रकल्पयेत् ॥
 “यथाशक्त्यनुसारेण वित्तशक्त्यं न कारयेत् ॥
 “सूर्यग्रहे सूर्यरूपं सुवर्णेन विशेषतः । चंद्रं चंद्रग्रहे धीम्नां रजतेन विशेषतः ॥
 “राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः । शुचीं देशे प्रयत्नेन गोमयेन प्रलेपयेत् ॥” नागेन सीसिन । २०
 “तस्योपरि न्यसेद्धीमानववस्त्रं सुशोभनं । त्रयाणां चैकरूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत् ॥
 “रक्ताक्षतं रक्तगंधं रक्तपुष्पांबराणि च । सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकराय च ॥
 “श्वेतवस्त्रं श्वेतमाल्यं श्वेतगंधाक्षतादिभिः । चंद्रग्रहे प्रदातव्यं चंद्रप्रीतिकराय च ॥
 “राहवे चैव दातव्यं कृष्णपुष्पांबराणि च । दधान्नक्षत्रनाथाय श्वेतगंधानुलेपनं ॥
 “सूर्यं संपूजयेद्धीमान्नाकृष्णेनेति मंत्रतः । चंद्रग्रहे च पालाशैः समिद्धिर्जुहुयान्नरः ॥ २५
 “दूर्वाभिर्जुहुयाद्धीमान् राहोः संप्रीणनाय च । समिद्धिर्जलवृक्षोत्थैर्भैशां य जुहुयाद्बुधः ॥”
 भैशाय नक्षत्राधिपतये ।

“आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः । पंचगव्यैः पंचरत्नैः पंचत्वक्पंचपल्लवैः ॥
 “जलैरौषधकल्कैश्च सहितः कलशोदकैः ।” औषधकल्कैः सर्वांषधिकल्कैः ॥
 “अभिषेकं प्रकुर्वीत यजमाने प्रयत्नतः । मन्त्रैर्वरुणदेवतैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः ॥ ३०-
 “इमं मे गंगे पितरस्तत्त्वायाम्भोति मंत्रकैः ।

- “अभिषेके निवृत्ते तु यजमानः समाहितः । आचार्यं पूजयेत्पश्चात्सुशांतो निपतेंद्रियः ॥
 “तस्मै दद्यात्प्रदमेन भक्त्या प्रतिकृतित्रयं । दक्षिणामिथ संयुक्तं यथाशक्त्यनुसारतः ॥
 “ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु प्रणिपत्य क्षमापयेत् । तैम्योऽपि दक्षिणां दद्याद्यजमानः समाहितः ॥
 “अनेन विधिना शान्तिं कृत्वा सम्यग्भिषेपतः । अकालमृत्युशोकं च व्याधिपीडां न चाप्नुयात् ॥
 ५ “सौख्यं सौमनसं नित्यं सौभाग्यं लभते नरः ॥
 “इत्थं ग्रहणजातानो सर्वारिष्टविनाशनं । कथितं मार्गवेपेदं शौनकाय महात्मने ॥”

इति चंद्रसूर्यग्रहणप्रसूतिशांतिः ।

अथ विषयटिकाशान्तिविधिः ॥

तत्र वृद्धगार्ग्यः

- १० “विपनाडीपु संजातः पितृभ्रातृघनात्मना । नाशकृद्विषशास्त्राद्यैः क्रूररुग्नेऽष्टमेऽपि वा ॥
 “तद्दोषपरिहाराय शान्तिकर्म समारभेत् । रुद्रो यमोऽग्निर्मृत्युश्च देवताः परिकीर्त्तिताः ॥
 “सुवर्णेन यथाशक्त्यं तत्तल्लक्षणसंयुताः । प्रतिमाः कारयित्वा तु आढकवोहिभिः रथले ॥
 “स्यंडिलं परिकल्प्याथ कुंभमौपचिसेयुतं । जलैः संसूर्यं संस्थाप्य भृदादि भक्षिषेत्ततः ॥
 “बघद्वयेन संवेष्ट्य पंचरत्नानि निक्षिपेत् । कुभोरि तु संस्थाप्य चतस्रः प्रतिमास्तथा ॥
 १५ “तत्तन्मंत्रैश्च संपूज्य गंधपुष्पोपहारकैः । कद्दुर्दायेति मंत्रेण यमार्यं सोममित्यथ ॥
 “अग्निर्मूर्द्धेति मंत्रेण परं मृत्यो इति त्वय । एतैश्चतुर्भिर्मंत्रैस्तु क्रमादूर्ध्वेऽधुनेत्तथा ॥
 “समिञ्चरुधृतद्वयैः प्रत्येकं च यथाक्रमं । कस्विग्भिश्च सहाचार्यो हुनेदष्टसहस्रकं ॥
 “अष्टोत्तरशतं वाऽप्यष्टाविंशतिमेव वा । ततस्तिरले हुनेद्देवांस्तत्तन्मंत्रैश्च कल्पयेत् ॥
 “ततोऽभिषेचयेदेनं मंत्रैः पौराणिकैः क्रमात् । प्राद्वर्षतां भगवानीशः विनाकी सर्वतोमुखः ॥
 २० “तव मूर्तिप्रदानेन समस्ताभीष्टदो भव । ईषत्पीनो यमः कालो दंडहस्तः प्रशांतधीः ॥
 “रक्तदक् पाशमृत्कुण्ठो महिषस्यः शिवं कुतु ॥
 “पिंगलङ्गमश्रुकेशाक्षः पिंगाक्षचतुरोहेणः । छागस्थः साक्षसूत्रश्च सप्तार्चिः शक्तिधारकः ॥
 “तव मूर्तिप्रदानेन मम पापं विनाशय ॥
 “मंत्राकारलवदन्तो नीलांजनसमाकृतिः । वृकखड्गदावाणिर्मृत्युर्मा पातु सर्वदा ॥
 २५ “इत्येवंविधैर्मंत्रैर्व्याधिषिसमाहितः । गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च आचार्यं पूजयेत्सुधीः ॥
 “एवं कुर्यात्प्रदानेन विषदोषः प्रशाम्यति ॥” इति विषयटीशांतिः ॥

अथ भगंडांतशांतिः ।

मर्गः

- ३० “अश्विनीमघमूलादौ त्रिषेद्वनवाटिका । रेवतीसर्पशकंति मांसरुद्ररसाः क्रमात् ॥
 “अश्विनीमघमूलादौ नाटिकाद्वितयं तथा । अश्विनीमघमूलानां पूर्वार्द्धे बाध्यते पिता ॥
 “पूषादिसर्पश्चाद्धे जननी बाध्यते शिशोः । पितृघ्नश्च दिवाजातो रात्रिजातस्तु मातृहा ॥
 “आत्महा संव्ययोर्जातो नास्ति गर्हो निरामयः । सर्वेषो गंडजातानां परित्यागो विधीयते ॥

- “ वर्जयेद्दर्शनं यावद्दुर्घं धाण्मासिकं भवेत् । तस्य शान्तिं प्रवक्षामि सोममंत्रेण मक्तिमान् ॥
 “ क्रांत्स्यपात्रं प्रकुर्वीत पलैः षोडशमिर्नवं । अष्टमिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां वा शोभनं तथा ॥
 “ तन्मध्ये पायसं शुभ्रं नवनीतेन पूरितं । राजतं चंद्रमर्चेत सितपुष्पसहस्रकैः ॥
 “ देवज्ञः क्षीमवासाश्च शुक्लमास्यां वराचितः । सोमोऽहमिति संक्षिप्य पूजां कुर्यादतंद्रितः ॥
 “ जपेत्साहस्रकं मंत्रं श्रद्धधानः समाहितः । आप्ययेत्स्वेति मंत्रेण पूजां कुर्यात्समाहितः ॥
 “ दद्याद्देवदक्षिणामिष्टां गंडदोषप्रशांतये ॥
 “ शुक्लं वागीश्वरं चैव ताम्रपात्रसमन्वितं । गंडदोषोपशांतयर्थं दद्याद्देवविदे शुचिः ॥ ”

इति गङ्गातशांतिः ॥

अथ दिनक्षयादिशांतिः ।

गर्गः

१०

- “ दिनक्षये व्यतीपाते व्यापाते विष्टिवैषृताौ । मूले गंडेऽतिगंडे च परिधे यमपंटके ॥
 “ कालदंडे मृत्युयोगे दुष्टयोगे सुदारुणे । तस्मिन् गंडदिने प्राप्ते प्रसुतिर्यदि जायते ॥
 “ अतिदोषकरी श्रोक्ता तत्र पापयुते सति । विचार्य तत्र देवज्ञं शान्तिं कृत्वा यथाविधि ॥
 “ यजमानो देवतानां ग्रहाणां चैव पूजनं । दीपं शिवालये भक्त्या धृतेन परिदीपयेत् ॥
 “ अभिषेकं शंकरस्य अश्वत्थस्य प्रदक्षिणं । आयुर्वृद्धिकरं जाप्यं सर्वारिष्टविनाशनं ॥
 “ गुरुदेवतविप्राणां पूजनं गोश्व बर्द्धनं । पुष्पायुस्ताष्टिशाल्यर्थमभीष्टफलसिद्धये ॥
 “ सर्वारिष्टहरार्याय ग्रहयज्ञं समाचरेत् । शिवाय विधिवद्भक्त्या दीपदानं करोति यः ॥
 “ अक्षदंडं गोधृतेनैव स वै मृत्युं जयेन्नरः । विष्णुमूर्तिं महापुण्यमश्वत्थं श्रीकरं सदा ॥
 “ प्रदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्वा मृत्युं जयेन्नरः । सर्वसंपत्समृद्धयर्थं नित्यं कल्याणवृद्धये ॥
 “ अभीष्टफलसिद्धयर्थं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं । अभिषेकं शिवे शान्तिं कृत्वा भक्त्या नरोत्तमः ॥
 “ अकालमृत्युं निर्जित्य दीर्घायुर्जायते नरः ॥
 “ गाणपत्यं पुरुषसूक्तं सौरं मृत्युं जयं शुभं । शान्तिजाप्य रुद्रजाप्यं कृत्वा मृत्युं जयो भवेत् ॥
 “ मूले वा सर्पगंडे वा कुर्यादितानि यत्ननः । आयुर्वृद्धिकरार्याय गंडदोषप्रशांतये ॥ ”

इति गर्गोक्तगंडजननशांतिः ॥

अथत्रिकशांतिः ।

शांतिस्वस्वे

२५

- “ सुतत्रये सुता चेत्यात्तत्रये वा सुतो यदि । मातापित्रोः कुलस्यापि तदाऽनिष्टं महद्भवेत् ॥
 “ ज्येष्ठनाशो घने हानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत् । तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत वित्शाल्याविवर्जितः ॥
 “ जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने । आचार्यमूर्च्छिजो वृत्वा ग्रहयज्ञपुःसरं ॥
 “ सह वा ग्रहयज्ञः स्यात्स्वस्य वित्तानुसारतः । ब्रह्मविष्णुमहेशैद्रप्रतिमाः स्वर्णतः कृताः ॥
 “ पूजयेद्दान्यराशिस्थकलशोपरि शक्तितः । पंचमे कलशे रुद्रं पूजयेद्भद्रसंस्थया ॥
 “ रुद्रसूक्तानि चत्वारि शान्तिसूक्तानि सर्वशः । द्विज एको जपेद्धोमकाले शुचिः समाहितः ॥
 “ आचार्यो जुहुयात्तत्र समिदाज्यातलांश्चरुं । अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा विंशतिं तु वा ॥

- “ देवताभ्यश्चतुर्वक्रादिभ्यो ब्रह्मादिमंत्रैरिन्द्रस्य यत इंद्र मया महे ।
 “ ततः स्विष्टकृते हुत्वा बलिं पूर्णाहुतिं ततः । अभिषेकं कुटुंबस्य कृत्वाऽऽचार्यं प्रपूजयेत् ॥
 “ हिरण्यं धनुरेका च क्रात्विजो वाक्षिणा वतः । प्रतिमा गुरवे देया उपस्कारसमन्विताः ॥
 “ कांस्यास्यर्वाक्षिणं दत्त्वा शांतिपाठं तु कारयेत् । ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दीनानायांश्च तर्पयेत् ॥
 ५ “ एवं शांतिविधानेन सर्वारिष्टं विलीयते ॥ इति त्रिकशांतिः ॥

अथ प्रसववैकृतशांतिविधिरुच्यते ।

- “ अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनास्तथा ॥
 “ अमानुषा असंज्ञाश्च अजातव्येजनास्तथा । हीनांगा अधिकांशाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ॥
 “ पशवः पक्षिणाश्चैव तथैव च सरीसृपाः । विनाशं तस्य देहस्य कृलस्य च विनिर्दिशेत् ॥
 १० “ निर्वासयेत्तं नृपतिः स्वसम्प्राप्तिव्यञ्ज्यञ्च पूज्याश्च ततो द्विजैः ॥
 “ चिकित्सनेर्ब्राह्मणतर्पणेश्च ततोऽस्य शांतिं समुपैति पापं ॥”

अथ यमलशांतिविधिः ।

अत्र ब्राह्मणं

- “ तदाहुयं आहिताग्निर्यस्य मार्या गौर्वा चमो जनयेत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति । सोऽग्नये मरुत्वते
 १५ त्रयोदशकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि क्षयेऽऽ इवेदचरमाग्नेदे-
 त्याहुतिं वाऽऽहवनीये जहयादग्नये मरुत्वदे स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिरिति ॥”

कारिका

- “ अथ यस्य वधूर्णो वा जनयेच्चैरयो ततः । समरुभ्यश्चकं कुर्यात्पूर्णाहुतिमयापि वेति ॥
 कात्यायनगृह्ये ॥ “ अघातो यमलजनने विधिं व्याख्यास्यामो यस्य मार्या गौर्वा
 २० दासी वा बडवा विकृतिं प्रसवेत्स प्रायश्चित्ती भवेत्पूर्णे दशाहे चतुर्णां क्षीरवृक्षाणां कार्ष्णमाहरेत् ।
 प्लक्षवटौदुंबरःश्वत्प्रश्मीदेवदारुगौरिसर्षपास्तेषामामो हिरण्यं दूर्वाकुरैः सपट्टवैरष्टौ कलशान्
 मूर्धयं सर्वेषामिर्दपती स्नापयित्वाऽलङ्कृत्य तौ दर्भेषूपविशति । मरुतं स्थालीपाकं श्रपयित्वाऽऽ-
 ज्यमागावद्याज्याहुतीर्जुहोति पूर्वोक्तैः स्नपनमंत्रैः स्थालीपाकस्य जुहोतपग्नये स्वाहा सोमाय०
 पवमानाय० पावकाय० मरुताय० मरुद्भ्यः० यमाय० अंतकाय० मृत्यवे० अग्नये० स्विष्टकृते
 २५ स्वाहेत्येतदेव गृहीत्वाऽऽज्येषु उलूकः कपोतो वा गृध्रः श्येनो वा प्रविशेत् । यस्त्वंभो वा प्ररोहेद्वन्मीकं
 वत्मीकं मधुजालं वा भवेत् । उदकुंभप्रञ्चलने आसनशयनभंगे गृहगोषिकाकृकलाससरीसृपसर्पण्ये
 उत्रच्वजविनाशेष्वन्येषु भूकेपोत्कापातकाकसर्पसंममप्रोक्षणादिष्वेतदेव प्रायश्चित्तं । गृहशांतिं
 चोक्तविधिना कृत्वाऽऽचार्याय वरणं दत्त्वा ब्राम्हणान् भोजयित्वा स्वस्ति वाच्यऽआशिषः प्रतिगृह्णी-
 यादिति ।” पंचैद्राणि पदानि यस्मिन्नसौ पंचैद्रो मंत्रः । एवं पंचवारुणोऽपि । तौ च प्रयोगे वक्ष्येते”

१ २-पाठः ; क्षयल-क्यामुषाहरेत्; दयह-क्यायामुषाहरेत् । २ २-पाठः , क्षयहदपह-स्वभावे
 प्ररोहे वल्मीकमधुनालवाभावेत् । ३ सयइयरदह-वर् । ४ क्षघड वक्षते ।

अथ प्रयोग । 'मम भार्याया यमलजननसूचितसर्वरिष्टशातिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कात्यायनपारिशिष्टोक्ता समग्रमन्त्रा यमलजननशातिं करिष्ये' इति सकल्प्य गणेशपूजनाचार्यं वरणात् कुर्यात्तातत आचार्यो 'यदत्र सस्यनामिति' सर्षपान् विकीर्य पूर्वस्या पूजादिक्रमेणाष्टौ कलशान् मही चौरित्यादिना क्षीरवृक्षकषायपृष्ठवटौदुबराश्वत्थशमीदेवदारुशाखागौरसर्षपहिरण्यदूर्वाकुपच-
पल्लवसर्वोषधियुतान् स्थापयित्वा तेज्जलेन यजमान सपत्नीक ज्ञापयेत् । तत्र मना । आपो हि छेति ५
तिसृणामन्त्रीष सिंधुद्वीप आपो गायत्री । अभिषक्ते वि । वरुणस्य क्षत्रसदनमसि वरुणस्यज्ञ तत्प
दन्यमासीत् । अमि ० । इदमाप इत्यस्य सिंधुद्वीप आपोनुष्टुप् । अराधनपक्विन्विधमपकृत्यामयोरप ।
अपोमार्गत्वमस्मद्वपुस्त्वस्थ सुव । अभिषक विनि ० । तनो वस्त्रायलकृतौ दपती दर्भेषु उपविश्या
चार्योऽग्निस्थापनं कुर्यात् । तत ईशान्या गृहस्थाग्नानेऽन्वाधान । अग्निन्नन्व हितम्नावि याद्युक्त्वा-
ऽत्र प्रथानं ग्रहान् समिच्चर्वाज्यै आपस्मिन्सुभे इद्र तिसृमि वरुणमकषया अपो द्वाभ्या आज्येन १०
अग्नि ० सोम ० पत्रमान ० पावक ० मारुत ० मरुत ० यम ० अतक ० मृत्य एकैक्य चर्वाहुत्या
शेषणं स्विष्टकृन्मित्यादि । ततेऽन्वाधनादिक्रमण होम समाप्य बलिदानपूर्णाहातिभिराभ्ये-
दक्षिणादानात् कृत्वा यथाशक्त्या ब्राह्मणं न मोजयित्वा 'स्वस्ति भवतो ब्रुवत्विति' वाचयित्वा
ते 'स्वस्ती' व्युक्त तेभ्य आशिषो गृह्णीयादिति । इति यमलशाति ॥

अथ प्रथमदिनाविषु देवीगृहीतबालकरक्षण । मदनरत्ने योगसागरे १५
"प्रथमेऽहनि गृण्हाति बालकं बालिनीं ग्रही ।" 'पापिनीं ग्रहीति' नारायणीये पाठ ।
गधिनीति पुराणोत्तरे ।

"तया गृहीतमात्रस्य चछितान्युपलक्षयत् । गात्रादेगो निराहारो लालाग्रधानिवर्तन ॥
"लिपेत घातकी लोभ्रमंजिष्ठातालचन्दन । धपयन्नहिषाक्षेण ततो मुचति सा मही ॥"
लेपनघूपने बालस्य नारायणीये बलिदानानुष्टौ २०

"मत्स्यमाससुरामक्षयगघासुक्धूपदीपकै । बलि दद्यादिति" श्य ॥
बलिमत्र प्रयोगसारे "अन्नमश्नामुह भगवति विद्यज्जिहे हां हां हीं हीं अपसरतु दुष्टग्रहा हु ।
तद्यथा गच्छतु यातान्यत स्थाने रद्रा ज्ञापयति स्वाहा । विद्यज्जि हे हांहीहुहु मुच मुच
स्वाहेति । बालग्रहाणा वियेय शस्ता न निवदन ।' बलिश्च रवेरुदयेऽस्ते दिनाद्धे वा देय ।
बलिस्थानानि प्रयोगसारे २५

"कदवश्च करजश्च विर्नीतो निव एव च । अश्वयोदुवरश्चैव श्रुष्मात्कवटौ तथा ॥
"मातृवृक्षा क्रमेणोक्ता पूर्वादीशातदिग्तौ । तपामक समाश्रिय बलिं दद्याद्यथोदितमिति ॥"
"प्रतिस्थूल प्रत्युदक प्रतिवृक्षमथापि वा ।" स्थूल तट । कचिचु कूलमित्येव पाठ ॥
"अत्राशायामनूक्तार्यां प्राक्प्रार्क्तानामनुसारत । यत्र वा रोचते तत्र मातृणां बलिमाहृत ॥
"कृत्वा नीराजनात् बलिमिति विधिवद्दालमाहूय सस्पृश्य ३०
अद्भिस्तत्सर्वगात्र शिरसि सकुसुमैरक्षतैर्भ्रामयिवा ।

क्षित्वाऽपे देवताया विधिवनुपरहितैस्तत्र गीतैः सुमंत्रैः ।
कुर्वाद्रक्षां समक्ष्य क्षणमिव विलयं याति दुष्टग्रहार्तिः ॥ ”

नीराजनमंत्रोद्धारो नारायणीये

“ नमो विष्णुश्च रुद्रश्च स्कंदा वैभवणस्तथा । रक्षंतु त्वरितं षाळं मुंच मुंच कुमारकं ॥ ”

५ कालगुणोत्तरे

“ पलाशाश्वत्यकपर्यवित्त्वौदुंबरपल्लवाः । पंचमंगः स्मृता ह्येते बाळानां हितकारकाः ॥

“ स्नापितं भूषितं षाळं ततो मुंचति सा ग्रही ” । प्रयोगसारेऽपि

“ पलाशोदुंबगश्वत्यवित्त्वमोषपल्लवाः । कायितेन कृपायेन परिषिचैत्यशांतये ॥ ” परिषिचि
स्नापयोदिति मदनः । अत्र मंत्रः । ॐ नमश्चामुंढे इत्यादिवैलिदाने पूर्वमुक्तः । रक्षामंत्रः प्रयोगसारे

१० “ रक्ष रक्ष महादेव नीलपीव जग्राधर । ग्रहैस्तु संहितो रक्ष मुंच मुंच कुमारकं ॥ ” अमुं
मंत्रं भूर्जपत्रे त्रिलिरूप तत्पत्रं मुर्जं बध्नीयादिति मदनः । बालकशिक्षास्पर्शपूर्वकं जपे मंत्र
उक्तः प्रयोगसारे ॐ सर्वमातर इमं ग्रहं संहरंतु हुं रोदप । स्फोटय २ । स्वाहा गर्ज २ सर २
गृह्ण २ आमर्दय २ हिन २ हन २ एवं सिद्धिं रुद्रो ज्ञापयति स्वाहा । अत्र होमोऽपि प्रयोगसारे

१५ ॐ कृष्मांढि भगवति सुरागिणि सुमंढिते मुंच २ दह २ पच २ सर २ गच्छ २ स्वाहा ।

“ कृत्वा चतुष्पद्ये कुंडं मंत्रेणानेन मंत्रवित् । त्रिपत्रं पंचरात्रं वा सहस्रं जुहुयात्तिलैः ॥

“ शांति दुष्टग्रहाः शान्तिं बलिना घानुमोदिताः ” षाळरोदनपरिहारार्थं यंत्रमुक्तं
प्रयोगसारे षडन्नमध्ये ह्रींकारस्तन्मध्ये शिशोर्नाम त्रिलिरूप पटसु अक्षेपु ॐ लुलुवस्वाहेति
मंत्रस्य षडक्षराणि त्रिलिरूप तद्वह्निरेव द्वितयं त्रिलिल्य तद्वह्निरेवोत्तरेर्द्धचंद्रावेष्टय पंचोपचारैः

२० संपूज्य बालहस्ते बध्नीयादिति ।

अथ षाळग्रहस्तयः प्रयोगसारे

“ प्रणम्य शिरसा शान्तिं गणेशानंतमीश्वरं । बाळग्रहस्तत्रं वक्ष्ये समस्ताभ्युदयप्रदं ॥

“ तपसा यज्ञसा दीप्त्या वपुया विक्रमेण च । निर्दिष्टो यः सदा स्कंदः स नो देवः प्रसीदतु ॥

“ रक्तादित्योऽज्ज्वलः शान्तिः स नो देवः प्रसीदतु ॥

२५ “ यो नंदनः पशुपतेर्मातृणां पावकस्य च । गंगोमाकृत्तिकानां च स नो देवः प्रसीदतु ॥

“ देवसेनापरिवृतां देवसेनार्चितः सदा । देवसेनापतिः श्रीमान् स नो ० ।

“ शांतिः शक्तिधरापुः कुमारः शिविवाहनः । सुरारिहा महासेनः स नो ० ॥

“ प्रकृत्या सुंदरो दांतो देवैश्वर्योदयान्वितः । नानाविनोदसंपन्नः स नो ० ॥

“ प्रबोधा सुमबोधा च बोधना सुमबोधना । प्रबुद्धा च प्रबोधा च सुप्रिता सुमनास्तथा ॥

३० “ मनोन्मनीति विलयाता योगिन्यः पांतु बाळकं । सुवता रुद्रिमणी चैव मंदवेमा विभीषणा ॥ ”

“ विद्युज्जिह्वा महानासा शतानंदा तथा परा । बाळदा प्रमदा चेवि योगिन्यः पांतु बाळकं ॥

१ द-मंत्र । २ ह्य-सिद्धिनिवर्द्धकः; उद्वदय-युगद्वय; अस्तस्वर-वादेर्नैः; रु-रुद्रदेवे; ३ ह्य-बाळ २
थस-शब्द इ-शकशक्तिपरः; द्य-शांति.

- “ हरिणी चाय वाराही वानरी क्रोष्टुकी तथा । कुङ्करी कोटराक्षी च कुम्भकर्णा च च्छेदिनी ॥
 “ बलादिकारिणी चेति योगिन्यः पांतु बालकं । शुद्धाविशुद्धा श्रद्धा च योगसिद्धा मितवदा ॥
 “ सुमगा शुमदा गौरी बलाधिकरणीति च । नानाविज्ञानविख्याता योगिन्यः पांतु बालकं ॥
 “ लंबा प्रलंबा च तथा लंबकर्णा च लंबिका । ज्वालाकराली कालिंद्री कालिकेति यथोदिताः ॥
 “ स्वच्छंदाचारसंपन्ना योगिन्यः पांतु बालकं । प्रणीता सुप्रणीता च मालिनी विश्वमालिनी ॥ ५
 “ विमला कमला माली लोला रौद्री च विश्वदा । विचरंत्यो यथाकामं योगिन्यः पांतु बालकं ॥
 “ वायुवेगा महावेगा सुवेगा वेगवाहिनी । शशिनी हंसिनी दृष्टिः पुष्टिः पौष्टिकसिद्धिदा ॥
 “ दिव्यानुभावा वाहिन्यो योगिन्यः पांतु बालकं । भ्रमिनी भामिनी नित्या निर्भिन्ना सुमगा गुहा ॥
 “ क्लेदिनी द्राविणी वामा योगिन्यः पांतु बालकं । रुद्रशक्तिविनिष्क्रांतमेकाशीतिक्रमोदितं ॥
 “ योगिनीवृंदमेतद्धि सिद्धाविद्याधरार्चितं । स्कंदग्रहाधिदैवं तद्बालकं पांतु सर्वदा ॥ १०
 “ शंकुनी रेवती देवी शिखा च मुखमंडिका । प्रलंबा पूतनाख्या च कटपूतजिका पुनः ॥
 “ विजया गोमुखी धूम्राभुंडमाला तथापरा । अधोलंबा च पद्मा च कुमुदाऽऽयय चांबिका ॥
 “ मानिनी चैव काली च देवी प्रेतमुखी तथा । ऐद्री मार्जारिका भूयः कुरुणी च शुभा कृशा ॥
 “ कालरात्रिश्च माया च लोहिता पिल्लिपिचिका । भीतारणी चक्रवादा भीषणा दुर्जयापरा ॥
 “ तापनी कटकोली च मुक्तकेशी महाबला । अहंकारी जदा तद्दृजमेषा त्रिदंडिका ॥ १५
 “ रोदनी मुकुटाभिरुया ललाटा विंगला तथा । शीतला बालिनी चैव तापसरी पापराक्षसी ॥
 “ मानसाधनदा देवी बलानावर्तिनी तथा । यमुना जातवेदा च मानिनी कलहंसिनी ॥
 “ बालिका देवदूती च वायसी यक्षिणी तथा । स्वच्छंदा पालिका चैव वासिनी चांबिकेति च ॥
 “ पंचाशतु कुलोत्पन्नाश्चतुष्पष्टिसमीरिताः । योगिन्यो नित्यसंतुष्टाः स्कंदापस्मारदेवताः ॥
 “ नानारक्षाधिकारस्था बालकं पांतु सर्वदा । महालक्ष्मीर्महातंगा महासेना महाबला ॥ २०
 “ महाकंपा महाभीमा महातेजा महोत्सवा । महासेना महाचंडा मोहिनी वीरनायका ॥
 “ एकवीरा-विशालाक्षी-सुकेशी-सुमनास्तथा । सुकेशिनी च संतुष्टा दंडिनी च विलंबिनी ॥
 “ भामिनी चाथ सौवर्णा सिंहवक्रा कटांकिनी । भ्रमरा चंचला चंपा सिद्धिदा च तथापरा ॥
 “ शातोद्री धृतिः स्वाहा स्वधारुया च सनातनी । शंभरा च तथा देवी नीलपीवा तथांबिका ॥
 “ वितला गंधिनी वामा क्रीडती चैव वाहिनी । कर्षिणी मालती फुला कालकर्णा च चंडिका ॥ २५
 “ चित्रानना गुहा चेति पार्वती संगतिर्गता । पंचाशन्नवसंपन्ना शंकुनी दैवतप्रिया ॥
 “ योगिन्यः कामरूपिण्यो बालकं पांतु सर्वदा । विश्वंतपा प्रभावज्ञा सर्वज्ञा सर्वगा गुहा ॥
 “ दुर्गा सरस्वती ज्येष्ठा श्रेष्ठा पद्मा परापरा । प्रमदा रोहिणी शीता प्रव्ही प्रव्हादिनी विभा ॥
 “ विभूतिर्विततिः प्रीतिः प्रकृतिप्रमत्तिर्यथा । एता भगवता सृष्टा योगिन्यो योगसिद्धिदाः ॥
 “ पंचविंशतिरारुयाता रेवतीशक्तिगोचरा । जगदाप्यायनकरा बालकं पांतु सर्वदा ॥ ३०
 “ नंदश्वेवोपनंदश्च भोमतिः सुमत्तिस्तथा । विद्युज्जिह्वो महाकाठः करालरितिमिलोचनः ॥
 “ तेजहोडा विरूपाक्षो गोमुखो वडवामुखः । कालाननः करालश्च शंकुकर्णो विनीषणः ॥
 “ एते शंकुदनोत्पन्ना धीराः षोडश राक्षसाः । पूतनादेवतासृष्टा बालकं पांतु सर्वदा ॥

“ वज्रिणी शक्तिनी चाङ्घ्या दंष्टिनी सङ्घिनी तथा । पाशिनी ध्वजिनी देवी गदिनी शूलिनी परा ।
 “ पविनी चक्रिणी चेति सर्वाकारा भयप्रदाः । एता दिङ्घिमिता देव्यो योगिन्यो देवकीर्तिताः ।
 “ आधिभूतप्रधाना या पायात्सा शांतपूतना । प्रसन्ना मातरः सर्वा बालकं पांतु सर्वदा ॥
 “ अर्थको जलको भूमा उग्रः स्कंदश्च कीर्तितः । धीरेशाः पितृभिः सृष्टा नैजमेपाधिदेवताः ॥

१ “ पंचशक्तिप्रधानास्ते बालकं पांतु सर्वदा ।

“ भैरवा वीरभोता च क्षेत्रपाला विनायकाः । ढाकिन्यो रुद्रशाकिन्यो यक्षरक्षांसि पन्नगाः ॥

“ वराश्रैवांतरा भूता मनुष्याः पशवो मृगाः । सरिसृपाश्च संतुष्टा बालकं पांतु सर्वदा ॥

“ आदित्या वसवो रुद्राः पितरो मरुतस्तथा । मुनयो मनवः काला ग्रहयोगाः सनातनाः ॥

“ सिद्धाः साध्याश्च गंधर्वा देवमन्त्रास्तरसां वराः । विद्याधरा महादेव्या बालकं पांतु सर्वदा ॥

१० “ सहजा योगजा चैव वीरजा मंत्रजा तथा । योगिन्यो योगवनिता नानाविभवगोचराः ॥

“ भवानी नाम संतुष्टा बालकं पांतु सर्वदा । भूलोकं च भुव लोकं स्वलोकं याश्च मातरः ॥

“ अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च श्रीढंत्वोऽनंतमूर्च्छयः । प्रसन्नयोगसंपन्ना दिव्यैश्वर्यसमन्विताः ॥

“ स्वछंदपदसंभूतैर्भैरवैः परिवारिताः । रक्षंतु बालकं प्रीताः शांतिर्नयतु चेतसा ॥

“ दिव्यं स्तोत्रमिदं पुण्यं बालरक्षाधिकारकं । जपेत्संतानरक्षार्थं बालद्रोहोपशांतिर् ॥ ”

१५ इति बालस्तवः ॥

इत्थं च स्तवांतं कृत्यमाद्यमासवर्षयोर्द्वितीयादिदिनमासवर्षेष्वपि कार्यं । विशेषस्तुच्यते कुमारतंत्रे

“ प्रथमे द्विसे मासे वर्षे वा योगिनी तदा । अथवा नंदिनी नान्ना पूतनाक्रमते शिशुं ॥

“ तद्गृहीतरय बालस्य ज्वरः स्यात्प्रथमं ततः । मात्रशोषश्च वैवर्ष्यं नाहारेच्छा भृशं भवेत् ॥

“ छर्दिर्भूर्छा च कंभश्च हिनज्वरयुतस्तदा । विधानं तत्र वक्ष्यामि येन मुंचति पूतना ॥

२० “ नदीमृत्तिकया कुर्याच्छोभनां पुत्रिकां ततः । शुक्लादिनं शुक्लांघस्तथा शुक्लानुलेपनं ॥

“ शुक्लपुष्पाणि वै पंचध्वजाः पंचप्रदीपिकाः । स्वस्तिकाः पंचपूर्वाण्ये पूर्वस्यां दिशि संयतः ॥

“ बलिं दद्याद्योशीरंभ्येत्सर्षपमेव वा । शिवनिर्माल्यमार्जारनृकेशान्निवपत्रकं ॥

“ गव्यं घृतं चेत्येतेन घृपयेच्चैव बालकं । एवं दिनत्रयं कृत्वा चतुर्थे शांतिवारिणा ॥

“ स्नापयेद्बालकं पश्चाद्भोजयेच्चापि भिक्षुकं । क्षीरेण भोजयेद्देवं सुस्थो भवति बालकः ॥ ”

२५ शांतिवारिणेति ‘शन्न इंद्राग्नी शन्नो वात’ इत्यादिकैः स्वस्वशास्त्रापाठिनैर्मंत्रैरभिमंत्रितं

वारि शांतिवारि । अथवा दक्ष्यमाणमंत्रेण शतकृत्वोभिमंत्रितं वारि शांतिवारि ।

“ द्वितीयादिषे मासे हायने वा सुनंदना । गृह्णाति पूतना बालं योगिनी स्वस्तनापि वा ॥

“ ततो मंत्रेज्ज्वरः पूर्वं संकोचो हस्तपादयोः । दंताग्रत्वादित्यनिशं निमीलयति चक्षुषी ॥

“ आहारं च न गृह्णाति दिवारात्रं च रोदिति । अक्षिरोमं छर्द्दं च भवेद्भ्रौंतिः पुनःपुनः ॥

३० “ कृशत्वं च प्रजायेत इत्येतच्छिशुलक्षणं । तंडुलप्रस्थपिष्टेन विनिर्मायाद्य पुत्रिकां ॥

“ त्रयोदशध्वजा दीपाः स्वस्तिकाय बलोदना । प्रथममाणपिष्टेन सिद्धाणूपाश्च मत्स्यकाः ॥

“ मांसं चेत्येतदाखिलं पश्चिमायां दिशि क्षिपेत् । पश्चिमायां च संध्यायामेतद्याह्नियत्रयं
धूपशांतिस्नानब्राह्मणभोजनानि पूर्ववत् ।

“ तृतीये दिवसे मासे वर्षे वा पूतनामिषा । गृण्हीयायोगिनी बालं ततः पूर्वं ज्वरो भवेत् ॥

“ प्रस्थप्रमाणपिष्टेन पुत्रिकां कारयेत्ततः । रक्तौदनं ध्वजो रक्तः स्वस्तिको रक्त एव च ॥ ५

“ रक्तपुष्पं रक्तगंधस्तथा रक्तानुलेपनं । पश्चिमायां च संध्यायामुदीच्या निक्षिपेद्बलिं ॥

धूपशांतिस्नानब्राह्मणभोजनानि पूर्ववत् ।

“ चतुर्थेऽहनि मासे तु वर्षे गृण्हाति बालकं । तुषमंडनिका नाम पूतना चाथ योगिनी ॥

“ मीषणारुधा ततस्तस्य जायते प्रथम ज्वरः । गात्रमंगो स्थितिर्मूर्च्छां वैषण्यं चाक्षिमीलनं ॥ १०

“ वैकल्यं द्यायता श्वासः कासोरुचिरितीगितं । तिलपिष्टमयैः कृत्वा पुत्रिका बिल्वकंदकैः ॥

“ अष्टांशं रचयेत्पुष्पयुक्तं शुक्रध्वजोऽर्जुनः । स्वस्तिकोर्द्धप्रस्थसिद्धं मक्तं तावद्रूपकाः ॥

“ त्रिसंध्यं पश्चिमाशाया बलिं दद्यात्प्रयत्नतः । ”

तावद्रूपका इति अर्द्धप्रस्थपरिमितेनाग्नेन कृता इत्यर्थः ।

“ गोशृंगं सर्पनिर्मोकं लशुनं निंबरत्रकं । मनुष्यकेशमाज्जर्जरोमान्याजघ्नं तथा ॥ १५

“ एतैश्च धूपयेदेकनिशि संध्यात्रयेऽपि च । एकनिशि एकारमिमेव दिने बलिर्हित्यं । शांतिस्नान-
मंत्रब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ।

“ पंचमे दिवसे मासे वर्षे वा पूतना शिशुः । त्रिदालिकारुधा गृह्णीयात्प्रथमं जायते ज्वरः ॥

“ हिका श्वासश्च शूलं च गात्रमंगो रुचिस्तथा । तंडुलप्रस्थपिष्टेन निर्मायायोर्पुत्रिका ॥

“ शुक्रौदनं ध्वजाः पंच स्वस्तिकाः पंच चोज्ज्वलाः । पंचदोषास्रशुक्लानि कुसुमानि च चंदनं ॥ २०

“ अपराण्हे वृक्षमूले पश्चिमाया दिशि क्षिपेत् ॥ ” धूपस्तु गोशृंगं लशुनमित्यादिकं । शांतिस्नानमंत्र-
ब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ।

“ षष्ठेऽहनि तथा मासे हायने चापि बालकः । पूतना शकुनिर्नाम गृण्हीयात्तदनंतरं ॥

“ ज्वर उद्वेजनं गात्रे शोषः श्वासोऽरुचिस्तथा । काशश्च हस्तपादाङ्घ्रिसंकोचश्चेति लक्षणं ॥

“ तंडुलप्रस्थापिष्टेन त्रिनिर्मायाथ पुत्रिकां । कृष्णोदनं ध्वजाः पंचकृष्णाः स्वरितरुपंचकं ॥ २५

“ कृष्णमेवाथ मत्स्यांश्च पायते दुग्धमेव च । मांसं चापूपकास्त्वर्द्धप्रस्थापिष्टविनिर्मिताः ॥

“ अपराण्हे पश्चिमायां निक्षिपेद्बलिपुत्रिकां । पुत्रिकां पुष्पैस्तृत्वा पललं शूलपाचितं ॥

“ मत्स्याः पर्यटिकाश्चैव रक्तं च प्रस्थसमितं । उदीच्यां पूर्वसंध्यायां बलिर्द्वयः प्रशान्तये ॥ ”

अत्र बलिदानबोर्विकल्पः । तयोरेव कालयोर्बालकस्य धूपो देयः गोशृंगलशुनमित्यादिकः ।

तथा शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च । बलिदानपूजायां मंत्रस्तु । ‘ अंकरुद्रस्वाहा ’ । ३०

“ सप्तमे दिवसे मासे वर्षे वा शुक्रैरेवती । गृण्हाति पूतना बालं ततः स्यात्प्रथमं ज्वरः ॥

“ गात्रमंगोऽथ विद्रेष आहारे कंपरोदने । येतलक्षणं तत्र बलिर्द्वयः प्रशान्तये ॥

“ प्रस्थसम्मितपिष्टेन सम्यक् कृत्वाऽथ पुत्रिकां । सप्तध्वजाः सप्तदीपाः स्वस्तिकाः सप्त वै तप्य ॥

- “ पुष्पाणि मत्स्यमांसं च भक्तं चेत्युद्गाहेत् ॥ धूपस्तु गोशृंगलशुनमित्यादिकः । शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं । मंत्रस्तु ' ॐ ह्रीं फट् स्वाहा । ’
- “ अष्टमे दिवसे मासे वर्षे चाक्रमते शिशुं । विट्कालिका नामधेया पूतनाऽय ततो ज्वरः ॥
- “ गात्रभेदोऽत्र रुदितं रोदनं नेत्रमौलनं । जिह्वाशोषः शिरस्फोट आहारद्वेष एव च ॥
- १ “ अक्षिरोमो भवेदेतद्विगितं तद्ग्रहाच्छिशोः । तंडुलप्रस्थपिष्टेन पुत्रार्थं कारयेत्ततः ॥
- “ पायसं मधुसर्पिश्च क्षीरलाजाश्च शङ्कुली । गुग्गुलुं मेषमांसं च तथा पर्पटिका अपि ॥
- “ ध्वजा दीवाश्च चत्वारो गंधा नानाविधा अपि । सुमनांसि च रक्तानीत्येवं मंत्रोदितो बलिः ॥
- “ अमुं समाहरेत्पूर्वं संघ्यायां दक्षिणादिशि । कृष्णाष्टम्यां वक्ष्यमाणमंत्रेणानेन संयतः ॥ ॐ नमो नारायणाय त्रैलोक्यविद्रावणाय । ॐ ह्रीं फट् स्वाहा । अनेनेव च मंत्रेण पूजादि बलिहरणानं
- १० कर्म कुर्यात् । धूपस्तु गोशृंगलशुनमित्यादिकः । शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च । अत्र कृष्णाष्टम्या बलिहरणमिति न नियमार्थं किंतु सति संभवे प्राशस्त्यर्थं । अन्यथा तत्प्रतीक्षायां शिशुविनाशपत्तेः ।
- “ नवमे दिवसे मासे हायने वाऽपि बालकं । गुण्हाति मद्रना नास्ती पूतना तदनंतरं ॥
- “ ज्वरः छर्दिः कासश्वासश्च तूष्णता । गात्रभंगश्च शूलं च चिन्हान्येतानि बालके ॥
- “ प्रस्थमात्रेण पिष्टेन विनिर्माय च पुत्रिकां । ओदनं मत्स्यमांसं च पर्पटं चक्षुमूलिकां ॥
- १५ “ निक्षिपेत्पूर्वसंघ्यायामुत्तरस्यां बलिं दिशि । अत्र मंत्रः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय कृष्णमंडले बलिमादाय हरं हुं फट् स्वाहा । धूपस्तु गोशृंगलशुनमित्यादिकः । शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ।
- “ दशमे दिवसे मासे हायने वाऽथ बालकं । पूतना रेवती नाम्नी गृण्हीयाद्बालकं ततः ॥
- “ ज्वरः छर्दिः कासश्वासो शूलं चेत्येतदीरितं । यत्र द्वेषश्च तत्रायं बलिर्द्वयो विचक्षणैः ॥
- २० “ ब्रह्मप्रमाणापिष्टेन पुत्रिकां तत्र कल्पयेत् । अष्टांगं लेखयेत्तत्र बिल्ववृक्षस्य कंटकैः ॥
- “ गुडोदनं च सर्पिश्च ध्वजानां पंचविंशतिः । स्वस्तिकानां प्रदीपानां पंचविंशतिरेव च ॥
- “ चत्वारि रक्तपुष्पाणि ह्येतद्दक्षिणादिमातः । संघ्यात्रये वक्ष्यमाणमंत्रेणानेन निक्षिपेत् ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय हनं हुं फट् स्वाहा । धूपो गोशृंगलशुनमित्यादिकः । शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ।
- २५ “ एकादशदिने मासे हायने पूतनाचिका । गृण्हाति बालकं पश्चाज्ज्वरस्तस्य प्रजायते ॥
- “ अन्नद्वेषो मुले शोषो गात्रभंगश्च रोदनं । ऊर्ध्वदृष्टिरपीत्येतद्दक्षणं तद्ग्रहाच्छिशोः ॥
- “ पुत्रिका मापपिष्टेन रचित्वा भ्रुकुमोदनं । पुष्पाण्यपि च शुक्लानि ध्वजानां पंचविंशतिः ॥
- “ स्वस्तिकानां प्रदीपानां पंचविंशतिरेव च । एतत्सर्वं यमाशया संघ्यायां मातराहरेत् ॥
- अत्र मंत्रः । ॐ नमो भगवते ताराय चंद्रहासवज्रहस्ताय ज्वलदुष्टप्रहाय ॐ फट् स्वाहा ।
- २६ धूपस्तु गोशृंगलशुनमित्यादिकः । शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च । प्रथमदिवसमासवर्षमुहूर्तपुत्रक-
हरोक्तं द्रष्टव्यं ।

“ ईदशे दिवसे मासे वर्षे या पूर्वनां शिशुं । अङ्गुतास्या प्रगृह्णाति ज्वरः स्यात्प्रथमं ततः ॥
 “ रोदनं सर्वदा दैतसादनं रक्तेन्रता । रोमांचस्तापं इत्येतद्विल्लं तस्य लक्षणं ॥
 “ तंडुलप्रस्थपिष्टेन कृत्वा तन्नामपुत्रिकां । त्रयोदश स्वास्तिकाश्च ध्वजा दीपास्त्रयोदश ॥
 “ अपूपा मत्स्यमांसं च तथा पर्पटिका अपि । एतत्सर्वं दक्षिणस्यां दिशि मंत्रेण निक्षिपेत् ।
 मंत्रस्तु । ॐ नमो नारायणाय प्रज्वलद्ब्रह्महस्ताय हर हर शोषय २ मर्दय २ पातय २ हन ५
 हन दुष्टसत्वानां हुं फट् स्वाहा । गोशुग्मित्यादिको धूपः । शांतिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ।

अथ बौधानयोक्ता ज्वराद्युपसौ शांतयः । प्रतिपदि कष्टं संदेहो वा दिनान्यष्टादश ।
 जग्निदेवता अग्निस्मीति पूजामंत्रः । हैमी प्रतिमा । घृतधूपो घृतदीपश्च । यथासंभवं नैवेद्यं घृतं
 होमद्रव्यं शांतिर्भवति । अत्र सर्वत्र प्रथमं तत्तत्तिथिदेवतामंत्रजपः सहस्रादिसंख्याकः । पश्चात्पूजा-
 होमदानादि होमसंख्या चाष्टोत्तरशतादिव्यापितारतम्येन कल्प्या । सहस्रं मृत्युनिर्देशो द्वितीयायां १०
 दिनानि षोडश । ब्रह्मा देवता ब्रह्मज्ञानमिति जपपूजाहोममंत्रः । अगुरुधूपः । घृतदीपः । सर्वत्र
 शर्करानैवेद्यं । तिलयवाज्यानि होमद्रव्यं । प्रतिमा च हैमी । तृतीयायां दिनानि नव । पार्वती देवता ।
 गौरीर्निभायेति मंत्रः । दुर्वाभिः पूजा । कुंकुमधूपः । गुग्गुलुर्वा धूपो घृतदीपः । द्राक्षाक्षीराज्यं नैवेद्यं
 पायसं त्रिमधुराक्तं । दुर्वाश्च होमद्रव्यं । प्रतिमा हैमी । चतुर्थ्यां दिनानि षोडश । गणपतिदेवता । गणानां
 त्वेति पूजाहोमादिमंत्रः । हैमी प्रतिमा । कुंकुमरक्तचंदनं गंधः । करवीरादीनि पुष्पाणि । अगुरुधूपो १५
 घृत दीपो लड्डुका इक्षुलंडानि नैवेद्यं । नारिकेरशकलानि कदलीफलानि च होमद्रव्यं । पंचम्यां
 दिनान्येकविंशतिर्नागा देवताः । हैमी प्रतिमा । नमोस्तु सर्वभ्य इति मंत्रः । चंदनं गंधः । सुरभि
 पुष्पाणि । घृतधूपः । पयोर्नैवेद्यं । तिलयवाज्यपायसशर्करामधुनि यथायोगं होमद्रव्यं । षष्ठ्यां दिनानि
 द्वादश । स्कंदो देवता । ‘द्रुप्तश्चस्कंदेति’ पूजामंत्रः । पीतं चंदनं रक्तं वा गंधः । रक्तानि पुष्पाणि
 जातोपुष्पाणि वा । जटामांसी धूपः । लड्डुकादि नैवेद्यं । फलानि वा । तिलयवाज्यं होमद्रव्यं । २०
 हैमी प्रतिमा । शांतिर्भवेति । सप्तम्यां दिनान्यष्टौ । दिननाथो देवता । आसत्येन आकृष्णेनेति वा
 मन्त्रः । हैमी ताम्रजा वा प्रतिमा । कुंकुमं गंधः । करवीरादीनि पुष्पाणि । गुग्गुलो धूपः । शर्कराघृत-
 संयुतं पायसं । नानाफलानि च नैवेद्यं । अर्कसमिधः पायसं होमद्रव्यं । अष्टम्यां दिनानि त्रयोदश ।
 ईश्वरो देवता । तमीशानामिति पूजामंत्रः । राजती प्रतिमा । कर्पूरमिश्रितं चंदनं गंधः । बिल्व-
 दलानि अर्कपुष्पाणि नीलोत्पलानि च पुष्पाणि । जटामांसी धूपः । पायसं नाना भक्षाश्च २५
 नैवेद्यं । मधुराकास्तिला होमद्रव्यं । सांगशांतिर्भवति । नवम्यां दिनान्यष्टादश । भगवती दुर्गा देवता ।
 ‘जातवेदसे’ इति पूजामंत्रः । हैमी प्रतिमा । रक्तं चंदनं गंधः कुंकुमादिकं वा । जपाकुसुमाधिकं
 पुष्पं । गुग्गुलुधूपः । घृतपक्व नैवेद्यं । त्रिमधुराक्तं पायसं होमद्रव्यं । देव्यै दधिभक्तपात्रदानं तद्भक्त्या वा ।
 दशम्यां दिनानि पंचविंशतिः । यमो देवता । हैमी लौही वा प्रतिमा । यमाय त्वेति पूजामंत्रः ।
 चंदनं मृगमदश्च गंधः । मधुसर्जरसश्च धूपः । तिलतैलदीपः । बिल्वपत्राणि कृष्णातिलाश्च पूजाद्रव्यं । ३०
 कुशाराचं नैवेद्यं । घृतं मधुतिलमुद्रा होमद्रव्यं । एकादश्यां दिनानि सप्त । विश्वेदेवा देवता । विश्वे
 देवासे इतिमंत्रः । हैमी प्रतिमा । श्वेतचंदनगंधः । कृष्णामुरुधूपः । घृतदीपः । तलेसांपत्राणि । पूजायां

- यव । मोदकं नैवेद्यं । तिलयवमघ्राज्यं होमद्रव्यं । द्वादश्यां दिनानि दश । रुद्रो देवता या ते रुद्रेति मंत्रः । हेमी प्रतिमा । चंदनं श्रीखंडं । अगुरुर्धूपो घृतदीपः पायसं नैवेद्यं । चंपकं पुष्पं । कमलं वा । पूजायां तिलयवाज्यवीहिमधूनि होमद्रव्यं । शांतिर्भवति । त्रयोदश्यां दिनान्यष्टौ । शशी देवता । रौक्मी राजती वा मूर्तिः । आप्यार्यस्वेति मंत्रः । पूजादौ । श्वेतचंदनं गंधः । चंदनधूपः । घृतदीपः । दधिसर्कटा-
 ५ नैवेद्यं । तिलयवाः स्त्रिमध्वाकहोमद्रव्यं । शांतिर्भवति । चतुर्दश्यां दिनानि द्वाविंशतिः । शंभुदेवता । शंभवायेति मंत्रः । रौक्मी राजती वा मूर्तिः । श्वेतचंदनं गंधः । अर्कपुष्पं चित्त्रदलानि वा । अगुरुधूपः पायसं नैवेद्यं । त्रिमध्वाकास्तिला होमद्रव्यं । अमायां दिनान्यष्टादश । शची देवता । होतार्यशक्ति मंत्रः । हेमी प्रतिमा । कुंकुमादि गंधः । नानामुग्धपुष्पाणि कृष्णागुरुधूपः फेणिकापुरिकादिनैवेद्यं । शर्करापघृतपायसं होमद्रव्यं । पूर्णिमायां दिनानि षोडश । चंद्रो देवता । दमनकं पूजार्थमन्यत्सर्व
 १० त्रयोदशीशांतावुक्तं ब्राह्मं । इति त्रिविधोपशांतिः ॥

अथाश्वलायनोक्ता वारशांतिः

- आदित्यवारस्य रुद्रो देवता या ते रुद्रेति मंत्रः । हेमी राजती वा मूर्तिः । चंदनं गंधः । अगुरुधूपः घृतदीपः । पायसं नैवेद्यं । होमद्रव्यं च । सोमवारस्य पार्वती देवता । गौरीर्भिर्भायेति मंत्रः हेमी राजती वा मूर्तिः । कुंकुमगंधः सुगंधि पुष्पं । अगुरुधूपः । घृतदीपः । नानामुग्धाणि नैवेद्यं तिल-
 १५ यवाहोमद्रव्यं । देवमत्संतर्पणं च । भौमस्य स्कंदो देवताऽन्यत्सर्वं पृथीशांतिवत् । बुधवारस्य विष्णुदेवता । 'विष्णोरराटमसीति' मंत्रः । हेमं स्वरूप । पीतचंदनं । पीतपुष्पाणि । कमलानि च । अगुरुधूपो घृतदीपः । यवलङ्कानैवेद्यं । तिलयवाज्यशेमः । गुरुवासरस्य ब्रह्मा देवता । 'ब्रह्मजज्ञानमिति' मंत्रः । हेमी प्रतिमा । कुंकुमगंधः । पर्णपुष्पं । गुग्गुलुधूपः । शर्कराज्यं नैवेद्यं । तिलयवधानाघृतं होमद्रव्यं । शुक्रवासरस्य इंद्रो देवता । त्रार्तारिन्द्र-
 २० मिति मंत्रः । हेमी राजती वा मूर्तिः । चंदनं गंधः । चंपकं पुष्पं । अगुरुधूपः । घृतपकं नैवेद्यं । तिलयवाज्यमधूनि होमद्रव्यं । शनिवासरस्य यमो देवता । 'यमेन दत्तामिति' मंत्रः । हेमी लौही वा मूर्तिः । ताम्रजेति केचित् । चंदनं गंधः । पुष्पं कृष्णं । मधु धूपः । तिलतिलदीपः । मधुमत्स्याश्च नैवेद्यं । तिला मधु च होमद्रव्यं ज्ञातिर्भवति । इति वारशांतयः ॥

अथ नक्षत्रशांतयः ।

२५ वृद्धवसिष्ठः

- “ रोगशांतिं प्रवक्ष्यामि रोगार्तानां शरीरिणा । बलिपूजागहोमैश्च जपब्राह्मणमोजनेः ॥
 “ यस्मिन् विष्ये यदा नृणां रोगः संजायते तदा । तद्धिष्यपूजा कर्त्तव्या तत्तद्दीश्वरतुष्टये ॥
 “ सुवर्णेन प्रमाणेन तदस्त्रद्धिनं वा पुनः । विष्येशशतिमा कल्प्या यथाविचानुसारतः ॥
 “ ईशान्यामथ वा प्राच्यामुदीच्यां दिशि संलिखेत् । तद्दण्डोपर्यष्टदलं पत्रं गोमयमदले ॥
 ३० “ पंचामृतैः सलेष्वैश्च तत्तन्मंत्रैः पुष्यक् पृथक् । क्षाप्य कल्पोक्तमंत्रेण प्रतिमा स्थापयेत्पुनः ॥
 “ कर्णिकायां सुहस्ताय ध्यात्वा देवं समर्चयेत् । तद्दर्शनवल्लगंधायै रक्तधूपोपहारकैः ॥

- “ आरक्तवर्णं कुम्भं च पचत्वकपल्लवैर्युन । शुक्रवस्त्रस्वर्णरत्नसर्वोपधिसमन्वित ॥
- “ मृत्पचगव्यसद्बीजफलशौद्रकुशान्वित । देवस्य पूर्वत स्थाप्य जलमंत्रै समर्चयेत् ॥
- “ प्रतीच्या स्याडिले वन्धि विधिवत्स्थापयेत्तत् । मुसाते जुहुयाद्रुक्तद्रव्येणाष्टसहस्रक ॥
- “ तिलहोम श्याद्धतिमिरद्योत्तरसहस्रक । पूर्णाहुति च जुहुयात्सम्यक्जपादिपूर्वक ॥
- “ तत शुद्धोपविष्टस्य रोगिण प्राङ्मुखस्य च । मन्त्रपूते कुम्भजलैरद्विगैर्वाग्निमन्त्रैः ५
- “ मार्जान कारयेत्तस्य सम्यक् सकल्पपूर्वक । नीराजन च शुद्धात्मा पूजास्थान समागत ॥
- “ देव हुताशन मक्त्या प्रणम्य प्रार्थयेदिति ॥
- “ अमृतोद्भव धिष्येश यतस्त्व शक्रात्मक । रोगादस्माच्च मा रक्ष तव वश्यश्च धिष्यप ।
- “ इति प्रार्थ्य ततो दद्यात्प्रतिमा वस्त्रसयुता । दक्षिणासहिता मक्त्या आचार्याय कुट्टिने ॥
- “ ब्राह्मणाय यथाशक्त्या ब्र ह्यणान् भोजयेत्तत् । कृत्वा नक्षत्रपूजात तिथिवासरयोरपि १०
- “ सर्वान्कामानवाप्नोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते । अश्विन्यामत्यितो व्याधिर्नवरात्रेण मुचति ॥
- “ देवस्य त्वेति मन्त्रस्य गायत्री ऋष्यपोऽश्विनौ । इतवर्णो सुधापूर्णकुम्भानोजधरो पृथक ॥
- “ चन्दनोत्पलपुष्पाज्यगुग्गुणौ तु गुडमिथौ । क्षीरलड्डकमाकारौ समिधः क्षीरवृक्षजा ॥
- “ गुडोदनबलिं दद्याद्दीपे सार्द्धं निशामुले । भग्न्यामुत्थितो व्याधिरचिरान्निधनप्रद ॥
- “ मासेन मुचत्ययथा देवस्य कुटिला गति । त्रेयवक्रस्य मन्त्रस्य प्रोक्तप्रउदधिदेवता ॥ १५
- “ गवैर्गुरु करवीरं पुष्प धूपश्च गुग्गुण । अम्बदीप च सर्वेषा नैवेद्य च गुडोदन ॥
- “ पाशदण्डधरो रक्तस्त्वाज्यमध्वाक्षतैर्हवि । महिषीनायकारूढ कुसरान्न बलि हरेत् ॥
- “ वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण बलि सम्यक् प्रदापयेत् । कृत्तिकासुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुचति ॥
- “ सुकसुवामयवरद स्ववर्णो मेघवाहन । मेधातिथिजगत्यग्नी पुनतु मामित्यस्य च ॥
- “ चन्दन यूथिकापुष्प धूतदीप सगुग्गुल । नैवेद्य तिलमाषाच्च वरकाञ्चन सयुत ॥ २०
- “ गुडोदन हविस्तत्र पायसेन बलि हरेत् । रोहिण्यामुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुचति ॥
- “ नमो ब्रह्मणमन्त्रस्य गायत्रीविधिरीश्वर । शुक्र कमण्डलुस्त्वक्षसूत्रामयवरप्रद ॥
- “ चन्दन कमल पुष्प सदशाग च गुग्गुल । नैवेद्य पायस साज्य सबदा तैर्हविर्भवेत् ॥
- “ दधिक्षीरघृतशौद्रशाल्यन्नेन बलिं हरेत् । चन्द्रम चात्थितो व्याधि पचरात्रेण मुचति ॥
- “ गदावरदपाणिश्च श्वेनासौ रयवाचन । नवो नवा भवत्यस्य गायत्रा गौतम शशी ॥ २५
- “ चन्दन कुमुद पुष्प दशाग पायसादन । नैवेद्य मडकापूपघृतशौद्रसमन्वित ॥
- “ शर्करादधिमिश्रेण शुकुलान्नैर्बलिं हरेत् । अर्द्रामुत्थितो व्याधिरचिरान्निधनप्रद ॥
- “ मासेन मुचत्ययथा देवस्य कुटिला गति ॥
- “ शुद्धस्फटिकसकाशशूद्रज्जामयेष्टद । नम शकरायेत्यस्य ब्रह्मीशो विधी ऋषि ॥
- “ चन्दन सौरभ पुष्प दशाग पायसोदन । समध्वाज्य हविस्तत्र दध्न्योदनबलिं हरेत् ॥ ३०
- “ पुनर्वसोर्भिव्याधिर्नवरात्रेण मुचति । कमण्डलुक्षसूत्रैश्चमदर्भासुकसुवमुत्सदा ॥
- “ अदितिर्द्यौश्च मन्त्रस्य त्रिष्टुभो ब्रुहिणोदिति । हरिद्राशुक्रम गव पुष्प सेवबिकाम्ब ॥

- “ धूपो मलयजं विष्टं घृतान्नं पीतवेणकं । घृताक्ततद्बुलहविः पीतान्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ पुष्ये समुत्थितो व्याधिः सप्तरात्रेण मुंचति । पीतो दंडकर्मदन्वक्षसूत्राभयवरोद्यतः ॥
 “ बृहस्पते परीत्यस्य त्रिष्टुप जीवोगिरा ऋषिः । कुंकुमं वारिजं पुष्यं नैवेद्यं घृतपायसं ॥
 “ मंडकागुहसंयुक्तमेतदेव हविर्भवेत् । समंडकघृतान्नेन बलिं तत्र प्रदापयेत् ॥
 ५ “ आश्लेषासुत्थितो व्याधिः कुंशांन्मासेन मुंचति । नमो अस्त्विति मंत्रस्य विराडाग्निं सपराट् ॥
 “ मधुवर्णो भोगधृक्ः सद्गन्धर्वधरः शुभः । सकुंकुमागरुर्गंधः पुष्यं चागासितसंभवं ॥
 “ घृतगुग्गुलधूपोऽत्र नैवेद्यं क्षीरसर्पिषा । हविः साज्यं सुदध्यन्न दध्योदनबलिं हरेत् ॥
 “ मचायां चोत्थितो व्याधिश्चिराद्भिघनप्रदः । अथवा सार्द्धमासेन धूपो दंडपवित्रधृक् ॥
 “ आयंतु नस्त्विति चास्य जगती पितगोक्षजः । चंद्रनं चंपकं पुष्यं धूपः सघृतगुग्गुलः ॥
 १० “ नैवेद्यं घृतपिष्टान्नं तिलाज्यं सघृतं हविः । सतिलान्नं च मुद्गान्नं बलिं च पितृतृप्तये ॥
 “ पूर्वाफाल्गुने व्याधिर्द्धमासेन मुंचति । मग एव भगवानिःपस्यानुष्टुप् भगोविधिः ॥
 “ यथा भयंकरः पद्मवर्णः सिंहासने स्थितः । चंद्रनं मालतीपुष्पं बिल्वदीपो घृतोदनं ॥
 “ नैवेद्यं शर्करापुष्पलड्डाभिश्च संयुतं । घृतोदनं हविस्तत्र पायसेन बलिं हरेत् ॥
 “ अर्यमर्क्षं भवेद्याधिर्द्धमासेन मुंचति । पद्मवर्णः पद्मसंस्थः पद्मगर्भसमयुतः ॥
 १५ “ अर्यमायातिमंत्रस्य अर्यमा त्रिष्टुंबज्जयः । कर्पूरं कुंकुमं गंधं पुष्यं धूपकसंज्ञकं ॥
 “ घृतगुग्गुलधूपोऽत्र नैवेद्यं घृतपायसं । होमद्रव्यं घृतान्नं स्याच्छाल्यन्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ हस्ते समुत्थितो व्याधिर्नवरात्रेण मुंचति । उडुत्यामिति हिरण्यस्तूपो गायत्र्यादितिर्जपेत् ॥
 “ रक्तगंधं कुंकुमं च पुष्यं राजीवसंज्ञकं । सगंधगुग्गुलो धूपो नैवेद्यं घृतपायसं ॥
 “ मधुपुष्पं तिलाज्यान्न दूर्वाभिः सहितं हविः । गुहशर्करमध्यापिष्टान्नेन बलिं हरेत् ॥
 २० “ चित्रायामुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुंचति । चित्रं देवानामिरेष्यस्य त्वष्टानुष्टुप् पितामहः ॥
 “ अक्षसूत्राभयकरश्चित्रवर्णः शिवे रतः । सकुंकुमागरुर्गंधकुसुमं चित्रवर्णकं ॥
 “ नैवेद्यं माद्रकाज्जाज्यं चित्रान्न सघृतं हविः । तदन्नेन बलिं दद्यात्सर्वरोगापनुत्तये ॥
 “ स्वात्पृक्षे चोत्थितो व्याधिः सर्वदा निघनप्रदः । एकद्वित्रिचतुःपंचमासैर्वापि विमुंचति ॥
 “ स नः पितेति मंत्रस्य गायत्रीमरुदंगिराः । सद्गन्धर्वधरः कृष्णो गंधः कृष्णागरुर्गंधः ॥
 २५ “ पुष्यं दमनकं धूपः चंद्रनागुग्गुग्गुलः । नैवेद्यं पायसं साज्यं हविस्तेन बलिं हरेत् ॥
 “ द्विदेवमे भवेद्याधिर्मासेनैकेन मुंचति । इंद्राग्नी आगतमिति गायत्री वाऽस्य चैव हि ॥
 “ मधुछंदःशर्वाद्राग्नी तयोर्ध्यानं च पूर्ववत् । श्रीसंड कुंकुमं गंधं तयोः पुष्यं सरोरुह ॥
 “ देवदारुस्तयोर्धूपो नैवेद्यं घृतपायसं । तदेवान्नं हविस्तत्र चित्रान्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ मित्रमे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुंचति । मित्रस्य चर्षणीरिति गायत्री चास्य चैव हि ॥
 ३० “ ऋषिर्हिरण्यस्तूपारूप्यस्तत्र मित्रोऽधिदेवता । द्विभुजः पद्मगर्भमः पद्मभूत्यग्रसंस्थितः ॥
 “ कुंकुमं पुंहरिकास्थं पुष्यं धूपं च चंद्रनं । नैवेद्यं पायसं साज्यं हविः कंदं च सूर्णं ॥
 “ बलिस्तत्र प्रदातव्यो मधुशर्करपायसं । घृतपूरकमाधानमुद्गगर्भश्च संयुतं ॥

- “ ज्येष्ठायामुत्थितो व्याधिर्मुत्सुरेव न संशयः । अथवा मासमेकं वा मुंचत्येव न संशयः ॥
 “ इदं च इति मंत्रस्य गायत्रीद्रोणिना ऋषिः । इंद्राय पूर्ववत्प्रथं चंदनं कुंकुमं शुभं ॥
 “ कर्पूरधूपो नैवेद्यं चित्रार्चं सुमनोहर । हविस्तु सूरणं कंदं मधुकंदं सुपायसं ॥
 “ विचित्रपुष्पगंधेन दध्यन्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ मूलमे चोत्थितो व्याधिर्मासाद्धेन विमुंचति । सङ्गचर्मधरः कृष्णः करालददनः प्रभुः ॥ ५
 “ मोषुणोऽस्य च गायत्री धोरः कण्ठोऽथ नैऋतिः ॥
 “ गंधः कृष्णामरुः पुष्पं पत्रं नीलोत्पलं शुभं । धूपः कृष्णगुरुर्माषमिश्राजमुपहारकं ॥
 “ तदेवाशं हविस्तत्र माषान्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ वारिभे चोत्थितो व्याधी रोगिणो निधनप्रदः । विमुंचत्यथवा मासोर्द्ध्विषद्वहनवसप्तभिः ॥
 “ आप्यायत्रेति मंत्रस्य गायत्री पद्मजो जल । सुवर्णो द्विभुजः पद्मगार्गिर्गधस्तु चंदनं ॥ १०
 “ पद्मं शैलेयधूपोऽत्र नैवेद्यं धृतपायसं । हविर्मसूरपिष्टान्नं तदन्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ विश्वमे चोत्थितो व्याधिः सार्द्धमासेन मुंचति । विश्वेदेवास इत्यस्य गायत्र्या विश्वेदेवता ॥
 “ कमण्डल्वभयांमोजवरदश्च कुशासनः । चंदनं कमलं पुष्पं धूपं स घृतगुग्गुलुः ॥
 “ नैवेद्यं पायसाज्यान्नं हविरप्येतदेव हि । समिद्धिर्निचुलैः सार्द्धं तदन्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ श्रवणे चोत्थितो व्याधिर्देशरात्रेण मुंचति । अतो देवेति मंत्रस्य गायत्री पद्मजो हरिः ॥ १५
 “ पीतांबरः कृष्णवर्णः शंखचक्रगर्दानुजः । चंदनं मालतीपुष्पं धूपः कर्पूरगुग्गुलुः ॥
 “ शाल्यन्नं बडसोपेतं मद्भयमोज्यादिभिः सह । नैवेद्यं हविरप्येतत्पायसेन बलिं हरेत् ॥
 “ वसुभे चोत्थितो व्याधिर्देशरात्रेण मुंचति । त्रायतामिति मंत्रस्यानुष्टुप् व्यासो वसुसततः ॥
 “ चापबाणधरः शुक्लगंधकर्पूरचंदनं । वारिजं गुग्गुलुधूपो नैवेद्यं धृतपायसं ॥
 “ हविश्चोदुंबरसमिद्धवृषपायससंयुतं । लघुकाधूपमन्वाज्यतिलपिष्टबलिं हरेत् ॥ २६
 “ वारुणे चोत्थितो व्याधिर्षष्टरात्रेण मुंचति । इमं मे वरुण इत्यस्य गायत्री कण्ववारिपः ॥
 “ नागपाशधरः श्रीमान् वररत्नविभूषितः । मकरस्यो गुरुगंधः पुष्पं च कमलोत्पलं ॥
 “ कर्पूरं चंदनं धूपो नैवेद्यं घृतपोलिक्का । हविरश्वत्थसमिधश्चित्रान्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ अजपाद्भे भवेद्याधिः सर्वदा निधनप्रदः । अथवा बहुभिर्मासेर्दिवसेर्वा विमुंचति ॥
 “ वामपाद्वरं भूष्यामाकाशे त्वपरद्वय । प्रसार्य प्राजलिः साक्षाद्दीश्वरं चिंतयेन्स्थितः ॥ २५
 “ शमश्रित्वस्याजपाद्गायत्री श्वतराननः । कुंकुमं चंदनं गंधं पुष्पं इवेतार्कसंभवं ॥
 “ धूपः शतौषधीमिश्रा नैवेद्यं दधिपायसं । हविः कृष्णमण्डगंधः स्यादप्यन्नेन बलिं हरेत् ॥
 “ अहिर्बुध्न्ये भवेद्याधिः सार्द्धमासेन मुंचति । नमस्ते रुद्र इत्यस्य सर्वं तत्रैव संस्थितं ॥
 “ गंधचंदनकर्पूरेः पुष्पं पत्रोत्पलं शुभं । सवित्त्रगुग्गुलुधूपो नैवेद्यं धृतपायसं ॥
 “ मुद्गमाषतिलासाज्ययवत्रीहिमयं हविः । पूषा च देवतामोजवर्णो मोजधरं शुभं ॥ २०
 “ रक्तचंदनगंधोऽत्र पुष्पं मंत्रारसंशकं । धूपस्तु गुग्गुलुः साज्यो नैवेद्यं धृतपायसं ॥

“ हविस्तदेव सजल दध्यन्नेन बलिं हरेत् ॥

“ भूतेशानुगतो यस्माद्रोगनाथ महाज्वर । रोगादस्माच्च मा त्राहि त्व गृहीत्वोत्तम बलिं ॥ ”

ज-मसधिषु नक्षत्रराशिलक्षणेपु यमघटेषु प्रहारनेघनसारकेऽष्टमचन्द्रे रोगोत्पत्तौ मृत्यु
रविमघाद्वाद्दशीसोमविशासैकादशीना भौमाद्रौपचमीना बुधोत्तरापाटातृतीयानां गुरुशतभिषक्-
५ षष्ठीना शुक्राश्विन्यष्टमीना हानिपूर्वापाटानवमीना च योगे मृत्यु । मरण्यनुराधा वा
चन्द्रे आर्द्रोत्तरापाटा वा सोमे मघाशतभिषग्वा भौमे अश्विनीविशाखानुधे ज्येष्ठाष्टगशिरो वा
गुरौ श्रवणआश्रया वा भूमौ पूर्वाभाद्रपदाशनी चे-मृत्युयोग । अतोऽब्रोकतास्तिथिवारनक्षत्रशततयो
विस्तृता कार्या ॥

अथ तिथिवारक्षेपु साधारणः प्रयोगः

- १० मासपक्षाद्युद्धिरय ममोत्पन्नस्य व्याधेर्जीवच्छरीराविरोधेन समन्नाशार्थममुकनक्षत्रा
मुकदेवतास्य जप करिष्य इति सङ्ख्याष्टशताष्टसहस्रायुता-धतमसरपथा तत्तदेवतामत्रस्य
जप कृत्वाऽन्यन कारयित्वा वा मासपक्षाद्युद्धिरय ममोत्पन्नव्याधेर्जीवच्छरीराविरोधेन समूल-
निवृत्तयेऽमुकशान्ति करिष्य इति सङ्ख्या गणेशपूजाचार्यवरणात् कृत्वाऽऽचाथ पूजयेत् । तत
आचार्यो भूमौ तटुलैश्चतुरस्र महल कृत्वा तत्र हेमी तत्तन्नक्षत्रदेवता वस्त्रद्रव्यपरिवृत्तां वक्ष्यमाण-
१५ तत्तन्नक्षत्रादिभि पूजयेत् । तदीशान्या धान्धे कुभ सस्याप्य जलेनापूर्य गघसर्वाधिदूर्वापल्लव
पचत्तकसप्तमूत्फल पचरत्नपचगव्यहिरण्यानि तत्तन्मत्रे क्षिप्त्वा वस्त्रद्रव्येनावेष्ट्य सर्व समुद्रा इति
तत्र तीर्थान्यावाह्य ' तत्वायामीति ' तत्र वरुणमावाह्य सपूज्याग्नि ग्राह्यश्च प्रतिष्ठप्याज्यमागात्
तत्तन्नक्षत्रदेवतामत्रेण तत्तद्व्येण चाष्टोत्तरसहस्राष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यन्यतरसरपथा होम कृत्वा
ज्ञातिकलशेन चजमानाभिषेके विहिते ता प्रतिमा रोगी ब्राह्मणाय दद्यात् । उक्तगवाभावे चन्दनपुष्पा
२० भावे शतपत्र धूपाभावे गुगुलु । नैवद्याभावे घतोदन । होमद्रव्याभावे तिला । मन्त्राविज्ञाने
गायत्री । अष्टोत्तरसहस्र मृत्युनिर्देशे । अष्टोत्तरशतमन्येद्वा जुहुयात् । तत कुशोदकेर्वरुणसूक्तै
पुराणमन्त्रैश्चाभिषक कुर्यात् । पूर्णाहुति बसोर्द्धारा च कृत्वा शान्तिपाठ कृत्वा आशिष्य दद्यात् ।
अत सर्वज्ञानतिर्भवति । तत आचार्याय सुवर्णप्रतिमा वस्त्रयुग्मेन वष्टिता सवत्सा गा सालकारा
दद्यात् । इतरेभ्योऽपि दक्षिणा दद्याद्ब्राह्मणाश्च भाजयेत् । इति रोगोत्पत्तिशान्तिप्रयोग ॥
- २५ मदनरत्ने अत्रिस्तु-सर्वनक्षत्रशान्तिपु गायत्र्या यमोद्देशेन होमोऽष्टोत्तरशतसरय ।
बलिश्च तत्तन्नक्षत्रदेवतापै । साऽपि होमावाशिष्टद्रव्येण कश्चिद्व्येन । तच्च तत्र तत्र वक्ष्यते । अत्र
रोहिणीपुष्यआश्लेषापूर्वाहस्तस्वातीविशाखानुराधाज्येष्ठाभूलोत्तरापाटापूर्वाभाद्रपदोत्तराभाद्रपदासु
घृतमेव होमद्रव्य । अनुराधासु बठिरिपि तेनै- अन्यत्र तु होमे बलौ च विशेषतत्र तत्र वक्ष्यते ।
द्रव्ये तु विशेषाऽश्विन्यादिक्रमेण द्वयथाका क्षीरवृक्षसमिधा होमे दध्योदन बलौ मध्वका-
३० स्तिला । घृत दध्योदन च क्षीरान्न बलौ मुद्गतिला घृतमधुघृताका अक्षना । होमे गध
शाल्वोदन बलौ गधमाल्पोदन बलौ मिक्षीम् बलौ घृताका अक्षन्तिला होमे अक्षतातिला बलौ
गधपुष्पाणि बलौ बिलमाषा गधपुष्प बलौ जलयुत होमे सघृता मुद्गा बलौ गधपुष्पाणि बलौ

दुग्धाकास्रगंधमाल्यानि बली गधमाल्य बली पायस बली शालयो होमे । पायस बली होमे
पायस बली बीजाक्षता होमे गधपुष्पाणि बली अश्वत्थसमिधो होमे । घृताक्तमुद्गा बली
जलपुष्पाणि होमे । पायस बली गधमाल्योदन बली २ गधपुष्पाणि बली घृताकामलका होमे ।
गधपुष्पाणि बली । अथ च नक्षत्रेषु ज्वरायुत्पत्तविष्टानिष्टकाल । तत्राश्विन्यादिषु पचविंशति
एकविंशति एकविंशति २१ नत्र ९ नत्र ९ दश १० मृत्यु १ विंशति १० एकविंशति २१ ५
एकविंशति २१ विकल्पतो मासाब्दौ सप्तविंशति २७ सप्त ७ अष्टौ ८ दश १० अग्रे ८ अष्टाविंशति
२८ एकविंशति विंशति २० विंशति पचविंशति २५ विकल्पन पक्षत्रयोदशदिनमासा
द्वादश २१ दश १० दश १० अष्टाविंशति २८ दिनानि क्रमात्पीडा । अते सुख ।
आश्लयामपापूर्वापूर्वाभाद्रपदासु पक्ष मृयुरपि समाच्यते ॥

अथ ग्रहणशान्तिः ।

मत्स्यपुराणे

१०

- “ होराया ग्रस्यते यस्य नक्षत्र वा निश कर प्राणसदहमाप्राति स वा मरणमूच्छति ॥
 “ यस्यात्र जन्मनक्षत्रे ग्रस्यते शशिभास्करौ । तज्जनाना भवेत्पाडा ये जना शान्तिवर्जिता ॥
 “ यस्य राशि समासाथ भवेद्ग्रहणसमव । तस्य ह्यन प्रवह्यामि भद्रौपाधिसमन्वित ॥
 “ चन्द्रोपरामे सप्राप्ते कृत्वा ब्राह्मणवाचन । सपूज्य चतुरो विप्रान् शुक्लमाल्यानुलपनै ॥
 “ पूर्वमत्रोपरामस्य समानीयौषधादिक । स्थापयेच्चतुर. कुमानग्रत सागरानिव ॥ १५
 “ गजाश्वरथपावर्त्मकसगमाद्भद्रगोकुलात् । राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥
 “ पचगव्य पचरत्न पचत्वक पचपल्लव । रोचक पन्नक शस कुकुम रक्तचदन ॥
 “ शुद्धस्फटिकतीर्थाबुधिसतर्पणोकुलात् । मधुक देवदारु च विष्णुक्राता शतावरी ॥
 “ बला च सहदेवी च निशाद्वितयमेव च । एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुभेष्वग्नाहयेत्सुरान् ॥
 “ सर्वे समुद्रा सरितस्तीर्थानि जलदा नदा । आयातु यजमानस्य दुरितक्षयकारका ॥ २०
 “ योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यगना प्रभुर्भूत । सहस्रनयनश्चन्द्रो ग्रहपीडा व्यपोहेतु ॥
 “ मुक्त य सर्वदेवाना सप्तचिरमृतयुति । चन्द्रोपरामसभूता ग्रहपीडा व्यपोहेतु ॥
 “ य कर्मसाक्षी लोकाना धर्मो महिषवाहन । यमश्चन्द्रोपरामोर्था ग्रहः ॥
 “ रक्षोगणाधिप साक्षी नीलांजनसमप्रभ । सङ्ग्रहस्तोऽतिमीदृश्व ग्रहः ॥
 “ नागपाशधरो देव सदा मकरवाहन । चन्द्रोपरामकलुष वरुणो म व्यपोहेतु ॥ २५
 “ प्राणरूपो हि लोकाना सदा कृष्णमृगप्रिय । वायुश्चन्द्रोपरामात्त्या ग्रहः ॥
 “ योसाविंदुधरो द्व पिनाकी वृषवाहन । चन्द्रोपरामदुरित धनदो मे व्यपोहेतु ॥
 “ त्रेलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्माण्डिर्वर्कुरुद्राश्च दहतु मम पातक ॥
 “ एवमावाहयत्कुमान्मन्त्रैर्भिधि वारुणे । एतानत्र तथा मन्त्रान्स्वर्णपट्ट विलसयेत् ॥ ३०
 “ ताम्रपट्टेऽथ वाऽल्य व्यवस्र तथैव च । मस्तके यजमानस्य निदधुस्त द्विजोत्तमाः ॥

“ कलशात् द्रव्यसंयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् । गृहीत्वा स्यापयेद्द्रव्यं मद्रपातोपरि स्थितं ॥

“ पूर्वोक्तैरेव मंत्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः । अभिषेकं ततः कुर्युर्मंत्रैर्वरुणसूक्तकैः ॥

“ ततः श्रुक्लामाल्यानुलेपनः । आचार्यं वरयेत्पश्चात्सवर्णपट्टं निवेशयेत् ॥

“ आचार्यदक्षिणां दद्याद्गदानं च स्वशक्तितः । गंधमाल्यैर्धूपद्वीपैः पूजयेदेवतुष्टये ॥

५ “ होमं चैव प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा । निवृत्ते ग्रहणे सर्वं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥

“ दानं च शक्तितो दद्याद्बन्धुच्छेदात्मनो हितं । सूर्यग्रहे सूर्यनामयुक्तान्मंत्रांश्च कीतयेत् ॥
चंद्रपदस्थाने सर्वत्र सूर्यपदग्रहनीयमित्यर्थः ।

“ अनेन विधिना यस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत् । न तस्य ग्रहणे द्रोपः कदाचिदपि जायते ॥

इति ग्रहणशान्तिः ॥

अथ जलाशयवैकृतशांतिः

१० गर्गः

“ नगरादुपसर्पते सर्पिण उपर्याति च । नद्यो हृद्प्रस्रवणा विरसा वै भवन्ति च ॥

“ विवर्णं कलुषं तप्तं केनश्जंतुसंकुलं । क्षीरं स्नेहं सुरां रक्तं वदंते व्याकुलोद्दकं ॥

“ घण्टासाभ्यंतरे तत्र परचक्रमयं विदुः । जलाशया नदंते च प्रज्वलन्ति कथंति च ॥

“ विमुंचंति तथा ब्रह्मण् ज्वाला धूमं रजांसि च । अखाते वा जलोत्पानिः ससत्वा वा जलाशयाः ॥

१५ “ संगीतिशब्दा दृश्यंते जनमारमयं विदुः । दिव्यं महामयं विद्धि मधुमात्रावसेचनं ॥

“ जन्तव्या वाहणा मंत्रास्तैश्च होमो जले भवेत् ॥

“ मध्वाज्ययुक्तं परमाजमत्र देयं द्विजानामथ भोजनार्थं ॥

“ गावश्च देयाः सितवस्त्रयुक्तास्तथोदकुंभाः सकलाश्च शांत्यैः ॥” इति जलाशयवैकृतिशांतिः ॥

अथ वृष्टिवैकृतशांतिः

२० गर्गः

“ अतिवृष्टिरनावृष्टिदुर्मिक्षादौ मयं मतं । अतृतो तु दिवानंता वृष्टिव्याधिभयाद्य तु ॥

“ अनभ्रवैकृता मेघमंतरे गर्जितादयः । शीतोष्णानां विपर्यासे ऋतूनां रिपुजं भय ॥

“ शोणितं वर्षते यत्र तत्र शस्त्रमयं भवेत् । अंगारपांशुवर्षेण नगरं तद्धिनश्यति ॥

“ मज्जास्थिस्नेहमांसानां जनमारमयं भवेत् । फलं पुष्पं तथा घान्यं परेणातिमयाय तु ॥

२५ “ पांशुजं तूपलानां च वर्षतो रोगजं मयं । छिद्रावांत्रं प्रवर्षेण सरयानौमीति वदन्तं ॥

“ विरजस्के रथो व्यभ्रे यद्वा छाया न दृश्यते । दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशे भयं भवेत् ॥
प्रतीपा प्रतिकूला छाया । विपरीतछायेत्यर्थः ॥

“ निग्ने वा तथा रात्रौ श्वेतं याम्योत्तरेण तु । इंद्रायुधे तथा हृद्गा उल्कापातं तथैव च ॥

“ दिग्द्राहपरिघोषौ च गंधर्वनगरं तथा । परचक्रमयं त्रिधाद्देशोपद्रवमेव च ॥

३० “ सूर्यद्रुपज्जन्यसमीरणानां पाभस्तु कायां विधिवद्दिजेन्द्र ।

“ घान्तानि नोक्तांचनदक्षिणाश्च देया द्विजानामथनाशहेतोः ॥” इति वृष्टिवैकृतशांतिः ॥

अथामिवैकृतशांतिः

गर्गः

- “ अग्निः प्रदीप्यते यत्र राष्ट्रे मुशमनिधनः । न दीप्यते वैषनवांस्तद्वाष्ट्रं पीडयेन्नृप ॥
 “ ज्वलेद्दार्द्रश्च वंशो वा तथाद्रांभं घृदः सुधा । प्रासादतोरणं द्वारं नृपवेश्म सुरालयं ॥
 “ एतानि यत्र दहंते तत्र राजमयं वदेत् । विद्युता वा प्रदहंते तत्रापि नृपतेभ्यं ॥
 “ अनेशानि तमांसि स्युर्विना पांशुरजांसि च । धूमश्चानग्निजो यत्र तत्र विद्यान्महामयं ॥
 “ तडिद्विनाभ्रं गगने मयं स्याद्वृष्टिवाजिते । दिवा सतारे गगने तथैव मयमादिशेत् ॥
 “ ग्रहनक्षत्रवैकृत्ये ताराविकृतिदर्शने । पुत्रवाहनदारेषु चतुष्पदशृष्टेषु च ॥
 “ स्वमावादापि हीयेत धेनुवत्सादिकं च यत् । लोहायुधविकारः स्यात्तत्र संग्राममादिशेत् ॥
 “ त्रिरात्रोपेषितस्तत्र पुरोधाः सुसमाहितः । समिद्धिरकंवृक्षाणां सर्पवैश्व घृतेन च ॥
 “ होमं कुर्यादग्निमंत्रैर्ब्राह्मिणांश्चैव भोजयेत् ॥
 “ दद्यात्सुवर्णं च तथा द्विजेभ्यो गाश्चैव वस्त्राणि तथा मुवं च ।
 “ एवं कृते तत्समुपति नाशं यदग्निवैकृत्यभयं द्विजेन्द्र ॥ ” इत्यग्निवैकृत्यशांतिः ॥

अथ प्रतिमादिवैकृत्यशांतिः

गर्गः

१५

- “ देवतायाः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति वा । आरटन्ति च रोदन्ति प्रस्विद्यन्ति हसन्ति च ॥
 “ उच्छिष्टन्ति निषीदन्ति प्रधावन्ति रमन्ति च । मजन्ति विकृतिं भूष्ठा मानुषाणां मयावहाः ॥
 “ अवाङ्मुखावतिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं भ्रमन्ति च । वर्मन्त्यग्निं तथा धूमं छेहरक्ते तथा वसां ॥
 “ एवमादीनि दृश्यन्ते विकाराः सहजोत्पिताः । लिंगायतनचित्रेषु तत्र वासं न रोचयेत् ॥
 “ राज्ञो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति । देवयात्रासु चोत्पातान् दृष्ट्वा देशमयं वदेत् ॥
 “ देवयात्रोत्पाता घराहसंहितोक्ता शेषाः
 “ विना साहसघर्मेण तत्र वासं न रोचयेत् । पशूनां रुद्रदं ज्ञेयं नृपाणां लोकपालजं ॥
 “ रुद्रजं रुद्रप्रतिमासूत्यन्नं । वैकृतं पशुभयद्रमित्यर्थः । एवं सर्वत्रापि ज्ञातव्यं ।
 “ ज्ञेयं सेनापतीनां च यत्स्यात्सकंदविशाखजं । लोकानां विष्णुवस्त्रिद्रविश्वकर्मसमुद्भवं ॥
 “ विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानां सेवकाय च । देवदूते च याः प्रेष्याः देवस्त्रीषु नृपस्त्रियः ॥
 “ वासुदेवेषु विज्ञेयं गृहाणामेव नान्यथा ॥
 “ देवतानां विकारेषु श्रुतिवित्ता पुरोहितः । देवतार्चां तु गत्वा वै स्नातामाच्छाय भूषयेत् ॥
 “ पूजयेत्तं महाभाग मधुमात्यान्नसंपदा । मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदन्तरं ॥
 “ तष्टिगेण च मंत्रेण स्यालीपाकं यथाविधि । पुरोधा जुहुयाद्ब्रह्मै सप्तरात्रमर्तादितः ॥
 “ विप्राश्च पूज्या मधुरात्रपानिः सदाक्षिणैः सप्तदिनं नरेन्द्र ।
 “ प्राप्तेऽष्टमेऽन्दि क्षितिगोप्रदानैः सकांचनैः शांतिमुपैति पापं ॥”

इत्युद्धृतशांतिषु देवताप्रतिमावैकृत्यशांतिः ॥

अथाकस्मिकप्रासादपतनादिशांतिः

गर्गः

- “ प्रासादतोरणाङ्गालद्वारप्राकारवेष्टमना । अनिमित्तं तु पतने हृद्दानो राजभूदयेव ॥
 “ रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः । आद्विष्यश्चन्द्रताराश्च विवर्णा मयवृद्धये ॥
 ५ “ राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः । ऋतवश्च विपर्यस्ता अपूज्यं पूजयेज्जनतः ॥
 “ नक्षत्राणि वियोगीनि तन्महद्भयलक्षणं । केतूदयोपरागौ च छिद्रं वा शशिसूर्ययोः ॥
 “ ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् । छियश्च कलहायन्ते वाठा निघ्नन्ति वालकान् ॥
 “ क्रियाणामुचितानां च विछित्तिर्यत्र दृश्यते । अग्निर्यत्र न दृश्येत ह्यमानोऽथ शाम्यति ॥
 “ ऋच्यादा वायसा वाहा यांति चोत्तरतस्तथा । पूर्णकुंभाः स्रवन्ते च बन्धुवो वा विलुंघते ॥
 १० “ मंगल्यध्वनयो यत्र न श्रूयन्ते समंततः । क्षत्र्युर्वाघते वाऽप्य प्रोत्साहे सति निर्दिताः ॥
 “ न दैवतेषु वर्तते यथा वग्रहणेषु च । मंदघोषाणि वायानि वाचन्ति विस्तराणि च ॥
 “ गुह्यमित्रादिषो यत्र ऋतुपूरताः सदा । ब्राह्मणान् सुहृदोऽभात्यान् जनो यत्रावमन्यते ॥
 “ शांतिमंगलहोमेषु नास्तिस्यं यत्र मन्यते । राजा वा श्रियते तत्राय वा देशो विनश्यति ॥
 “ राज्ञो विनाशे संग्रासे निमित्तानि निबोध मे । ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणाश्च विनिन्दति ॥
 १५ “ ब्राह्मणस्त्वानि चादत्ते ब्राह्मणाश्च जिघांसाति । नैतान्मरति क्लृप्तेषु योऽन्वितश्चाभ्यसूयति
 “ रमते निर्दया चैषां प्रशंसां नामिन्दति । अपूर्वं तु करं लोमात्तया पातयते जने ॥
 “ एतेष्वभ्यर्चयेत्सम्यक् सपत्नीकान् द्विजोचमान् । भोज्यानि चैव कर्तव्या सुराणां बलयस्तथा ॥
 “ गावश्च देया द्विजपंगवेष्यो भुवं तथा कंचनमंत्राणि ।
 “ होमं च कुर्याद्विजपूजनं च एवं कृते शांतिमुपैति पापं ॥
 २० “ अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः प्रजायते । सप्ताहाभ्यन्तरे ज्ञेयमद्भुतं विफलं हि तत् ॥ ”

इत्याकस्मिकप्रासादपतनादिशांतिः ।

अथ वृक्षविकारशांतिः

गर्गः

- “ रुद्रतो व्याधिरभ्येति हसतो देशविभ्रमः । शाखाप्रपतने कुर्यात्संग्रामं योघपातनं ॥
 २५ “ बालानां मरणं कुर्याद्बालानां फलपुष्पतः । स्वराष्ट्रमेदं कुरुते फलपुष्पमनार्त्तवं ॥
 “ क्षीरं सर्वत्र गंभीरनेहं दुर्भिक्षलक्षणं । वाहनापचयं मये रक्ते संग्राममादिशेत् ॥
 “ मधुस्रावे भवेद्याधिर्जलस्रावे च वर्धति । आरोगशोषणं ज्ञेयं ब्रह्मन् दुर्भिक्षलक्षणं ॥
 “ शुष्केषु संशरोहस्तु धीर्यमंतं च हीयते । उद्याने पतितानां च नयं भेदकरं भवेत् ॥
 “ स्थानात्स्थाने तु गमन देशमंगं तथा दिशेत् । अन्धेषु चैव वृक्षेषु वृक्षोत्पातेष्वर्तदितः ॥
 ३० “ आच्छाद्यित्वा तं वृक्षं गंधमाल्यैर्विभूषयेत् । वृक्षोपरि तथा छत्रं कुर्यात्पापप्रशान्तये ॥
 “ शिवमभ्यर्चयेद्देवं पशुं चास्मै निवेदयेत् । मूलेभ्य इति वृक्षेषु ह्रत्वा रुद्रं जपेत्ततः ॥
 “ मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन संपूज्य विप्राश्च भुवं च दद्यात् ।
 “ गतिं नृत्येन तथाचर्यन्तं देवं हरं पापविनाशहेतोः ॥ इति वृक्षोत्पातशांतिः ॥

अथोत्पातशांतिः

नारदसाहतायां चतुर्दशोऽध्याये

“उत्पाता विविधा लोके दिव्यभौमांतरिक्षगाः । तेषां नामानि शांतिं च सम्यक् वक्ष्ये पृथक् पृथक् ॥

“देवतायाः प्रनु यंति पतंति प्रज्वरंति वा । मुहुर्ग्रायंति रोदंति प्रस्त्रियंति हसंति च ॥

“वर्मेत्यग्नि तथा धूमं स्नहं रक्तं पयोजलं । अग्रेमुखं तु तिष्ठन्ति स्थानास्थानं व्रजंति वा ॥ ५

“एवमायाश्च दृश्यंते विकाराः प्रतिमादिषु । गंधर्वनगरं चैव दिवानक्षत्रदर्शनं ॥

“महोत्सापतनं कष्टं नृणा रक्तप्रवर्षणं । गार्धर्वगेहं दिव्वाहं भूमिकंपं दिवानिधि ॥

“अनग्नौ च स्फुलिं गाः स्युज्ज्वलनं च विनेषनं । निशीद्रचापं मंडूकशिल्लैरं श्वेतनायसं ॥

“दृश्यंते विस्फुलिं गा ये गोभजाश्वोष्ट्रगास्ततः । जंतवो द्वित्रिशिरसो जायंते वा विद्योनिषु ॥

“प्रतिसूर्याश्च तिसृषु स्युर्द्विषु युगपद्रवेः । जंबूको ग्रामसंवेशः केतूनां च प्रदर्शनं ॥ १८

“काकानामाकुलं रात्रौ कपोतानां दिवा यदि ॥

“एवमेते महोत्पाता बहवः स्थाननाशकाः । केचिन्मृयुप्रदाः केचिच्छत्रभृश्च भयप्रदाः ॥

“देवालये स्वगेहे वा ऐशान्या पूर्वतोऽपि वा । कुहं लक्षणसंयुक्तं कल्पयेन्मेलनायुतं ॥

“गृह्योक्तविधिना तत्र स्थापयेच्च ह्युताशनं । जुहुयादाज्यभागातमथत्राष्टोत्तरं शतं ॥

“यत इद्र मयामहे स्वास्ति येन च मंत्रकैः । समिदाज्यचरुर्वाहितिलैर्व्याहृतिभिस्ततः ॥ १५

“कोटिहोमं तदर्द्धं वा लक्षहोममथायुतं । यथावित्तानुसारेण पादहोममथापि वा ॥

“एकविंशतिरात्र वा पक्षं पक्षाद्धमेव वा । त्रिरात्रमेकरात्रं वा होमकर्म समाचरेत् ॥

“गणेशक्षेत्रपालार्कटुर्गास्थ्या अंगदेवताः । तासां प्रत्यै जपः कार्यः शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥

“अतिगम्यो दक्षिणां दद्यात्पौडशेभ्यः स्वशक्तितः ॥”

इति उत्पातशांतिः ॥

२०

अथ पह्नीसरटशांतिः

शर्गः

“पल्याः प्रपातस्य फलं सरटस्य तथैव च । शीर्षे राज्यं श्रियः प्राप्तिर्भाले चैश्वर्यवर्द्धनं ॥

“कर्णयोर्भूषणावाप्तिर्नैत्रयोर्बिभुर्दर्शनं । नासिकाया तु सौभाग्यं वक्त्रे मिष्टान्नभोजनं ॥

“कंठे नित्यं प्रियाश्लेषः रक्धयोर्विजयो ध्रुवं । धनलाभो बाह्ययुग्मे करयोरर्थसंक्षयः ॥ २५

“त्रययोश्च निरुद्योऽः पादयोर्भूषणं भवेत् । एव पल्याः प्रपातस्य फलं ज्ञेयं विचक्षणैः ॥

“एतदेव फलं विद्याच्छरटस्य प्ररोहणे ।

“पल्याः प्रपत्तने चैव सरटस्य प्रपातने । पंचरात्रं भवेत्तस्य व्याधिपीडा विशेषतः ॥

“पतनानंतरं तस्य रोहणं यदि जायते । पतने फलमुत्कृष्टं रोहणेऽल्पफलं भवेत् ॥

“आरोहणं चोर्ध्ववक्त्रे अधोवक्त्रे निपातनं । भवेद्यदि सुशमिण तत्फलं जायते ध्रुवम् ॥ ३०

“मृत्युयोगे दग्धयोगे पाते च यमघटके ॥

“खड्गाष्टमे नैधने च जन्मश्लेष् विषनाडिके । क्रूरलग्ने क्रूरयुते क्रौणे च निरीक्षिते ॥

- “ अष्टमे ते क्रूरयुते विष्टिवैधृतिसेयुते । दुर्निमित्ते तपोः पाते निधनं जायते ध्रुवं ॥
 “ तपोः स्पर्शनमात्रेण सचैलं ध्यानमाचरेत् । गढ्यं पंचविधं प्राश्य कुर्याद्वाज्यावलोकनं ॥
 “ शस्ते वाऽप्यथ वाऽशस्ते यद्द्विदशमनः शुभं । पुण्याहं वाचयित्वा तु शांतिकर्म ततश्चरेत् ॥
 “ प्रतिरूपं तयोः कुर्यात्सुवर्णेन स्वशक्तितः । रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य गंधपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥
 ५ “ कलशे वस्त्रपुग्मेन पूजयेद्विधिना ततः । अग्निसंस्थापनं कृत्वा होमं कुर्याद्विधानतः ॥
 “ मृत्युंजयेन मंत्रेण समिद्धिः खादिरैः शुभैः । तिलैर्व्याद्वितिहोमं च अष्टोत्तरसहस्रकं ॥
 “ महाव्याद्वितिहोमं च सर्पिःक्षीरेण कारयेत् । अभिषेकं ततः कुर्याद्विधानतः ॥
 “ पुण्यैर्वाक्शुभैश्च धोषैः शान्तादिमंत्रकैः ॥
 “ इत्थं मंत्रविधानेन यः कुर्याच्छान्तिमुत्तमं । तस्यायुर्विजयो लक्ष्मीः कीर्तिः पुष्टिश्च जायते ॥’
 १० इति पल्ल्याद्विपतनशांतिः ॥

अथ ग्राम्यारण्यादिशांतिः

शर्गाः

- “ प्रविशति यदा ग्राममारण्या सुगपक्षिणः । अरग्यं चांति वा ग्राम्याः स्थलं यांति जलोद्भवाः ॥
 “ स्थलजा वा जलं यांति घोरं वा संति निर्मयाः । राजद्वारे पुरद्वारे शिवाश्वाप्यशिवपदाः ॥
 १५ “ दिवा रात्रिचरा वापि रात्रौ वापि दिवाचराः । ग्राम्यास्त्यजंति ग्रामं वा तच्चोत्पातस्य निर्दिशेत् ॥
 उत्पातस्य लक्षणमिति शेषः ।
 “ दीप्ता वा संति संध्यासु मंडलानि च कुर्वते । वासते विस्तरं यत्र तदा प्रेतफलं लभेत् ॥
 “ प्रदोषे कुक्कुटो वासेद्धेमंते वापि कोकिलः ॥ अर्कोदयेऽर्कमिमुत्तस्तदामात्यमयं वदेत् ॥
 “ गृहं कपोतः प्रविशेकव्याचनुविलीयते । मधु वा मक्षिकाः कुर्यान्मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥
 २० “ प्राकारद्वारगोहेषु तोरणापगवीथिषु । केतुछत्रायुषाग्रेषु कन्यात्संश्रयते यदि ॥
 “ जायते वाऽथ वल्मीको मधु वा हृश्यते यदि । स देशो नाशमायाति राजा च भ्रियते तदा ॥
 “ मूषिकाः शलमान् हृष्टा प्रभूतं हृद्भयं वहेत् । काष्ठोन्मुक्तास्थिभृंगास्या ध्वानो मरकवेदिनः ॥
 “ बुर्मिस्त्रेदिनो ज्ञेयाः काष्ठा धान्यशंसे यदि । जनानभिमर्षतश्च निर्मया रणवेदिनः ॥
 “ काको मैथुनयुक्तश्चेत् श्वेतः स यदि हृश्यते । राजा च भ्रियते तत्र तदा देशो विनश्यति ॥
 २५ “ उलूको वासते यत्र निपतेद्गृहे यदि । ज्ञेयो गृहपतेर्मृत्युर्धननाशस्तथैव च ॥ वासते शब्दं करोति ।
 “ मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमं सद्रक्षिणं । देवाः कपोत इति च जप्तव्यं पंचभिद्भिः ॥
 “ सुवेव इति वेकेन देया गावस्तु दक्षिणा । जपेच्छाकृन्सूक्तं च नमो वेदशिरोसि च ॥
 “ देवाःकपोत इत्यादयो भवाः क्रवेदे प्रसिद्धाः । नमो नमो ब्रह्मणे नम इति । वेदशिरोसि उपनिषद् ॥
 “ गावश्च देया विधिवत् द्विजानां सर्वाचना वस्त्रयुगोत्तरीयाः ।
 ३० एवं कृते शांतिमुपैति पापं शृण्वैर्जैर्वापि निवेदितं यत् ॥”

इति ग्राम्यारण्यादिशांतिः ॥

- “ मृत स्मशान यो नीत पुनर्जीवति मानव । गृहे यस्य प्रविष्टोऽसौ तिष्ठेद्य कदाचन ॥
 “ अचिराच्छून्यता याति हतदारपरिमह । तत्र शांति प्रवक्ष्यामि धर्मराजमत यथा ॥
 “ सक्षीराणा घृताक्तानामग्नौ हुत्वा सुख वृष । उदुबरीणा विधिवत्तत शांति कृता भवेत् ॥
 “ सावित्र्यसहस्रग क्षी रक्षाति च कारयेत् । रक्तानामक्रेत्या द्विवक्ष्यमाणा क्षीरशांति ॥
 “ कपिल च तथा कास्य हुताते भूरिदक्षिणा । ततस्तच्छाम्यते पाप धर्मराजमत यथा ॥ ५
 स एव “ अनारोग्यमनावृष्टिदुमिक्ष जनमारक । ज्वर कासस्तथा स्वास कर्तुर्द्विकाचिका ॥
 “ शिरारोगोक्षीरोगश्च पाहुरोगो गलग्रह । व्याधयश्च प्रवर्त्तते दुर्दृष्टै स्वप्रलक्षणै ॥
 “ तत्र शांति प्रवक्ष्यामि बृहस्पतिमत यथा ॥
 “ त्रिराजोपोषितो भूत्वा हविष्याशी पुरोहित । सक्षीराणा घृताक्ताना समिधाना शतं दहेत् ।
 पलाशस्येति शेष । १०
 “ ततस्तच्छाम्यते पाप बृहस्पतिमत यथा । स एव
 “ वज्रमिन्द्राशनिर्वापि ज्वलन्नापतते यदि । पुरे जनपदे वापि तत्र विद्या महद्भय ॥
 “ सवस्सरे ततो घारे विंधाच्चैव जनक्षय । राजामात्याविनाश च निर्दिशेन्नात्र सक्षय ॥
 “ तत्र शांति प्रवक्ष्यामि इन्द्राग्निवचन यथा । अपामार्गस्य समिधा सहस्राष्टोत्तर भवत् ॥
 “ पायस भोजयेद्विपात्र क्षारशांति च कारयेत् । रक्तानामेकवर्णाना गवा क्षीर समादिशेत् ॥ १५
 समादिशद्द्वौमार्थ सपादयेत् । “ हुत्वाहुतिशत विप्रो महेंद्रगैव मन्ववित् ” महेंद्रेण महा इन्द्रो
 य औजसेत्यादिना ।
 “ सुवर्णमणिसकाशा हुताते भूरिदक्षिणा । गौरिति शेष ॥ ततस्तच्छाम्यते पापमिन्द्राग्निवचन यथा ॥

शौनकः

- “ अथ यदाऽस्य मणिककुम्भस्थालीद्वरणमायासो राजकुलविवादो वा यानुव्रतशय्यासनावसथ २०
 ध्वजगृहेऋक्षदेशप्रमज्जने । गजवाजिमुरया प्रमीयते वा हरितिनो वा माघति । इत्येवमादीनि ।
 ताम्येतानि सर्वाणि इन्द्रदेवत्या-यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवति । इन्द्रो देवता कर्त्ता हर्ता च येषां
 तानिन्द्रदेवत्यानि अद्भुतानि तेषु प्रायश्चित्तान्यर्षेन्द्रदेवत्यानि भवति । इन्द्र विश्वेति स्थालीपाक
 हुत्वा पचभिराज्याहुतिर्जुहोति । इन्द्राय स्वाहा । शचीपतये स्वाहा । ईश्वराय स्वाहा । सर्वपापशमनाय
 स्वाहेति व्याहृतिमिश्र पृथक् पृथक् । स एव । गृहद्वारेण वा सर्षो गच्छति कपोत प्रविशति २५
 शरीरे रोहति कृष्णस्त्रीदर्शनमेवमादीनि ताम्येतानि सर्वाणि यमदैवत्यानि अद्भुतानि प्रायश्चित्तानि
 भवति । नाके सुपर्णमिति स्थालीपाक हुत्वा पचभिराज्याहुतिर्जुहोति । यमाय स्वाहा । प्रेताधि
 पतये स्वाहा । दृढपाणये स्वाहा । सर्वपापनाशनाय स्वाहेति । व्याहृतिमिश्र पृथक् पृथक् जुहोति ।
 स एव । दिशो दश दृष्टति । केतवश्चोच्छिष्टति । गवा शृगाद्रधिर स्रवति । अत्यर्थं हिमाशुस्तपति ।
 इत्यथमादीनि सर्वाणि सोमदेवत्या-यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवति । सोम राजानमिति ३०
 स्थालीपाक हुत्वा पचभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति । सोमाय स्वाहा । नक्षत्राणां पतये स्वाहा । सारि-
 पागये स्वाहा । ईश्वराय स्वाहा । सर्वपापशमनाय स्वाहा । व्याहृतिमिश्र पृथक् पृथक् जुहोति ।

इत्यद्भुतशातय

अथाश्वशांतिः

गर्गः

- “ अश्वशांतिं प्रवक्ष्यामि शृणु शौनक यत्नतः । अश्वशालासमीपे तु कुंडं कुर्याद्विधानतः ॥
 “ उत्तरार्तं हस्तमात्रं च आयामं च तथा भवेत् । मेसलत्रयसंयुक्तं योनिरश्वत्यपत्रवत् ॥
 ५ “ कुंडस्वोत्तरपूर्वं तु वेदिं कुर्यात्सुशोभनां । सार्द्धहस्तं तथायाममुत्सेधं हस्तमात्रकं ॥
 “ वर्तुलां चतुरस्रां च देवानां स्थापनाय च । कुर्यादष्टद्वलं पत्रं तंहुत्सुवेदिकोपरि ॥
 “ तन्मध्ये पूजयेद्देवं सुवर्णेन प्रकल्पितं । अश्वारूढं महातेजः सप्तहस्तं महाबलं ॥
 “ अश्वारिष्टहरं शूरं देवं तं हयवज्रमं । देवेन्द्रं च घराधीशं सुवर्णेन प्रकल्पयेत् ॥
 “ वरुणं च तथेशानं रजतेन प्रकल्पितं । यमं च काललोहेन ताम्रेणापि तथैव च ॥
 १० “ निकर्तं च तथा वार्युं नागिनेव प्रकल्पयेत् । सोमं च रजतेनेव कल्पयेत्सुसमाहितः ॥
 “ कृत्यैवं लोकपालाश्च स्वेषु स्थानेषु विन्यसेत् । आवाहनाध्यपावाद्यैर्घण्टपुष्पादिकैः शुभैः ॥
 “ धूपद्वीपैश्च नैवेद्यैः पूजयेन्मंत्रपूर्वकं । पंचामृतेन स्नपनं कुर्यादिव स्वमंत्रकैः ।
 “ त्यमूषु वाजिनमिति मंत्रेणावाहनं चरेत् ।
 “ अश्वस्तुपरोगविति कुर्यात्संस्थापनं ब्रुधः । मानस्तोकेति मंत्रेण स्नानं सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥
 १५ “ युवं वस्त्राणि तया वस्त्रं चैव प्रदापयेत् । यज्ञोपवीतं दातव्यं देवस्य त्वेति मंत्रतः ॥
 “ वित्तदायेति मंत्रेण अर्चयेत्सुसमाहितः । गंधद्वारेति वै गंधं पुष्पं श्रीश्च तथैव च ॥
 “ घूरधीति तथा घूर्पं दीपं चापि विशेषतः । अन्नपतेति मंत्रेण नैवेद्यं बहु कल्पयेत् ॥
 “ एवं संपूज्य विप्रेन्द्रं रतिपुत्रं हयाधिपं । ततः संपूजयेद्धीमान् लोकपालान्स्वमंत्रतः ॥
 “ ईदं वो विश्वतः शक्रं अग्निं दूतेति पावकं । यमाय सोमेति यमं निकर्तं मोषणेति च ॥
 २० “ त्वन्नो अग्नेति वरुणं तव वायेति चानिलं । सोमो धेनुं तथा सोमं वृष्टदेति तथा शिवं ॥
 “ पूजयेद्गणपुष्पाद्यैर्धूपनिवेदनैः । क्रमेण पूजयेदित्यं देवान्संपूजयेत्ततः ॥
 “ अश्वारूढं महावीरं तुरंगेशं महाबलं । अश्वारूढं च रेवंतं शक्यं चाशु विनाशय ॥
 “ आसंबलं गजारूढं वज्रहस्तं सुरेश्वरं । वज्रेण तुरगारिष्टं भिन्नं कुरु शचीपते ॥
 “ मेवारूढं महातेजो ज्वलज्ज्वालालाविभूषितः । तीक्ष्णाक्षिना हुतवह अश्वारिष्टं विनाशय ॥
 २५ “ कालदंढवरो देव महामहिषवाहन । कालदंढेन दंढोत्थमश्वारिष्टं विनाशय ॥
 “ राट्टगहस्तं महाभीमं निकर्तं प्रेतवाहनं । छिन्नं कुरु हयारिष्टं तीक्ष्णसङ्घेन शीघ्रतः ॥
 “ पाशहस्तं जलाधीशं सदा मकरवाहनं । पाशेन च हयारिष्टं भिन्नं कुरु जलाधिप ॥
 “ ध्वजहस्तं महाकायं मृगारूढं महाबलं । ताडयस्व हयारिष्टं ध्वजदंढेन वानिल ॥
 “ शक्तिहस्तं महाराजं कुबेरं नरवाहनं । अश्वारिष्टं च यक्षेशं शक्त्या चाशु विनाशय ॥
 ३० “ शूलहस्तं महापीडं विनाशिकं वृषवाहनं । नाशयाशु हयारिष्टं त्रिशूलेन त्रिलोचन ॥
 “ एवं संपाठ्यं विप्रेन्द्रं लोकपालक्रमेण च । अग्नेः संस्थापनं कृत्वा कुंडे होमं च कारयेत् ॥
 “ तिलक्षीहियवैश्वेयं प्रत्येकं चाटकाटकं । होमं कुर्यादश्वकामध्वरुणा घृतपूर्वकं ॥
 “ स्थापयित्वाऽऽज्यसंस्थाठीं तत्स्थेनाज्येन यत्नतः । इत्थं सर्वेषु मंत्रेषु देवमुद्दिश्य कारयेत् ॥
 अग्नये स्वाहा । सोमाय स्वाहा । वायवे स्वाहा । विष्णवे स्वाहा । सवशाय स्वाहा ।
 ३५ सर्वद्वरितनाशाय स्वाहा । रेवंताय स्वाहा । सर्वकामैकदपदाय स्वाहा । प्रजापतये

अथ कपोतशातिः

नारदः

- “ आरोहयेद्गृह यस्य कपोतो वा प्रवेशयेत् । स्थानहानिर्भवेत्तस्य यद्वाऽनर्थपरंपरा ॥
 “ दोषाय घनिनां गेहे दरिद्राणां शिवाय च । तस्य शातिश्च कर्त्तव्या जपहोमविधानत ॥
 “ ब्राह्मणान्वरयेत्तत्र स्वस्तिवाचनपूर्वक । षोडश द्वादशाष्टौ वा श्रौतस्मार्त्तक्रियापरा ।
 “ देवां कपोत इत्यादि ऋचाभि पञ्चभिर्जप । लक्ष कृत्वा प्रयत्नेन स्वगृहोक्तविधानत ॥
 “ ऐशान्यां स्यापयेद्दन्दिं मुखातेष्टोत्तर शत । मुखाते अग्निमुखाते ॥
 “ प्रत्येक समिदाज्यान्ने प्रतिप्रणवपूर्वक ॥
 “ यत इद्र मयामहे स्वस्तिदेति त्रियञ्चकै ॥ त्रिभिर्भिन्नैश्च जुहुयात्तिलान्वयाद्दतिभिस्तथा ॥
 “ ज्याहुतस्ततो हुत्वा कुर्यात्पूर्णाहृतिं स्वय । विप्रैभ्यो दक्षिणा दद्यात् द्यौं शातिं च ततो जपेत् ॥ १०
 “ ब्राह्मणान्मोजये पश्चात्स्वय भुञ्जीत धधुभि । एव य कुरुते सम्भूक् तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ॥
 “ पिंगलाया स्वरेऽप्येव मधुवल्मीकयोरपि । सपूर्णं गदिरे हाति ह्यन्यसन्ननि मगल ॥
 “ प्राकारे च पुरद्वारे रथ्यात्रिषु च वीथिषु । ग्रामस्य तत्कल चैव गुरुकल्पनया तत ॥
 “ शासिकर्मासिल कार्यं पूर्वोक्तन क्रमेण तु ॥”

इति कपोतादिशाति ॥

१५

अथ काकवैकृत्यशातिः

गर्गसहिताया

- “ काकस्य मैथुन पश्येत् काक शिरसि चेद्विशेत् । शिरस्युरसि वा कुर्यात्पक्षधात नत्तैस्तथा ॥
 “ विदारण च कुरुते शयान च स्पृशेद्यदि । तदा धशेत् मरण महारिष्टमथापि वा ॥
 “ मध्यरात्रे यदा काको वाशते हेतुना विना । तद्गृहहारिष्टमाचष्टे ग्रामारिष्टमथापि वा ॥ २०
 “ शाति तत्र प्रकुर्वन्ति विधानेन यथोदिता । उद्दिश्यारिष्टशमन कुर्यात्सकल्पमादित ॥
 “ शुचौ दशे रत्निमात्र स्यद्धिलऽद्रि निधाय च । तदीशानेऽम्दले च कुभापरि स्वशक्ति ॥
 “ हिरण्यनिर्मित त्विद्र लोकपालसमन्वित । पूजयित्वा स्वशासोक्तविधिना प्रपयञ्च ॥
 “ कू वाज्यभागपर्यन्त जुहुयात्क्रमशो हवि । पालाशी समिधो ब्रीहौश्चरुमाज्यमिति क्रमात् ॥
 “ अष्टोत्तरसहस्र वा अष्टोत्तरशत तु वा । यत इद्रति मन्त्रेण लोकपालभ्य एव च ॥ २५
 “ शक्त्या हुत्वा स्वशासोक्तप्रायश्चित्ताहुतीर्हुनेत् ॥
 “ लोकपालबलिं दत्त्वा इद्राद्य चरुशेषत । वायसेभ्यो बलिं दद्याद्देद्रवारुणमत्रत ॥
 “ ऐन्द्रवारुणवायव्या याम्या वै नैर्ऋताश्च ये । ते काका प्रतिशृणुतु भूम्या पिंड मयापित ॥
 “ पूर्णाहृतिं ततो हुत्वा आचार्यं पूजयेत्तत । कुमोदकेनाभिषेको यजमानस्य विस्तरात् ॥
 “ आचार्यायैन्द्रप्रतिमा द्यात्सोपस्करां तत । शक्त्या च भूयसीं दद्यात् द्विजानां भोजनं दिशेत् ॥ ३०
 “ शत तदर्द्धमर्द्धं वा शक्त्यभावे दशापि वा । सर्वशाति पाठ यत्वा गुणहायाच्च द्विजाशिष ॥
 “ एव कृते भवेच्छाति काकारिष्टावनाशिनी ।”

इति गर्गसहिताया काकमैथुनदर्शनादिशाति ॥

प्रकारांतरेण काकमैथुनदर्शनशांतिः

नारदः

- “ दिवा वा यदि वा रात्रौ यः पक्ष्मैकाकमैथुने । स नरो मृत्युमाप्नोति ह्यथवा स्थाननाशनं ॥
 “ काकपानवत् यद्वा विद्वर्षिताथ वत्सरं । पितृवद्वै द्विजान् भक्त्या प्रत्यहं चाभिवाद्यत् ॥
 ५ “ जितेंद्रियो जितक्रोधः सत्वधर्मपरायणः । तद्दोषशमनार्थीय शांतिकर्म समारभेत् ॥
 “ गृहस्थेजानदिग्भागे होमस्थानं प्रकल्पयेत् । गृह्योक्तविधिना तत्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनं ॥
 “ मुस्ताति समिद्धाज्याजैर्हुनेद्दष्टोत्तरं शतं ॥
 “ प्रतिमंत्रं ऽयं वकेन अथ मृत्युं जपेन च । गृह्णातिभिर्वीहितिलैर्जैपाद्यैतं प्रकल्पयेत् ॥
 “ पूर्णाहुतिं च जुहुयाद्रुक्तां शुचिरलंकृतः । स्वर्णभृगां रौप्यतुरां कृष्णां धेनुं पयस्विनीं ॥
 १० “ वस्त्रालंकारसंयुक्ता निष्कद्वादशसंपुता । तद्द्वेन तद्द्वेन दद्याद्दक्षिणया युतं ॥
 “ यथावित्तानुसारेण न्यूनार्थिकस्य कल्पना । आचार्याय श्रोत्रियाय तां गां दद्यात्कुटुंबिने ॥
 “ दत्तमात्रं पृथिवी सर्वा धेनो वै कृष्णसन्निभे । सर्वमृत्युहरे नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥
 “ ब्राह्मणेभ्यो विशिष्टेभ्यो यथाशक्त्या च दक्षिणां । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छांतिवाचनपूर्वकं ॥
 “ एवं यः कुरुते सम्पक् तस्माद्दोग्दममुच्यते ॥ ”

१५

इति काकमैथुनशांतिः

अथ काकस्पर्शशान्तिः

नारदः

- “ सूर्यास्तमनवेलायां वायसः संपृशेद्यदि । निःशब्दो वा सशब्दो वा पुंसो मृत्युमदायकः ॥
 “ अंगनां च स्पृशेत्काको वैद्यव्यं तत्र निर्दिशेत् ।
 २० “ नदीतीरे गजा गोष्ठे क्षीरवृक्षे सुरालये । नरो वायससंपृशेत् वधवंचनमानुषात् ॥
 “ प्रतिचंद्रं प्रतिसूर्यं वायसः स्पृशेत् यदि । अर्थहानिं तथा मृत्युं शस्त्रेण च विनिर्दिशेत् ॥
 “ मासैः पंचभिरेवास्य निशाभिः फलमादिशेत् ॥
 “ तद्दिनादिकलं सद्भिः प्रोक्तमत्र शुभाशुभम् । शांतिं तत्र प्रकुर्वीत शास्त्रवृद्धेन कर्मणः ॥
 “ महानद्यमसि स्नात्वा शिवलिंगं निरीक्षयेत् । नत्या संपूज्य लिंगं तु स्तुत्वा च दिक्पतीनिपि ॥
 २५ “ आरभ्य तद्दिनादेव वायसेभ्यो वलिं क्षिपेत् । सनैश्चरादिने प्राप्ते एकाते शुभमद्विरे ॥
 “ कृष्णानि नववस्त्राणि अहतानि नवानि च । पूर्वदिक्कनयोगेन स्थापयेच्च पृथक् पृथक् ॥
 “ मादप्रस्थममाणेन स्थापयेत्तत्र वायसान् । पूर्वस्थां कपिलं तत्र स्थापयेन्मंत्रपूर्वकं ॥
 “ नीलघोषमघांश्यां याम्बो च विकृतस्वरं । नैऋत्या च न्यसेत्कींचमपमृत्युविनाशनं ॥
 “ विद्यज्जिह्वं च वाक्पदां वायव्यां कृष्णकपुंतं । कौबिर्षो कालनामानमीशान्वा कालमेव च ॥
 ३० “ अस्ते कृष्णवद्रे तु यमं मध्ये प्रपूजयेत् । महिष कृष्णवर्णं च यमं मापेश्च पूजयेत् ॥
 “ रत्नोत्तमायां सर्वत्र आयुर्वैश्वै समन्वितं । लोहद्वंद्वं चतुर्वर्हं पूजयेन्मंत्रपूर्वकं ॥
 “ याम्बिनृक्षे परेष्विनासे सुगं नः पयानमेव च । एते मंत्राः सभारयाताः शूद्राणां नाममंत्रतः ॥

- “ अकालकलशं तत्र स्थापयेत्सद्य सन्निधौ । जलपूर्णां रत्नगर्भां पूर्णपात्रसमन्वित ॥
- “ स्थापयेत्तत्र देवेश शूलपाणिं महेश्वर । प्रतिष्ठाप्य च तान् सर्वानथ मंत्रैः प्रपूजयेत् ॥
- “ कविलत्व च वर्णेन शुभाशुभनिवेदक । गृहणार्ध्यं मया दत्त मन्वाशुभाविनाशन ॥
- “ नीलग्रीवं गृहणार्ध्यं मया दत्त सगेश्वर । अपमृ युविनाशाय ददामि बलिमुत्तम ॥
- “ क्रूरस्त्व पापिना नित्य सौम्यस्त्व धार्मिके जने । विकृतस्वर गृहणार्ध्यं मया दत्त शुभायन ॥ ५
- “ क्रूरस्त्व पापिना नित्य वधशुभ न ऋच्छसि । गृहणार्ध्यं मया दत्त क्रौंच सौम्यप्रदो भव ॥
- “ त्रिशुजिह्व नमस्तेऽस्तु शोकव्याधिविनाशन । बलिं पूजा मया दत्त गृहण सुखदो भव ॥
- “ कुष्णकूर्चुरनामा त्व भूतमव्यनिवेदक । गृहणार्ध्यं मया दत्त भव वैधव्यनाशन ॥
- “ काक त्व कालनामासि दुष्टकालनिवेदक । गृहण बलिपूजा मे दत्ता इ खविनाशिनीं ॥
- “ श्वेतस्त्व सितपर्णोऽसि मृ युभावस्य सूचक । गृहणार्ध्यं मया दत्त भव मृत्युविनाशन ॥ १०
- “ तन्मध्ये पूजयेद्देव धर्मराज चतुर्भुज । यमाय धर्मराजाय मृ यवे चातकाय च ॥
- “ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । औदुबराय दग्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥
- “ वृद्धोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः । नीलग्रीवाय लोकेश ददहस्ताय ते नमः ॥
- “ पाशहस्ताय सायुषाय सपरिवाराय ते नमः । चन्द्रनैश्च सुगर्भैश्च वासोमि पूजयेद्यम ॥
- “ आदौ ऽप्यवकमत्रेण ईश्वर च प्रपूजयेत् । मृ युविनाशिनीं विद्यां कुमे चैव नियोजयेत् ॥ १५
- “ शतमष्टोत्तर चैव आचार्यो हृष्टमानस । स्वगृह्याक्तविधानेन चरु च यमदैवत ॥
- “ सश्रप्य जुहुयाद्गन्धौ समिद्राज्यचरुस्तिलान् । तद्वक्त्या समित्कार्यां शतमष्टोत्तर तथा ॥
- “ समित्क्रमेण जुहुयात्प्रतिद्रव्यं शत हुनेत् । सुगन्तुपथामत्रेण होतव्यं सर्वमत्र तु ॥
- “ भद्रासन प्रकर्तव्यं पचवर्णकसयुत । तस्योपरि न्यसेत्पट्टं यजमानमथाव्हयेत् ॥
- “ निवेशाच्छादिते पट्ट आभिवेक च कारयेत् । पावमानीभिस्तु ताल्लिगैर्भत्रैर्वारुणसमर्थैः ॥ २०
- तल्लिगैः सुगन्धपथामित्यादिभिः ।
- “ तत्र स्नान प्रकर्तव्यं तीर्थान्नीतेन वारिणा । सहस्राक्षादिभिर्मंत्रैः स्नानं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥
- “ तेतोऽ यद्वह्नमादाय धर्मराजं तु पूजयेत् । उक्ते षोडशभिर्मंत्रैः सुगान्वित्यर्थं प्रदापयेत् ॥
- “ तत उत्थाय सप्रार्थ्यं भक्तिभावसमान्वृत । रक्ष मा पुत्रपौत्राश्च रक्ष मा पशुवाघवान् ॥
- “ रक्ष पत्नीं पतिं चैव पितरं मातरं धनं । अग्नितो भे मय माऽस्तु रोगाच्च व्याधिष्वघनात् ॥ २५
- “ शस्त्रतो विषतोऽघोषान्द्रय नाशाय न सदा । प्रार्थना च प्रकर्तव्या नमस्कारसमन्विता ॥
- “ काकस्पृष्टं च यद्दध्न स्नानक्रिन्न च यद्भस्त्रं । सहिरण्यं च तत्कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
- भञ्ज
- “ यत्किञ्चित्स्पर्शदोषोऽपि पुष्कृत अपि विद्यत । तत्सर्वं नाशमायातु वज्रदानन सूर्यज ॥
- “ वायसांस्तान् यम चैतमाचार्यं निवदयत् । मापात्रासासि कुष्णा तु धेनु चैव पथस्त्रिणीं ॥ ३०
- “ शनिवारे च तत्कार्यं रविवारोऽथ वा पुनः । घृतपात्रं ससौवर्णं दर्शयेद्दत्तमनस्तनु ॥
- “ ब्राह्मणेभ्यो ददेदन्नं भूयसो चैव शक्तिं । यथाक्ता दक्षिणा दद्याद्विचक्षात्र्यं न कारयेत् ॥
- “ स्थाने यत्र शशोःकाकस्तत्स्थानं पूजयत्तदा । एव कुर्यात्प्रदानेन प्वाक्षदोषं प्रशाम्यति ॥”
- इति काकस्पर्शशान्ति ॥

अथ अद्भुतसागरे सिंहप्रसूता गौरवमादिशान्तिः

नारदः

“ भानो सिंहगते चैव यस्य गौः संप्रसूयते । मरणं तस्य निर्दिष्टं पद्मभिर्मासैर्न संशयः ॥

“ ततः शान्तिं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते शुभं । प्रसूतां तत्क्षणमादेव तां गां विप्राय दापयेत् ॥

५ “ ततो होमं प्रकुर्वीत घृताक्तैः राजसर्षपैः । आहुतीनां घृताक्तानामयुतं जुहुयात्ततः ॥

“ सोपवासः प्रयत्नेन दद्याद्विप्राय दक्षिणां । वस्त्रयुग्मं यवं चैव ससुवर्णं प्रदापयेत् ॥

“ इष्टदेवतमंत्रेण ततः शान्तिं भवेद्विज ॥

गर्गः

“ दिवा प्रसूता बहवा श्रावणे च विशेषतः । प्रापमासे बुधे चैव प्रसवेन्महिषी यदि ॥

१० “ सिंहो गावः प्रसूयंते स्वामिनो मृत्युद्रायकाः । जंगमे स्यावरं जातं स्यावरे वाथ जंगमं ॥

“ तस्मिन् योनिविपर्यासे परचक्रागमे भवेत् । त्यागो विवासो दानं वा कृत्वाप्याशु शुभं लभेत् ॥

“ बहवा हास्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते । विजात्यं विकृतं वापि पद्मभिर्मासैर्भ्रियते वै ॥

“ त्रिवोनिषु च गच्छन्ति मैथुने देशनाशनं । अन्यत्र वेसरोत्पत्ते नृणां वा जातिमैथुनात् ॥

“ सर्पसूपकमार्जारमत्स्यश्वानविवर्जिताः । श्रेया दुर्मिक्षकर्तारः स्वजातिपिशिताशनाः ॥

१५ “ अकालजो मद्गो घोरश्वपुष्पानमृगपाक्षिणः । अन्यजातिमयं तस्मात् धेनुश्वानौ विशेषतः ॥

“ अघानह्वाननह्वार्हं धेनुर्धेनुं पिवेद्यदि । शुनी वा धयते धेनुं शुनीं धेनुरथापि वा ॥

“ तिर्थगोनौ मानुषी वा परचक्रागमो भवेत् ।

“ अमानुषा मानुषाणि जल्पन्ति प्राणिनो यदि । विकृतं वा प्रसूयंते परचक्रागमं वेदेत् ॥

“ त्यागो विवासो दानं वा तेषां कार्थ्यं विजानता । तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चैव जपहोमांश्च कारयेत् ॥

२० “ मृदंगवाचेः पटहैः मुशोमनैः पूजा च कार्या त्रिदिवीकसानाम् ॥

“ धातुस्तयेज्याविधिना च कार्या देयं तद्याज्ञं बहु च द्विजेभ्यः ॥

गर्गः

“ वृत्तं वा मुशलं वापि स्फुटते वाऽप्युल्लसलं । वृत्तं दलनयंत्रं । भूतानां चैव विभ्येत गृहे देवकुलेऽथ वा ॥

“ दृषद्वा मद्रपीठं वा आसनं शयनं तथा । अकस्मात्स्फुटते यत्र कपते वा वसुंधरा ॥

२५ इत्यादीनि निमित्तान्युक्तवा शान्तिरप्युक्ता तत्रैव

“ अश्वत्थसमिधो हत्वा घृताक्तमधुसंयुताः । सावित्र्यष्टसहस्रेण प्राजापरथास्तु मंत्रयेत् ॥

प्राजापरथाः प्रजापतिदेवत्याः

“ पायसं भोजयेद्विद्वान् हुताति मूरिदक्षिणा । ततस्तच्छाम्यते पापं घर्षराजमतं यथा ॥

स एव

३० “ कृत्वाः पिपीलिका यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा । अतिमात्रं तु दृश्यंते ऊर्ध्ववंशकृतालयः ॥

“ शान्तिगृहे देवगृहे तथा नल्पेनगृहे । उपर्युपरिमात्रं तु दृश्यते वेदमवत्तदा ॥

“ मक्षिका मसका दंशा अतिमात्रं मयावहाः । ईदृशैर्लक्षणोत्पत्तिर्माहोरमयं भवेत् ॥

“ द्रव्याणां हरणे न्यावरचक्रस्य चागमं । तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि विश्वामित्रोपदर्शितां ॥

“ अश्वत्थसमिधश्चैव हृदा चाष्टोत्तरं शतं । पूर्णपानाणि दातव्या हुताति मूरि दक्षिणा ॥

“ दासीदाससमायुक्तं गृहं दद्याद्द्विजातये । तिलपात्रं प्रदानव्यं तिस्रान् जुव्हीत संयतः ॥

स्वाहा । सर्वत्र होमः कार्य्यः । अग्निरन्नादोन्नपतिरन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
स्वाहा । सोमो राजा राजपति । एवं सर्वत्र होमविधिः ।

- “ इत्थं कृत्वा होमकर्म आचार्यो विधिवत्ततः । शत्रो भवंतु मंत्रेण अश्वशालां प्रवेशयेत् ॥
“ पैवित्रं तेति मंत्रेण अश्वान् संप्राक्षयेत् द्विजः । एष वैजीति मंत्रेण तथाश्वश्च विसर्जयेत् ॥
“ मा नो मित्रेति मंत्रेण तुरंगान्स्थापयेत्सुधीः । पूर्णाहुतिं च जुहुयादच्छिन्नवृतधारया ॥ ५
“ भूतेभ्यश्च बलिं दद्यात् छिन्नांतं मंत्रपूर्वकं । असुराः पन्नगा यक्षा यातुधानाश्च राक्षसाः ॥
“ पिशाचाः सिद्धगधर्वा वेताला योगिनी शिवा ।
“ डाकिनी लाकिनी चैव शाकिन्या जंबुकादयः । अश्वारिष्टप्रशांत्यर्थं बलिं गृण्हंत्विर्मे प्रहाः ॥
“ इत्थं दत्त्वा बलिं सन्यक्तु भूतेभ्यश्च विधानतः । अश्वं च दक्षिणायुक्तं प्रतिमां बत्ससंयुतां ॥
“ उद्दिश्य भास्करं देवमाचार्याय प्रदापयेत् । आकृतिर्देवतानां च द्विजेभ्यो बह्वसंयुताः ॥ १०
“ दद्यात्ता दक्षिणायुक्ताः श्रद्धापूतः समाश्रितः । आकृतीः प्रतिमाः । देवानामिन्द्रादीनां ।
“ अनेन विधिना कृत्वा हयानां शान्तिकं महत् । अश्वानां नीरुजद्वं च बलं पुष्टिवलं तथा ॥
“ लक्ष्मीं स्थिता मनुनां च संग्रामे विजयो भवेत् । ब्राह्मणान् मोजयेत्पश्चात्ततः शान्तिर्भविष्यति ॥”
इत्यश्वशान्तिः ॥

अथ गजशान्तिः

सनत्कुमार उवाच

१५

- “ अथ राजा प्रकूर्वात चतुर्थ्यां गजवाजिनां । शान्तिमामयतप्तानां तद्दुःखातोदये सति ॥
“ कवलानि च नादत्ते यदा त्वश्रूणि मुंचति । सधैः प्रशान्तो निर्वेदाद्यदा स्यान्मदवर्जितः ॥
“ विहीनमातिरत्यर्थं परिक्षीणतनुर्द्विपः । विमानात्प्रस्तसर्वांगमुप्तो नष्टपराक्रमः ॥
“ नष्टशोभः सदा हीनो नष्टसंज्ञो रुषान्वितः । नानाव्याधिसमुत्थाभिः पीडाभिः पीड्यते यदा ॥
“ अरिष्टोपनिपातेषु तद्योत्पातमयेषु च । तदा शान्तिं प्रकूर्वात गजरक्षापरो नृपः ॥ २०
“ अरिष्टाद्यशुभं त्वेवं वाजिनां लक्ष्यते यदा । युद्धारंभेषु च तथा तेषां शान्तिं च कारयेत् ॥
“ शान्त्यर्थं गजवाजिनां मंडपं चतुरस्रकं । द्वादशारत्निमानेन संमितं कारयेत्सुधीः ॥
“ बाहुप्रमाणं मध्ये तु योनिनाभिसमुज्ज्वलं । कुंडं त्रिमेललं कुर्यात् वृत्तं वा चतुरस्रकं ॥
“ तत्पुरस्ताद्दक्षिणतः पश्चिमे चोत्तरे तथा । चतुरस्रं ततः कुर्यात्कुंडं हस्तप्रमाणकं ॥
“ कोणेषु च तथा कुर्याद्द्वृत्तं चाष्टत्रिकोणकं । अर्कसादिपालाशात्रिवाश्वत्यवटैरपि ॥ २५
“ औदुंबर अपामार्गसामिन्द्रिस्तत्र तत्र च । मध्ये सर्वसामिन्द्रिवां पालाशैर्वाज्यत्रिबलकैः ॥
“ तिलतंडुललाजाभिः सकुसिन्द्वार्यशालिभिः । यवैरेभिस्त्रिमध्वकैर्मध्ये सर्वमिति स्थितिः ॥
“ दत्त्वा च पयसा चैव घृतेन मधुनापि वा । कोणेषु च तथाज्येन मध्ये तु कलशैरपि ॥
“ स्यापयेत् ततः कुंमानहावष्टासु दिक्षु च । बह्वयुग्मेन संलब्धान् सर्वेषाधिसमन्वितान् ॥
“ सर्वरत्नयुतान् युग्मान् गंधपुष्पोदकैरपि । हस्तावरप्रमाणं तु वृहत्कुंभं तु मध्ये ॥ ३०
“ तीर्थोदकेन संपूर्णं सर्वरत्नैर्वधैरपि । चतुरः कलशास्तत्र चतुर्थस्य समं ततः ॥
“ कोणेषु च यथान्यायं जलवस्त्रादिकैर्युतान् । स्मरेत्प्रधानं कुंभे तु नरसिंहाकृतिं हरिं ॥
“ चक्रशंखमदापद्यचर्मसिंशरशकथः । पूर्वोदिकमयोगेन ध्यातव्यं कलशेष्वपि ॥

१ ऋ. सं. ७।३।८ । २ ऋ. सं. ६।०।१८ । ३ ऋ. सं. २।३।७ । ४ क्ष-त्वनी । ५ क्ष-स्तव्यः...

निर्वेदो स्यान्मदेन विवर्जितः । ६ नहापक्ष-ओ ।

- “ वहिः शक्रादिदिवपालास्तत्र तत्र च संमेत् प्रवानकुंमात्पुरतः कुर्याच्चक्रं तु मंडलं ॥
 “ तत्र संपूज्य देवेशं पश्चाद्धोमादि साधयेत् । मंडलाग्रे तदा कुंभं कुंभाग्रे कुंडमेव च ॥
 “ सर्वत्रातलसंस्कारान् स्वगृह्योक्तेन कर्मणा । जुहुयादग्निस्वियर्षमाज्याहुतिसहस्रकं ॥
 “ जानुपुंभेन मंत्रेण शुचिर्वाऽस्य पुरोहितः । आनुपुमो नृसिंहमंत्रो दशसाहस्रमिष्यते ॥
 ५ “ समिद्व्यचरुत्पयेवं हुत्वा मंत्री समाहितः । संयत्पूज्याहुतीनां च सहस्रं वाऽयुतं चरेत् ॥
 “ ततः स्विष्टकृदित्यादि समापनविधिः क्रमात् ।
 “ एवं समाप्य विधिवद्धोमं तत्र पुरोहितः । संस्पृशेद्बुद्धकुंभं च जपेद्दशसहस्रकं ॥
 “ पर्यंतकलशान् स्पृष्ट्वा जपेत्तत्र सहस्रकं । अनंतरेषु कुंडेषु गायत्र्या प्रणवेन वा ॥
 “ ऋत्विग्भिर्युगपत्कार्यं होमतत्रं तु पूर्ववत् । प्रतिकुंभं सहस्रं च जपेत्तानप्यपस्पृशन् ॥
 १० “ पूजयेद्धीकपालादीन् गंधादिभिरलंकृतः ।
 “ अथ राजानमाचार्यं स्वास्तर्षिं सिंहविस्तरे । समाप्य च शुचिस्नानं सर्वालंकारसंयुतं ॥
 “ कुंभोदकेन देवाग्रे तन्मंत्रेणामिषेचयेत् । पर्यंतकलशैश्चापि नृपं पश्चाद्भजादिकं ॥
 “ अन्यांश्च वाहानाप्युज्यदिव्यलक्षणसंयुतान् । गजादिनाऽवशिष्टेन तोयेन स्नापयेद्बुधः ॥
 “ अन्यवाहान् द्विपायातान् सर्वानेव समाहितः । बाह्यकुंभोदकेनैव स्नापयेच्छत्रसाधकः ॥
 १५ “ राज्ञो नीराजनं कुर्याद्वाहनेषु च मंत्रवित् । अन्येष्वेवं विधिः कार्यः स हि रत्नकरः परः ॥
 “ राजानं वाहनादींश्च तथाऽन्यांश्च पुरोहितः । सर्वालंकारसंयुक्तान् सर्वभंगलसंयुतान् ॥
 “ कृत्वा तु वाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैरशिषो बहु । दक्षिणामप्यलं दत्त्वा ऋत्विग्भ्यो गुरवे नृपः ॥
 “ वाहने वस्त्रभूषाणामाचार्याय निवेदयेत् । दासदासीषु भृत्येषु ग्रामादिषु च सर्वशः ॥
 “ सर्वालंकारसंयुक्तं राजवाहोपरि स्थितं । आरोहैश्चापि संयुक्तं राजानं वाहसंस्थितं ।
 २० “ मंत्रैः द्वीपैर्हथैश्चैव ब्राह्मणैः स्वस्तिवाचनेः । सानेद्वैश्चैव ऋत्विग्भिर्द्वैर्भद्रवैस्तथा ॥
 “ आचार्यो राजमघने नृपं संवेशयेत्तत्रयं । पूर्वं स्नानावशिष्टेन कुंभतोयेन मंत्रवित् ॥
 “ गजशालां च संप्रोक्ष्य धानिशालां तथैव च । सिद्धार्थतद्दुलतिलैः पुष्पैर्वाऽप्यवह्न्यर्थं च ॥
 “ शैलैर्मध्ये नृसिंहं वा सुदर्शनमनामयं । पूजयेद्द्रव्यपुष्पाद्यैः सर्वालंकारसंयुतैः ॥
 “ सक्तुमिः कृसरान्नेन कुर्याद्भुतवलिं वाहिः ।
 २५ “ ततः शालासु सर्वासु ब्राह्मणान् भोजयेद्द्वलं । ततः संवेशनं कुर्यादाचार्यो गजवाजिनां ॥
 “ एवं शान्तिं प्रकुर्यात् निमित्ते सति तद्द्वरुः । सपरिच्छदस्य नृपतेर्मंत्रवित्सुसमाहितः ॥
 “ सर्वैकव्याणसंपूर्णः सर्वथाषाण्डिवर्जितः । सपुत्रो राजमंत्रस्तु नृपस्तेन महीयते ॥”

इति गजशान्तिः ॥

अथ महाशान्तिः ।

धीकृष्ण उवाच

- ३० “ महाशान्तिं प्रवक्ष्यामि महादेवेन भाषितां । पार्थिवानां रिताचार्य महाभुम्भरतारिणीं ॥
 “ नृपाभिषेके सा कार्या यात्राकाले नृपस्य तु । दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च ग्रहवेगुग्रसंभवे ॥
 “ विपुदन्तानिपाते च जन्मर्क्षे ग्रहभेदने । केतुदये च निर्धाते शितिकंपस्य संभवे ॥
 “ प्रसूतो मृतगंडाते यमदस्य च संभवे । उग्रानो च ध्वजानो च स्वस्थानात्पतने मुवि ॥
 “ काकोत्कृच्छपोतानां प्रवेशे वेऽमनस्तथा । कुर्याद्वाहानां चरेषु जन्मादियु विशेषतः ॥

- “जन्मनि द्वादशे चैत्र चतुर्थे वाऽष्टमे तथा । यदा सूर्योऽमदाराः सूर्यश्चैव विशेषतः ॥
मंदः शनिः । आरो भौमः ।
- “युद्धे ग्रहाणां सर्वेषां सूर्यशीतांशुकीलके । वध्रायुषावाश्वेषु संस्मिते शयनासने ॥
“यद्यग्निः परिदृश्येत रात्राविद्वधनुस्तथा । वेङ्गमन्त्र तुलामंगे गर्भेष्वश्वतरिषु च ॥
- “रविर्निबद्धये दृष्टे मङ्गाशांतिः प्रशस्यते । सर्वाणि कुर्निमित्तानि प्रज्ञमं यांति सर्वथां ॥ ५
- “तां कुर्युर्ब्राह्मणाः पंच कुलशीलसमन्विताः । चतुर्बेदास्त्रिवेदाश्च द्विवेदाश्चापि पांडव ॥
- “आथर्वणा विशेषेण बह्वृचाश्च सुसंयताः । शुचयः श्रुतं पञ्जा जपहोमपरायणाः ॥
- “कृच्छ्रोपवासनकायैः कृतकायविशोधनाः । पूर्वमारोध्यमंत्रांस्तु प्रारभेत ततः क्रियाः ॥
मंत्रान्विनियोक्ष्यमाणान् ।
- “दशद्वादशहस्तं वा मंडपं कारयेच्छुभं । तन्मध्ये वेदिकां कुर्याच्चतुर्हस्तप्रमाणतः ॥ १०
- “आग्नेय्यां कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सुरोमनं । मेखलात्रयसंयुक्तं योन्या चापि समन्वितं ॥
- “रवीन्द्रोऽपरामोषु महोल्कापतनेषु च । उत्पातेषु तथाऽन्येषु निमित्तेषु च सर्वशः ॥
- “सर्वांस्त्रिदशमनीं महाशांतिः प्रशस्यते । चारुचंद्रनमाले च तोरणालंकृते तथा ॥
- “गोमयेनोपलिप्ते च मंडपे ते द्विजातयः । शुक्रांबरधराः स्नाताः शुक्लमाल्यानुलेपनाः ॥
कर्म कुर्युरिति शेषः । १५
- “ततश्च पंच कलशांस्तस्यां वेद्यां निवेशयेत् । आग्नेयादिषु कोणेषु पंचमं मध्यतस्तथा ॥
- “अष्टप्रव्रकृते पत्रे चूतपल्लवधारिणं । ब्रह्मकूर्चविधानेन पंचगव्यं तु कारयेत् ॥
ब्रह्मकूर्चविधानं गोमूत्रं ताम्रवर्णाया इत्यादिना ब्रह्मकूर्चप्रकरणे प्रोक्तं ।
- “औषधीः पंचरत्नानि रोचनां चंद्रनं तथा । सिद्धार्थकान् शर्मो दुर्वा कुशान् व्रीहियवांस्तथा ॥
- “अपामानी फलवती न्यग्रोधोदुंबरी तथा । पुष्पाश्वत्थकपित्याश्च प्रियंगुशूतपल्लवान् ॥ २०
- “हस्तिदंतमृदं चैत्र कोणकुम्भेषु विन्यसेत् । फलवती गंधप्रियंगुः । प्रियंगु कुंगः ॥
- “पुण्यतीर्थोदकोपेतं पंचगव्यं च मध्यमे । ऋचं वाचमितीर्दं च बन्धिकुंभामिमंत्रणं ॥
- “आशुः शिशानं नैर्कत्ये यद्देवा वायुगोचरे । ईशावास्यं चतुर्थस्य कुंभस्य त्वमिमंत्रणं ॥
- “मध्यमे त्वथ जप्तव्या रुद्राः कुंभे यजुर्भवाः । गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्वेशेषूतपाचितैः ।
- “फलेश्च नालिकेरायैदपिकैः कुंभपूजनं । स्वस्तिवाचनकं चैव कारयेत्सदन्तरं ॥ २५
- “क्रमेणानेन शनकैरग्निकार्यं च योजयेत् । अनेन वक्ष्यमाणेन ।
- “अग्निं दूतमिहाग्निं च पूर्वमेव निघापयेत् । पूर्वं कलशास्यापनात् ॥
- “हिरण्यगर्भः समिति ब्रह्मासननियोजने । कयानसा प्रणीताश्च मंत्रेण विनिवेशयेत् ॥
- “कृत्वा चास्तरणं बन्धे राज्यसंस्कारमेव च । अथवा सादयेदन्नं द्रव्यं यस्य प्रयोजनं ॥
- “ततः पुरुषसूक्तेन दायसश्रपणं भवेत् । अभिचार्यायधंसिद्धं पायसं स्थापयेद्भुवि ॥ ३०
- “अष्टादशप्रमाणेभ्यश्च दद्याद्य शमीमथान् । पालाशीः समिधः सप्त सप्तते इति दापयेत् ॥
- “आधारावाज्यभागो तु हुत्वा पूर्वकमेण तु । जुहुयादाहुतीः सप्त जातवेदस इत्युच्यते ॥
- “स्यालीपाकस्य जुहुयात्पुनर्ब्रं जातवेदसे । तरसमंडीसूक्तेन चतस्रे जुहुयात्ततः ॥
- “यमायेति सप्ताऽन्याः स्वाहां ता जुहुयात्ततः । स्वाहांता इति सर्वत्र योज्यं ।
- “इदं विष्णुस्ततः सप्त जुहुयादाहुतीर्नृप । नक्षत्रेभ्यस्ततः स्वाहा सप्तविंशतिगाहुतीः ॥ ३५

नक्षत्राहुतयश्च कृत्तिकाभ्यः स्वाहेत्यादिभिर्मंत्रैः कार्याः । तत्र रोहिणीद्वयपुण्यहस्तादित्रयानु-
राधादित्रयामिजिह्वयशताभिपमेवतीष्वेकवचनं । पुनर्वसुफाल्गुनीद्वयविशाखाश्विनीषु द्विवचनं ।
शेषेषु बहुवचनं ।

“ यत्कर्मणेति जुहुयात्ततः स्विष्टकृतं पुनः । महोमस्ततः कार्यस्तिलैराज्यपरिप्लुतैः ॥

५ अत्र तिलविधानं वैकल्पिक्यवादिनिवृत्त्यर्थं ।

“ प्रायाश्चित्तं ततो हुत्वा होमकर्म समापयेत् ।

“ ततस्तु तूर्धनिर्घोषैः काहलाशंसनिस्वनेः । यजमानस्य कर्त्तव्यो ह्यभिषेको द्विजोत्तमैः ॥

“ काश्मर्यवृक्षसंभूते समे भद्रासने स्थितं । काश्मर्यवृक्षः श्रीपर्णा । भद्रासनं ॥

“ वेदीमध्यगतं कृत्वा दुर्निमित्तप्रशांतये । पंचभिः कलशैः पूर्णमंत्रैरैर्यथाक्रमं ॥

१० “ सहस्राक्षेण प्रथमं ततश्चैव शतायुषा । सजोपसा इंद्र इति च विश्वानि वरुणेति च ॥

“ द्रुपदा द्विवेति च ततः स्नापयेयुः समाहिताः । ततो दिशां बलिं दद्याद्विचित्राजसमाश्रिताम् ॥

“ नमोस्तु सर्वकक्षेभ्य इति मंत्रमुदाहरेत् । स्नातस्य ब्राह्मणाः सर्वे पठेयुः शान्तिमुत्तमां ॥

“ शान्तितोयेन घ्रातं च पातयित्वा समं ततः । पुण्याहवाचनं कृत्वा शान्तिकर्म समापयेत् ॥

“ तीर्थे देवालये वाऽपि गोदोहं कारयेद्बुधः । क्षितिं हिरण्यं वासांसि शयनान्यासनानि च ॥

१५ “ विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या विमत्सरः । दीनानायविशिष्टेभ्यो दद्याच्चैव युधिष्ठिर ॥

“ भोजनं चानिशं दत्त्वा ततः सर्वं प्रसिद्धयति । आयुश्च लभते दीर्घं शत्रून् विजयते क्षणात् ॥

“ दुर्गाणि चास्य सिद्धयति पुत्रांश्च लभते शुभान् ।

“ यथा शस्त्रप्रहाराणां कवचं वारुणं मवेत् । तथा देवोपपातानां शान्तिर्मवति वारुणं ॥

“ अहिंसकस्य दातस्य धर्माजितघनस्य च । दयादाक्षिण्ययुकस्य सर्वे सानुग्रहा महाः ॥

२० “ अर्घ्यं समर्द्धयति वर्द्धयते च धर्म । कामं प्रसाधयति तस्य पिनष्टि पापं ॥

“ यः कारयेत्सकलदोषहरिं महार्थी शान्तिं प्रशांतद्वयः पुरुषः सदैव ॥

“ चर्मण्वर्ततरिणजाशुमसंगमस्य । सान्निव्यमाजि कृतशालिनि मध्यदेशे ।

“ ह्याता भरेहनगरी किं तत्र राजा । राजीवलोचनरतो भगवंतदेवः ॥ १ ॥

इति श्रीसैंगरवंशावतंसमहाराजाधिराजश्रीमगवंतदेवोद्योजिते

मीमांसकभट्टशंकरात्मजमहो-नीलकण्ठकृते भगवंतमास्करे शान्तिमयूखो द्वादशः समाप्तः ॥

क्षारद्वयश्चन्द्रकव—श्रीनीलकण्ठरचिनः स्मृतिभास्कराख्ये ग्रंथः पवार रसखर्षिकृष्णमित्ये ॥

चेद्रे धिते रक्षितेषो रक्षितदपचे पप्रिःकृतो विकसताजनतोपहृदये ॥

वेमादतः कतिपरैरपि दुष्टम वैः किं तेन भावनिपुणाः शत्रुं घन्ति घन्तः ।

विद्दिग्धं बंधुवृत्तकाकृदर्थेन पदं रसालकलमुद्दिमसमेव सम्यक् ॥

८—पुस्तकेप्रथकः स्त्रीको ह्यते ।

गण्डान्तेद्रमशुलकातपीषय्यापातपंडाबभे ।

संक्रान्तिभ्यतिगतकेपुलिषिनीशाली वृहदर्थके ॥

बभे वृष्णचतुर्दशेषु यमभेदे दग्धयोगे मृतो ।

विष्टो योदरभेभनिर्भित्भे दास्त्रागुभा धातिवः ॥ इति धातिमयूखः

एतत्पुस्तकोद्धृतऋषिचनानां ऋषीनां च अकरादिवर्णतः सूची ।

ऋषिः	पृ.	ऋषिः	पृ.
ऋषिनाम	पत्रांकः	प्रवर्षति यदा प्रामं ...	९८
अग्निः ... ५२ ...	९२	प्रासादतोरणाद्वाल ...	९६
अपरार्कः ...	५१६१९	रुदतो व्याधिरभ्येति ...	९६
अमरकोशः ... २७३२ ...	७	वज्रमिद्राशनिर्वापि ...	१०३
आश्वलायनः	वृत्तं वा मुसलं वापि ...	१०२
ऋत्विजो वृत्ता ... (११२४) ...	३	सुमगा चैव दुःशीला ...	५५
ऋह्यार्षमिदभ्राज्येन ...	१८	गरीसंहिता	
यथाशक्ति ततो विप्रान् ...	२१	काकस्य मैथुनं पश्येत् ...	९९
कर्मप्रदीपः	गार्ग्यः	
कर्मादिपु तु सर्वत्र ...	३	शिनीवाल्या प्रसूता स्यात् ...	६२
कश्यपः	वृद्धगार्ग्यः	
अष्टमी षष्ठ्यमा रिक्ता ...	५५	विपनाडीपु संजातः ...	७८
महिना संद्वारे तु	गोभिलवसिष्ठौ ...	२०
कात्यायनः ...	२९	प्रहदेवतयोर्मध्ये ...	१६
कात्यायनगृह्यं	गोभिलीयं	
अप'तो यमलज्जने विधि ...	८०	आहूय चैव होतव्यः ...	५
कालगुणोत्तरम् ...	११	कुंडस्य प्रागुदीच्यां ...	११
पलाशाश्वत्यकपित्थ ...	८२	न मुच्येतेषु बहुयात् ...	५
कुमारतंत्रम्	लक्षहोमे च वग्निः स्यात् ...	५
प्रथमे दिवसे मासे ...	८४	गृह्यपरिशिष्टम्	
कृत्यरत्नाकरः	आदौ विनायकः पूज्यः ...	३
शुभपात्रे तु कार्यं स्यात् ...	५	प्रधानदशाशेन पार्श्वदेवतयोः ...	१९
गर्गः	ग्रहमखप्रयोगः ...	११
अग्निः प्रदीप्यते यत्र ...	९५	चिंतामाणिः ...	५१
अतिबृष्टिनाबृष्टिदुर्भिक्षादौ ...	९४	छंदोगपरिशिष्टं	
अनारोग्यमनाबृष्टिः ...	१०३	कुष्टं मौंसी हरिद्रे द्वे ...	१
अश्वशांतिः प्रवक्ष्यामि ...	१०४	छंदोगपरिशिष्टमाप्यम्	
अश्विनीमघसूत्रादे ...	७८	चतुर्दश्या अंत्योः ...	६५
एकस्मिन्नेव नक्षत्रे ...	७६	तातचरणाः	१९, ३०, ४१
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां ...	६१	तंत्रांतरम्	
कृष्णाः पिपीलिका यत्र ...	१०२	कुंडं पंचकरे श्लोकं ...	२९
दिनस्यैव व्यतीपाते ...	७९	दानमयूखः ...	३१
दिवा प्रसूता बबुवा ...	१०२	दानोद्योतः ...	२१
देवताद्याः प्रनृत्यति ...	१५	दामोदरीयम्	
नगरादुपसर्पते ...	९४	तिब्बतहुतनिधे स्यात् ...	१७
पश्याः प्रपातस्य फलं ...	९७	रक्तः कल्पलज्जो मानुः (इन्द्रवराहारः) ...	१३
विशारैष्टे सुतारैष्टे ...	५९	देवरातः	
		संमार्जनी काष्ठृषामिश्र्यात् ...	१६

ऋषिः	पृ.	ऋषिः	पृ.
देवलः		ॐ—नमथाहुंटे ...	८१
मासापशुदित्थिनी... ..	२	ॐ सर्वमातरं ...	८२
नारदः		कदंबश्च कंजश्च ...	८१
अथातो दर्शजातानां ...	६४	पलाशोदुंबराश्वत्थ ...	८२
आरोहयेदगृहं यस्य ...	९९	प्रणम्य शिरसा शक्तिं ...	८२
कुलीरश्च चामात्या ...	५४	रक्ष रक्ष महादेव ...	८३
तिभ्यृक्षवारा निद्याधेत् ...	५६	त्रौघयनः ...	८७
दिवा वा यदि वा रात्रौ ...	१००	दिशिष्टिनं पद्मसर्पं ...	१४
मानो सिद्धयते चैव ...	१०२	धूमान् द्विवाहून् ...	१५
सूर्यास्तमनेवेलायां ...	१००	सूर्योत्तारकशुक्रवृद्धं ...	१३
नारदसाहिता		भगवान्	
उरगता विविधा लोके ...	१७	मनोरमे शुचौ देशे ...	१२
नारायणवृत्तिः ...	४	मदनः ...	७, १४, १९, १२, ८२
सर्वायानिना सीर्नितोभ्रयनदि ...	४	मदनरत्नम् ...	१६, ८१, ९२
नारायणीयम् ...	४	मनुः	
प्रज्ञा विष्णुश्च धृश्च ...	८२	अ. ३. श्ले ६७ ...	४
मास्वमं ससुराभक्ष्य ...	८१	॥ १० ॥ १२७ ...	३
निर्वंधकृत्		वृहन्मनुः	
मगानां स्था गृहमदो ...	९	प्राणानायम्य कुर्वीत ...	३
पराशरः		महाणवः ...	७
यः स्वताश्चा परित्यज्य ...	३	मीमांसा अ. ५ ...	३
वृहत्पराशरः		मोक्षधर्मः	
एतद्वै पावनं स्नानं ...	११	निप्रवर्जं न दुष्यति ...	३, ७,
वृद्धपराशरः (दामोदरं ये)		याहावाक्यस्मृतिः	२२
रष्टः कदपत्रो भानुः ...	१३	आचारे श्लो. १७ ...	४
पारिजातः आचार्येभ्यो नवभ्य		॥ ॥ २७१-२७६ ...	५
ॐ भूमिस्त्वेषीति ...	२२	॥ ॥ २७४-२७६ ...	५
पद्ममं ददत्तमरम्भ ...	१७	॥ ॥ २७७ ...	११
प्रयोगपारिजातः		॥ ॥ २७९-८० ...	६
इंद्रादिलोकपत्नीषु ...	१९	॥ ॥ २८६-८९ ...	६
मय्यहुंटे इमाताभिं ...	१२	॥ ॥ २९१ ...	८
मनोरमे शुभे देवे (भगवान्)		॥ ॥ २९५ ...	११
पितामहधरणाः ...	१७, २०, २७, ३८,	॥ ॥ २९६ ...	१२
प्रतिष्ठासारः		॥ ॥ २९८-३०१ ...	१७
सर्वेभ्यः पंचमधेन ...	४	॥ ॥ ३०२ ...	१८
प्रयोगरत्नं		॥ ॥ ३०३ ...	११
हृषीकां मातुलीं (मास्त्ये)		॥ ॥ ३०४-५ ...	१७
प्रयोगसारः		॥ ॥ ३०८ ...	११
ॐ वृश्वादि भगवति ...	८२		

ऋषिः	पृ.	ऋषिः	पृ.
यामलः		विष्णुधर्मोत्तरम्	...
दुर्मिक्षोदिमयं चैव	...	अतः परं प्रवक्ष्यामि	...
योगसारः		उपरि प्रथमं यस्य	...
प्रयमेऽङ्गि गृह्णाति	...	पंचवक्रो वृषारूढः	...
रूपनारायणः	१७, ३७, ४०	मंजिष्टामदमातेन	...
वसिष्ठः		व्यासः	...
अयामिपेकमंत्रेण	...	अर्ककन्यामिमां विना	...
आदौ तु समिद्भाज्यैः	...	अर्कं प्रदक्षिणीकृत्य	...
उपचाराणि सर्वेषां	...	पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा	...
कुंडं तन्मध्यभागे तु	...	स्नात्वालंकृतवासस्तु	...
प्रहदेवतयोर्मध्ये	...	शतमुखप्रकरणं	...
ग्रामाद्गृहिः परग्रामे	...	शारदा	...
ततो जपादीन् जुह्यात्	...	वास्तुमंडलं च तैर्गृह्या	...
दिनाथैवाधिदेवताः	...	शारदातिलकः	...
प्रभुनदोषं यदि दृश्यते	...	शांति सर्वस्वं	...
मंत्रेण छस ते अक्षे	...	सुतत्रये सुता चोत्पद्य	...
यथाहविप्रमाणेन	...	शौनकः	...
रुद्रं स्यात्वरूपेण	...	अथ यदास्य	...
लिखेदष्टदलं पद्मं	...	अयातः संप्रवक्ष्यामि	...
पोडश ब्राह्मणान्	...	आर्तवानां तु नारोणां	...
सुभगा श्वेतवस्त्रा स्यात्	...	कुमारजन्मकाले तु	...
स्वस्तिकं कल्पयेत्स्वात्	...	ग्रहणे चंद्रसूर्यस्य	...
वृद्धवसिष्ठः	...	तृतीये स्त्रीविवाहे तु	...
रोगशान्तिं प्रवक्ष्यामि	...	पुण्याहवाचनविधिं	...
चामनः	...	सनत्कुमारः	...
आचार्यप्रभृतिभ्यश्च	...	संग्रहः	...
प्रणवं स्वादितं कृत्वा	...	सर्वततश्च सिद्धार्यान्	...
विज्ञानेश्वरः (मिताक्षरायाम्)	...	संवरणः	...
पृ-८३ पं० २७	...	सांप्रदायिकाः	...
८५ पं०	...	स्मृतिः	...
” ” १०-१२	...	ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु	...
” ” २३	...	स्मृतिचंद्रिका	...
८६ ” ३	...	अमा रिफाष्टमी	...
” ” ८	...	शुक्लपक्षे शुशीला स्यात्	...
विनायकशान्तिः	...	स्मृतिरत्नं	...
विश्वामित्रः	...	शुभं चैव तु पूर्वदि	...
संपूज्य मधुपक्षेण	...	स्मृत्यन्तरे	...
		अमासंक्रातिविट्पां	...

ऋषिः	पृ.	ऋषिः	पृ.
मध्यान्हं तु भवेद्वेद्या	मत्स्यपुराणम्	
स्मृत्यर्थसारः		अनेन विधिना यद्गु	२१
गाह्यनौवासने कुर्यात्	४	अथातः शृणु भूषाल	४९
हेमाद्रिः ५, ११, १४, १८, १९, २५, ४०,		अस्माच्छतगुणः प्रोक्ताः	२७
अयुने स्वयं होतव्ये	३०	आवां राजेति यदस्य	१८
चरुणा च समिद्धिश्च	१९	आदित्याभिमुखाः सर्वे	१४
शुक्र कीं प्राङ्मुखो	१४	उपोषितास्तः सर्वे	३३
समव्यं प्राङ्मुखोपविश्य	४	एवं समप्राग्निष्पाद्य	३१
पुराणानि		ग्रहयज्ञाल्लिषा प्रोक्ताः	११
पुराणोत्तरं	८१	तृतीयां मानुषीं नैव	५१
अग्निपुराणं		द्वारंगुलोच्छ्रितो विप्रः	१२
मूर्धानं दिवमंत्रेण	२०	पद्मासनः पद्मकरः	२२
देवीपुराणम्		पूर्णहुतिं च मूर्धानं	२०
गणाधिपतये देया	१८	पुष्येऽग्निं विप्रकथिते	१४
यवत्रोद्दिष्टतक्षीर	१९	यजमानः सपलोकः	४
शुभो ब्रह्मविद्या हासिः	१३	यांस्तु देवगणाः सर्वे	२१
वृत्सिंहपुराणम्		वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्	२७
ततो व्यहृतिमिः पश्चात्	१९	वेदिष्य कोटिहोमे स्यात्	९३
पद्मपुराणम्		होराया प्रस्यते यस्य	९३
उपवासी भवेदेवम्	३३	होतव्यं च घृताद्यर्कं	१९
ब्राह्मम्		लिंगपुराणम्	
ग्रामात्याच्यामुर्ध्यां	५२	बह्वयुगमे तथाऽप्यूरं	४
चतुर्थे दिवसेऽनोते	५४	स्कन्दपुराणम्	
भविष्यपुराणम्		अग्निं दत्तं निवेशाय	१४
आदित्यवारं इस्तेन	४६	अतः स्थापनमनाद्य	१६
दशालक्षमिते होमे	२९	आकृष्णेन सहस्रांशो	१८
धनेधरं शङ्कुकेतु	५०	ईश्वरं न स्फुरे विद्यात्	१७
शृङ्गाश्रे चतुर्धा च (अपराके ५६३)	५	उत्तरे शान्तिमूर्धोश्च	१७
भ्योमेकैर्हं तु संपूज्य	५	उत्पन्नोऽर्कः कश्चिद्यु	१३
भविष्योत्तरपुराणम्		कन्याविवाहकाले तु	४८
ततः समाप्तं यज्ञे तु	२१	गुडोदनं रवेर्देद्यात्	१७
ततो मंदस्य दिवसे	५०	तस्य चोत्तरपूर्वम्	१२
स्नेच्छायज्ञः स उच्यते	१९	दिवाककुजम्यां हि	१७
भाकटियपुराणम्		देवदानवधंधर्वा	११
देवानांदिर्कर्मणि (३१६४-६५)	२	नवप्रदमस्ये कुंडं	१२
शिरघ्रातव्यं कुर्वति (५-७६१)	" " कुर्यात्	११
संक्षय्य विधिपदयोर्	नैवेद्येणं दुत्वा च	१९
		भानुं तु मंदलाकारं	१३

क्र.पा. सं.	श्रु.	अ. पा. सं.	श्रु.
भास्करांगरको रफो	१३	१।७।२९	१३
यया प्रदो द्विजस्तद्वत्	२१	१।८।५	५८
यया समन्वितं यंत्रं	"	१।८।७	६६
वक्ष्ये स्थानानि देवानां	१६	२।२।२	३८, ५५
भावणे मासि संजाते	५१	२।२।४	८८
		२।३।७	१०५
		२।३।११	१६, ८८
		२।३।२२	९, ८८
		२।४।१३	५९
		२।५।१८	५७, ५९
		२।५।३१	१८
		२।६।२९	९, ३८
		२।७।२३	८, ३४, ७१
		२।७।२६	५८
		२।८।८	५७
		२।८।१९	३५
		३।१।३	८, ३४, ५८, ७१
		३।३।१	५७, ५८, ५९
		३।३।११	१६
		३।४।१०	५६, ५८, ७०
		३।४।११	७०
		३।४।१२	६२, ६३, ६६, ६७
		३।४।२०	१८
		३।४।२३	३३, ७०
		३।६।२४	१८, ६४
		३।७।१३	७१
		३।७।२४	३६, ३८
		३।८।९	४०, ७०
		३।८।१०	५७, ५८, ७०
		३।८।१४	३८
		४।२।१९	५७, ५८
		४।३।७	५९
		४।३।२१	३८
		४।४।२५	८, ३७, ७१
		४।५।९	१९, २०
		४।५।२२	३४, ३५
		४।७।३२	३४
		४।७।३३	६६, ६७

२ व्याकरणसूत्राणि.

अ. २ पा. ३ सू. १६ ६

३ ऋक्संहितामंत्राः

अ.पा.सं.

१।१।१	३४
१।१।१२	१८, ३५
१।१।२१	१८, ६७
१।१।२२	१४, १६, ७९
१।१।२५	३८
१।२।६	८, १४, १६, १८, ३१
	३४, ३९, ५८, ६७, ७१
१।२।७	१४, १६, १८, ३८, ६०, ६१
१।२।११	१४, ६०, ६१
१।२।१३	३८
१।२।१५	१६, १८, ३६, ३८, ५९
	६२, ६३, ७७
१।२।१९	३६, ६२, ६३, ६६, ६७
१।२।२३	३६
१।२।२५	३३
१।३।६	१८, ३९, ५७
१।३।१६	३५, ३८, ७०
१।३।२०	४४
१।३।२६	५८, ६२, ६४, ६७, ७८
१।६।६	५९
१।६।११	३९
१।६।१५	९, ३६, ५७, ५९, ६२
	६४, ६६, ६७, ७०
१।६।१६	६
१।६।२२	३६, ३८, ६४, ७१, ७५, ७६
	७९, ८८
१।६।२७	३८
१।७।७	१९, ५७, ५९, ७०, ८७

अ. पा. सं.	पृ.	ज. पा. सं.	पृ.
५०८६ ...	५७,५८	७६११६ ...	३५,३८,७८
५०९२८ ...	५७,५८	७६११८ ...	६३
५०९६ ...	३८,५९,६७	७६१२६ ...	३३७,७८
५०९१३ ...	५८	८१११९ ...	३६,६२
५०९१६ ...	५७,६४,६६,६७	८२११७ ...	५४
५०९१७ ...	५६,५८	८२११९ ...	६४,६५,७५.
५०९२१ ...	३३,७०	८३११ ...	३८
५०९२४ ...	३२	८३१६ ...	३४,३९,५६,५७,५८,५९,
५०९३० ...	१६,५७,६२		६६,७१,७७.
	६३,६४,७०,७२,७५	८३१२३ ...	८९
५०९३६ ...	५९	८४१३ ...	५७,५८
५०९५४ ...	७६	८४१७ ...	६७
५०९११ ...	६६	८४११७ ...	१८,६२,६४,७५
५०९२५ ...	१८	८५१८ ...	८,३८,५८,७१,७२
५०९३५ ...	"	८५११० ...	३४,७१
६०२३० ...	३६	८५१११ ...	८,३४,५८,७१
६०३३९ ...	१८,७८	८५११८ ...	१८,७०
६०४१८ ...	३२	८५१२१ ...	३४
६०४३६ ...	५७,५९	८५१२३ ...	७४,३७
६०४३८ ...	६०,६१,६३,६६,७०,९९	८७०४ ...	१६
६०४५१ ...	३८	८७०८ ...	१८
६०४१६ ...	४४	८७०२४ ...	३८
६०४७ ...	५८	८७०२५ ...	५७,५९
६०८७ ...	८,३४,७१	८७०२२ ...	८८
६०८१८ ...	१०५	८८०३ ...	१६१८८,
६०८२१ ...	५९	८८०१० ...	५७,५९,९९
७०१४ ...	१८,६७	८८०११ ...	६०,६१,७०,७५,७६
७०१५ ...	३२	८८०२३ ...	९९
७०१४७ ...	१६	८८०२४ ...	३८
७०२१८ ...	५९	८८०३६ ...	५९
७०२२८ ...	१९,७१	८८०८२ ...	६०
७०३८ ...	१०५	८८०४७ ...	१४,१८,३५,३७
७०३५ ...	१८,३४,३६,५७,५९	ज्ञानरूपम्	४
६०,६१,६४,७०,७१,७५,७६		तदाहुयं आदितमिमयेत्य	१०

No Hindu Law Texts—(contd)

III. The **Subodhini**—A commentary by Vis'ves'wara Bhatta—on the **Mitāksharā** of Sri Viṣṇanes'vara, Vyavahārādhyāya Complete with list of contents, and Index as in Vol. I. [Price Rs. 2-8.

IV. English translation of **Subhodhi**—in progress.

V. **Bālabhāṭṭi**—Āchārādhyāya. (Text) a commentary on the **Āchārādhyāya** of the **Mitākshāra**, by Balam-bhāṭṭa Pāyagundā of Banares with the list of contents and Index, as in Vol. I and an exhaustive Preface by Babu Govind Dass [Complete Price Rs 10.

VI. **Balambhāṭṭi**—Vyavahārādhyāya Do. Do (Text) Complete) [Price Rs. 6.

VII. **Balambhāṭṭi**—English Translation of Vol. VI.

VIII **Balambhāṭṭi**—Prāyas'chittādhyāya (Text) In the Press [Price Rs. 6.

IX The **Manusmṛiti** with the gloss of **Medhatithi** (Text)

The list of contents is exhaustive and specifies each verse and its contents, as well as the contents of the commentary thereon. The Index to verses is to each quarter of a verse. This is followed by an Index to the several Authors and Rshis referred to, to Miscellaneous Quotations, to the Sutras and Vartikas of Grammar, to the several Nyayas or Maxims &c. *The Bound Volume* contains Text pp 1-942+250. [Price Rs. 15.

X. English Translation of Vol. IX

XI. The **Smṛitichandrika** by Devānandabhāṭṭa (Text). The **Ānhika Vyawahāra** and **S'rāddha Prakaranas** complete pp 1-736+104 with Indices as in Vol IX. Bound Volume. Price Rs. 12.

XII. English Translation of the above: e Vol. XI

XIII. The **Sapindya Pradipa** or the Law of Sapinda, Relationship—by Nagojbhāṭṭa with an English Translation. Appendices containing extracts from other works on the Sapinda relationship and an exhaustive Introduction dealing with the whole law of Sapinda relationship as laid down in the text and as interpreted in courts of law (Text printed)

XIV to XXV. The **Twelve Mayukhas** by Bhatta Nilakantha collectively known as the **Bhagavanta-Bhāskara**.

XIV-A. The **Vyawahāra-Mayukha**—Text complete and published with List of contents, Indices &c, Bound Volume Rs. 3.

- No Hindu Law Texts—(contd)
- IV-B. English Translation and notes uniform with the series. Price Rs. 12.
- XV. The **Saṅskāra-Mayukha**—Detailing the several purificatory ceremonies. (Text) (in the press).
- XVI. The **A'chāra-Mayukha**—In this are described the ordinary and extraordinary rounds of duties. (Text) Price Rs. 2.
- XVII. The **Kāla or Samaya-Mayukha**—Rules for determining days &c and the importance of each, together with the rites and duties to be performed are described (Text) (in the press).
- XVIII. The **S'rāddha-Mayukha**—Kinds of S'rāddha and their definitions and an elaboration of their performance. (Text) (in the press).
- XIX. The **Nīti-Mayukha**—Describing the general principles of polity duties and functions of a king, his minister, &c. (Text) (in the press)
- XX. The **Dāna-Mayukha**—Embodying and elaborating the Law of gifts viz the kind of gifts, who can make and take? Their extent and their incidence. (Text) (in preparation)
- XXI. The **Utsarga-Mayukha**—Dealing with the dedication of water places and their purification when polluted. (Text) Price As 12.
- XXII. The **Pratishthā-Mayukha**—Consecration of Temples and also the re-establishment thereof. (Text) Price As. 12.
- XXIII. The **Prāyaschitta-Mayukha**—Definitions and kinds of Prāyas'chittas Results of non-observance. (Text) (In preparation)
- XXIV. The **Suddhi-Mayukha**—The Law of purification. (Text) Price Re. 1.
- XXV. The **S'anti-Mayukha**—Describing the several propitiatory rites are. (Text) Rs. 2.
- XXVI. **Vīra [Mītrodaya]**—(Vyavahāra) By Mitra Mītra In preparation.
- XXVII. The **Vaidyanatha Dikshitiyam**—(Text) In preparation.
- XXVIII. The **Dharma-Tatva Jīmuta-Vāhana**—(Text) In preparation.